

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ 1

ખા. પા.

બનાવનાર

મા. હો. કાંગા.

गूजगन विद्यापीठ ग्रंथालय

[गजगनी कॉपीराइट विभाग]

अनुक्रमांक ३७८८ वर्गांक

पुस्तकानुं नाम निःशुल्काने छलिलान

विषय मी ८४३० लर ३ ४४३०

HISTORY OF INDIA.

COMPILED BY

MANEKJI HORMUSJI KANCA.

LATE HEAD MASTER-POONA CAMP GOVT. ENGLISH SCHOOL.

Manekji Hormusji Kanc
Printer of the book
at Poona
Tenth Edition.

2,000 COPIES.

BROACH.

PRINTED AT THE "PRINCE OF WALES" PRESS.

1911.

(All rights reserved.)

Price 8 Annas.

Registered under Act XVI of 1867.

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

બનાવનાર.

માણિકજી હોરમજી કાંગા.

માજી હેડ માસ્ટર, પુના-કેમ્પ ગવર્નમેન્ટ ઈંગ્લિશ સ્કુલ.

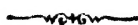
દશમી આવૃત્તિ.

૨,૦૦૦ નકલ.

સરૂચ.

“ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ ” પ્રિન્ટિંગ પ્રેસ.

સને ૧૯૧૧.

(આ પુસ્તક સંબંધી સઘળા હકક દર્તાએ સ્વાધીન રાખ્યા છે.)

કિમંત આઠ આના.

ગુજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય
અમદાવાદ
ગુજરાતી કોપીરાઈટ-સંગ્રહ
17.12.87
397E

(આ પુસ્તક સને ૧૮૬૭ના ૨૫ મા એક્ટ પ્રમાણે નોંધાયું છે.)

પ્રસ્તાવના.

આ ઇતિહાસની નવમી આવૃત્તિ થોડા વખતમાં ખપી ગયાથી આ દશમી આવૃત્તિ સુધારા તથા વધારા સાથે આહેર પાડી છે.

જે શિક્ષકોએ આ ઇતિહાસ પોતાના તાલ્યાની નિશાળોમાં દાખલ કરી એને પુરતો ઇન્સાફ આપ્યો છે, તથા જે ગ્રંથસ્થોએ આ ચોપડી માટે સારા પિયાર દર્શાવ્યા છે તેમનો, તેમજ બરોડા સ્ટેટની, વર્નેક્યુલર એડ્યુકેશન કમિટીએ આ ચોપડી તરફ પોતાની પ્રસન્નતા બતાવી ઉત્તેજન આપ્યું તેમનો અત્રે ઉપકાર માનું છું.

મા. હો. કાંગા.

અનુક્રમણિકા.

પ્રકરણ ૧ બું.

પાનું.

હિંદુસ્તાનની સીમા, તેનો વિસ્તાર તથા વસ્તી...	૧
હિંદુસ્તાનના ત્રણ પ્રદેશ તથા તેમની પેદાએસ...	૨

પ્રકરણ ૨ બું.

બાબ ૧ લો.—અનાર્ય લોક તથા તેમની સાત જાત ...	૨
બાબ ૨ જો.—આર્ય લોક...	૪
વેદ શાસ્ત્ર—બ્રાહ્મણોની જ્ઞાત તથા તેમના આર આશ્રમ.	૪
બ્રાહ્મણોના કાયદા પુસ્તક...	૫
બાબ ૩ જો.—વિરસ કાબો તથા નાટક...	૫
રામાયણ, મહાભારત, તથા શકુન્તલા...	૬
બાબ ૪ થો.—ઐષ્ય ધર્મ; જૈન ધર્મ ...	૬
બાબ ૫ મો.—શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, રામાનંદ, કૃષ્ણર, ચૈતન્ય અને વલ્લભસ્વામી વિશે હુંક હકીકત ...	૭

પ્રકરણ ૩ બું.

બાબ ૧ લો.—અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતાં કુટુંબો તથા તેમના મૂલકો ...	૮-૯
બાબ ૨ જો.—મુસલમાની રાજ્યો પહેલાં પરદેશી હુમલા ...	૧૦

પ્રકરણ ૪ થું.

બાબ ૧ લો.—હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજાઓના હુમલા...	૧૧
ગિઝની વંશની સ્થાપના—અલપ્તગીન ...	૧૨
બાબ ૨ જો.—મહમદ ગિઝનવી ઇ. સ. ૯૯૭—૧૦૩૦ ...	૧૨
મહમદ ગિઝનવીની ૧૨ સ્વારી ...	૧૩-૧૪
ગિઝની વંશની સમાપ્તિ ૧૧૮૬ ...	૧૫
બાબ ૩ જો.—ઘોરી વંશ ૧૧૮૬—૧૨૦૬ ...	૧૫
ઘોરી વંશની સમાપ્તિ ૧૨૦૬ ...	૧૬

આખ ૪ થો.—ગુલામ વંશ ૧૨૦૬-૧૨૯૦	૧૬
કુતુબુદ્દીન તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ...	૧૬-૧૯
ગુલામ વંશની સમાપ્તિ ૧૨૯૦	૧૯
આખ ૫ મો.—ખિલજી વંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦... ..	૧૯
બલ્લાલુદ્દીન ખિલજી તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ૨૦-૨૩	
ખિલજી વંશની સમાપ્તિ ૧૩૨૦	૨૩
આખ ૬ કો.—તઘલખુ વંશ ૧૩૨૦-૧૪૧૨	૨૩
ગ્યાસુદ્દીન તઘલખુ તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ ૨૩-૨૫	
તૈમૂરની ચઢાઈ ૧૩૯૮	૨૫
તઘલખુ વંશની સમાપ્તિ ૧૪૧૨	૨૫
દોલતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪	૨૫
આખ ૭ મો.—સૈયદ વંશ ૧૪૧૪-૧૪૫૦	૨૬
સૈયદ ખીજરખાં તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ...	૨૬
સૈયદ વંશની સમાપ્તિ ૧૪૫૦	૨૬
આખ ૮ મો.—લોદી વંશ ૧૪૪૦-૧૫૨૬... ..	૨૭
બહલોલ લોદી તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ...	૨૭
પાણીપતની લડાઈ ૧૫૨૬... ..	૨૭
લોદી વંશની સમાપ્તિ ૧૫૨૬	૨૭
આખ ૯ મો.—મોગલ વંશ ૧૫૨૬-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૮૬૨... ૨૮-૪૨	
બાબર ૧૫૨૬-૩૦... ..	૨૮
સિક્રિની લડાઈ ૧૫૨૭; અંદેરીનો ઘેરો ૧૫૨૮... ૨૮	
હુમાયુ ૧૫૩૦-૪૦, ૧૫૫૬-૧૫૫૬	૨૯
કનોજની લડાઈ ૧૫૪૦	૨૯
આખ ૧૦ મો.—સુર અથવા અક્રગાન વંશ ૧૫૪૦-૧૫૫૬ ... ૨૯	
શિરશાહ તથા તેના વંશજોની કારકીર્દિ... ૨૯-૩૦	
સરહિંદની લડાઈ ૧૫૫૬	૩૦
સુર અથવા અક્રગાન વંશની સમાપ્તિ... ..	૩૧
આખ ૧૧ મો.—મોગલ વંશ પાછો ૧૫૫૬-૧૮૬૨ ... ૩૧-૪૨	
અકબર ૧૫૫૬-૧૬૦૫	૩૧
પાણીપતની લડાઈ ૧૫૫૬; અકબરની જીતા ૩૨-૩૩	
ચાંદખાંખી	૩૩
સલીમ ૧૬૦૫-૧૬૨૭; તુરજહાં	૩૪
કેપ્તાન હોલ્કિન્સ ૧૬૭૭ તથા સુર ટોમસ રો ૧૬૧૫ ૩૫	

શાહજહાં ૧૬૨૭-૧૬૫૮	૩૫
નુરજહાં મરણ પામી ૧૬૪૬...	૩૬
ઔરંગઝેબના છળભેદ	૩૬
કાશી (૧૬૫૭), ઉજ્જલ (૧૬૫૮), અને આગ્રા (૧૬૫૮) ની લડાઈ	૩૬
ઔરંગઝેબ ૧૬૫૮-૧૭૦૭	૩૭
ઔરંગઝેબે પોતાના ભાઈઓને વશ કર્યા	૩૭
નારોળમાં બંડ ૧૬૭૬	૩૭
ઔરંગઝેબે બિજનપુર, ગોવલકોંડા, અને સતારા જીત્યાં	૩૮
સરનિર્મલયમનોરિસ (અંગ્રેજી એલચી) આવ્યા-૧૭૦૧	૩૮
મોગલ વંશની પડતીનાં કારણ	૩૮
આગ્રાની (૧૭૦૭) અને હૈદરાબાદની (૧૭૦૮) ની લડાઈ	૩૮

આખ ૧૨મા.—ઔરંગઝેબ પછીના પાદશાહો અને તેમની

કારકીર્દિ...	૩૯-૪૦
નાદિરશાહની ચઢાઈ ૧૭૩૮...	૪૦
અહમદશાહ અબદલી	૪૦
મોગલ વંશની સમાપ્તિ ૧૮૬૨	૪૨

પ્રકરણ ૫ મું.

મરેટ્ટી રાજ્યનું ટુંક વર્ણન	૪૨-૫૧
વરાહ, બીહર, ગોવલકોંડા, બિજનપુર અને અહમદનગરના સ્વતંત્ર રાજ્યો	૪૩
તાલિકોટની લડાઈ ૧૬૬૫	૪૩
શિવાજી તથા તેના પરાક્રમો...	૪૩-૪૪
શિવાજીના વંશજો અને તેમની કારકીર્દિ...	૪૫-૪૭
બાલાજી વિશ્વનાથ-પહેલો પેશ્વા	૪૬
બાલાજીના વંશજો અને તેમની કારકીર્દિ...	૪૬-૫૧
નિઝામ હિંદ મુલક ૧૭૨૪-૧૭૪૮	૪૬
અંબુરની (પહેલી) લડાઈ ૧૭૪૧; ઉદયગિરીની લડાઈ ૧૭૬૦; પાણીપતની લડાઈ ૧૭૬૧	૪૭-૪૮
રઘુનાથરાવ અથવા રાયોબા...	૪૮
સુરતની સંધિ તથા આરાસની લડાઈ ૧૭૭૫	૪૯
પુરંધરનું તૂટનામું ૧૭૭૬; કુદ્દલાની લડાઈ ૧૭૯૫	૪૯
નાના ફત્તેહીસ; બસાઈની સંધિ ૧૮૦૨	૫૦

પેશ્વાના વંશની સમાપ્તિ	૫૦
મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણ	૫૦

પ્રકરણ ૬ મું.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકોનાં થાણાં...	...	૫૧
પોર્ટુગીઝ, રસ અથવા વલંદા, અંગ્રેજ, ફ્રેન્ચ, ડેન્સ		
અથવા ડેનમાર્કના રહેવાસી	...	૫૧-૫૪

પ્રકરણ ૭ મું.

ખાખ ૧ લો.—કર્ણાટકમાં પહેલી લડાઈ ૧૭૪૪-૫૪	...	૫૫-૫૭
આર્નિની લડાઈ ૧૭૫૧	...	૫૬
ખાખ ૨ જો.—બંગાળમાં પહેલી લડાઈ ૧૭૫૬-૫૭...	...	૫૭-૫૯
“બ્લેક હોલ” અથવા અંધારી કોટડી ૧૭૫૬	...	૫૮
તુલાઈ આંગરિયા; પ્લાસીની લડાઈ ૧૭૫૭	...	૫૮
ખાખ ૩ જો.—કર્ણાટકમાં બીજી લડાઈ ૧૭૫૬-૬૧	...	૬૦
વાંડિવાશની લડાઈ ૧૭૫૯; લાલીને ફાંસી દીધી		

૧૭૬૭.	૬૦
-------	-----	-----	-----	----

ખાખ ૪ થો.—બંગાળમાં બીજી લડાઈ ૧૭૫૯-૬૭	૬૧-૬૩
ચિન્સુરાની લડાઈ ૧૭૫૯	૬૧
મિદનાપુર, બદવાન અને ચિતેગાંગ મળ્યાં	૬૨
પટણામાં કતલ ૧૭૬૩	૬૩
પટણા, બક્ષાર, અને કાલ્પીની લડાઈ ૧૭૬૪	૬૨

પ્રકરણ ૮ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર	૬૩-૬૬
કલાઈવના સુધારા	૬૩
રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ ૧૭૭૩...	૬૪
હેરિટાંસ પહેલો ગવર્નર જનરલ ૧૭૭૪	૬૪
ચૈયતસિંહ અને અન્નેક્ષરૌલા	૬૫
રોહિલા લોકો; રાજા નદંકુમાર...	૬૫-૬૬
મિં ફાકસ તથા મિં પિટનાં બિલ ૧૭૮૪	૬૬

પ્રકરણ ૯ મું.

ખાખ ૧ લો.—મહેસૂરની પહેલી લડાઈ ૧૭૬૭-૬૯	...	૬૭-૬૮
હેદરઅલી	...	૬૭
ચંગામ અને ત્રિનોમાલીની લડાઈ ૧૭૬૭	...	૬૭

- મદ્રાસની સંધિ ૧૭૬૯ ... ૬૮
- આખ ૨ જો.—મરેઠા સાથે પહેલી લડાઈ ૧૭૭૬-૧૭૮૨ ... ૬૮-૬૯
- સુરતની સંધિ ૧૭૭૫; પુરંધરનું તહનામું ૧૭૭૬... ૬૮
- વડગામની સંધિ ૧૭૭૯; સાલઆઈની સલાહ ૧૭૮૨ ૬૯
- આખ ૩ જો.—મહેસૂરની બીજી લડાઈ ૧૭૮૬-૧૭૮૪ ... ૬૯-૭૨
- કર્નલ બેલીનો પરાજય ૧૭૮૦ ... ૭૦
- ચિલામખમ, પોટોનોવો, પોલીસોર તથા શેલિંગરની
લડાઈ ૧૭૮૧ ... ૭૦-૭૧
- કર્નલ પ્રેસ્વેટનો પરાજય ૧૭૮૨... ૭૧
- પૂનિયાનીની લડાઈ ૧૭૮૨ ... ૭૧
- જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય ૧૭૮૩ ... ૭૨
- માંગેલોરની સલાહ ૧૭૮૪ ... ૭૨
- આખ ૪ થો.—મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ ૧૭૮૦-૧૭૮૨ ... ૭૨-૭૪
- શ્રીરંગપટણની સલાહ ૧૭૮૨ ... ૭૩
- આખ ૫ મો.—મહેસૂરની ચોથી લડાઈ ૧૭૮૮-૧૭૯૯ ... ૭૪-૭૬
- સદાસિર અને માલવેલીની લડાઈ ૧૭૯૯ ... ૭૫
- શ્રીરંગપટણની લડાઈ-ટીપુનું મરણ ૧૭૯૯ ... ૭૫
- મહેસૂરના રાજ્યના ત્રણ ભાગ; નિઝામ સાથે તહનામું ૭૫-૭૬
- આખ ૬ ઠો.—મરેઠા સાથે બીજી લડાઈ ૧૮૦૨-૧૮૦૩ ... ૭૬-૭૮
- વસાઈની સંધિ ૧૮૦૨ ... ૭૬
- વગામ તથા સિરજીઅંજન ગામની સંધિ ૧૮૦૩ ... ૭૮
- આખ ૭ મો.—મરેઠા સાથે ત્રીજી લડાઈ ૧૮૦૪-૧૮૦૫... ૭૮-૮૧
- ભરતપુરના રાજા સાથે સંધિ ૧૮૦૫... ૭૯
- સિંધિયા સાથે (બીજીવાર) સંધિ ૧૮૦૫ ... ૭૯-૮૦
- હોલકર સાથે રાયપુર ઘાટ આગળ સંધિ ... ૮૦
- વેલોરમાં બંડ ૧૮૦૬; મદ્રાસમાં બંડ ૧૮૦૭... ૮૧
- આખ ૮ મો.—નેપાલ સાથે લડાઈ ૧૮૧૪-૧૮૧૬ ... ૮૧-૮૩
- સિંગાઉલીની સંધિ ૧૮૧૬ ... ૮૨
- આખ ૯ મો.—પિંદારા સાથે લડાઈ ૧૮૧૬-૧૭ ... ૮૩
- અમીરખાં, ચિતુ અને કરામ ... ૮૩
- આખ ૧૦ મો.—મરેઠા સાથે ચોથી લડાઈ ૧૮૧૭-૧૮૧૮ ... ૮૩-૮૬
- પેશ્વા સાથેના નવા કરાર; ખડકીની લડાઈ ૧૮૧૭ ૮૪
- કોરોગામ તથા આશટેની લડાઈ ૧૮૧૮... ૮૪

પેશ્વા મરણ પામ્યો ૧૮૫૩	૮૫
સતારા ખાલસા થયું ૧૮૪૯. નાનાસાહેબ ...	૮૫
સિતાબદ્દી, નાગપુર અને જળપુરની લડાઈ ૧૮૧૭	૮૫
નાગપુર ખાલસા થયું ૧૮૫૩	૮૬
હોલ્કરની સરદારોનું બંડ ૧૮૧૭	૮૬
તુલસીબાઈ	૮૬
માહિદપુરની લડાઈ ૧૮૧૭; મંડેસરનું તહનામું ૧૮૧૮.	૮૬

આખ ૧૧મો.—બહી લોક સાથે પહેલી લડાઈ ૧૮૨૩-૧૮૨૬. ૮૬-૮૮	
પગામની લડાઈ ૧૮૨૬-ચન્નુની સલાહ ૧૮૨૬ ૮૭-૮૮	
અરાબપુરમાં બંડ ૧૮૨૫	૮૮

આખ ૧૨મો.—ભરતપુરને ઘેરો બાલી જીતી લીધું ૧૮૨૫-૧૮૨૬, ૮૮-૮૯	
બળદેવસિંહ, બળવંતસિંહ, તથા દુર્જનસાલ ...	૮૮

આખ ૧૩મો.—અકગાન લોક સાથે પહેલી લડાઈ ૧૮૩૮-૪૨. ૮૯-૯૨	
શાહસુબ્બ તથા દોસ્ત મદમદ	૮૯
ગિઝની જીત્યું ૧૮૩૯; પરવાનની લડાઈ ૧૮૪૦... ૯૦	
કામુલમાં દંગો ૧૮૪૧. શાહસુબ્બને મારી નાંખ્યો. ૯૦-૯૧	
ટેકોનઘાટ, નોની, અને નૈદાનની લડાઈઓ ૧૮૪૨ ૯૧-૯૨	
ફ્રિટ્ઝિફ લૂટ્યું ૧૮૪૨. દોસ્ત મદમદને છોડી દીધો. ૯૨	

આખ ૧૪મો.—સિંધમાં લડાઈ ૧૮૪૨-૧૮૪૩... ..	૯૩-૯૪
હેદ્રાબાદ, ખેરપુર અને મિરપુર	૯૩
મિયાની અને હેદ્રાબાદની લડાઈ ૧૮૪૩... ..	૯૩

આખ ૧૫મો.—ગ્વાલિયરમાં લડાઈ ૧૮૪૩	૯૪
દોલતરાવ સિંધિયા, જોકેજી, ભગીરતરાવ તથા મામા	
સાહેબ	૯૪
મહારાજપુર તથા પનિયારની લડાઈ ૧૮૪૩	૯૪

આખ ૧૬મો.—પંજાબમાં પહેલી લડાઈ ૧૮૪૫-૧૮૪૭ ... ૯૫-૯૮	
નાનક તથા ગુરગોવિંદ	૯૫
રણજીતસિંહ, ખારકસિંહ, નેહાલસિંહ, શેરસિંહ,	
ધ્યાનસિંહ તથા ધુલીપસિંહ... ..	૯૫-૯૬
મુદ્દકી તથા ફિરોજ શહેરની લડાઈ ૧૮૪૫	૯૬
બદીવાલ, અલિવાલ તથા સોબ્બોની લડાઈ ૧૮૪૬... ૯૭	
લાહોરની સલાહ ૧૮૪૬	૯૭

બાબ ૧૭મો.—પંજાબમાં બીજી લડાઈ ૧૮૪૮-૧૮૪૯... ૯૮-૧૦૦
કિનેરી તથા સદુસેનની લડાઈ ૧૮૪૮ ... ૯૮
રામનગર, ચિલિયનવાલા તથા ગુજરાતની

લડાઈ ૧૮૪૯ ... ૯૮-૯૯
પંજાબ અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યું. ૧૮૪૯...૯૯

બાબ ૧૮મો.—બ્રહ્મી લોક સાથે બીજી લડાઈ ૧૮૫૨-૧૮૫૩ ૧૦૦
પેગુ જીતી લીધો ૧૮૫૨ ... ૧૦૦

બાબ ૧૯મો.—બ્રહ્મી લોક સાથે ત્રીજી લડાઈ ... ૧૦૦

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિંદુસ્તાનમાં બળવો... ૧૦૧-૧૦૪
ધરાન તથા ચીન જોડે લડાઈ ... ૧૦૧
બળવાના કારણો... ૧૦૧-૧૦૨
બરાનપુર, મીરત તથા દિલ્હીમાં બંડ; કાનપુરમાં કતલ. ૧૦૨
લોરેન્સ, હેવલોક, મહમદ બહાદુરશા તથા
તાતીઆટોપી ... ૧૦૨-૧૦૪

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાજ્યમાં ફેરફાર... ૧૦૪-૧૦૫
મહારાણીનો ઢંઢેરો ... ૧૦૫

પ્રકરણ ૧૨ મું.

અવર્નસ જોનરલ તથા તેમની કારકીર્દિ ... ૧૦૫-૧૧૮

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાન પુરૂષોની જીંદગીનો કુંક હેવાલ... ૧૧૯-૧૩૧
લાખોડોનિ, દુબ્લી, કૌન્ટ-ડી-લાલી, બુરિસ, કલાઈવ,
મેજર લોરેન્સ, સર ઇ. ફૂટ, લોર્ડ લેક, રોબર્ટ
સેલ, તૈમૂરલંગ, બેરામખાં, ચાંદબીબી, નુરજહાં,
મલીકબર, મોહાબતખાં, નિઝામ-ઉલ-મુલક,
નાદિરશાહ, ચંદાસાહેબ, અહમદશાહ અબદલી,
હૈદરઅલી, ટીપુ, નાનાફઝનવીસ, અને રણજીતસિંહ,
હિંદુસ્તાનમાં થએલી લડાઈઓ તથા તેમની

સાલ અને પરિણામ... ૧૩૨-૧૩૬

હિંદુસ્તાનમાં જાણવાલાયક અનેલી મુખ્ય

બીનાઓ—વરસ સાથે... ૧૩૭-૧૫૦

હિંદુસ્તાનનો ઇતિહાસ.

પ્રકરણ ૧ લું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનની સીમા:—હિંદુસ્તાનની પૂર્વે બ્રિટિશ બ્રહ્મદેશ તથા અગ્નિ કોણે બંગાળનો ઉપસાગર, પશ્ચિમે અફઘાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાન, તથા નૈઋત્યે અરબી સમુદ્ર, દક્ષિણે હિંદી મહાસાગર, અને ઉત્તરે હિમાલય પર્વત છે.

હિંદુસ્તાનમાં જમીન માર્ગે આવવાને માત્ર બે રસ્તા છે:—એક બ્રહ્મ-દેશમાંથી અને બીજો વાયવ્ય કોણ તરફ અફઘાનિસ્તાન અને બલુચિસ્તાન માંથી ખેઝર ઘાટ, બોલન ઘાટ, કુરમ ઘાટ, અને ગ્વાલેરી ઘાટને માર્ગે આવી શકાય છે.

હિંદુસ્તાનનો વિસ્તાર પંજાબની ઉત્તરેથી તે કન્યાકુમારી સુધી ૧,૮૦૦ મૈલ કરતાં વધારે, અને તેની પહોળાઈ આસરે ૧,૫૦૦ મૈલની છે. એની વસ્તી આસરે ૨૮૧ કરોડની ગણાય છે, વસ્તી. અને તે નીચે પ્રમાણેની છે.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાન... ૨૨,૦૫,૦૦,૦૦૦

ખંડિયા રાજ્યો..... ૬,૪૮,૩૦,૦૦૦

પોર્ટુગીઝના સંસ્થાનો ... ૪,૦૦,૦૦૦

ફ્રેન્ચ સંસ્થાનો ... ૨,૭૦,૦૦૦

આખા હિંદુસ્તાનના $\frac{૨}{૩}$ બે તૃત્યાંશ ભાગપર બ્રિટિશ અમલ ચાલે છે અને બાકીના $\frac{૧}{૩}$ એક તૃત્યાંશ ભાગપર દેશી રાજ્યો અને બીજા રાજ્ય કરે છે.

બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનના બાર ભાગ કે પ્રાંત કર્યા છે. એ દરેક ઉપર અકેકો ગવર્નર, લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર, કે કમિશનર અમલ ચલાવે છે, અને આ સર્વ અમલદારો વાઘસિરોયના હાથ નીચે રહી તેના હુકમ પ્રમાણે અમલ ચલાવે છે.

હિંદુસ્તાનના ત્રણ કુદરતી ભાગો અથવા પ્રદેશ થયેલા છે. ૧ લો

હિમાલયનો, ૨ જો નદીનો, અને ૩ જો દક્ષિણનો પ્રદેશ.

હિંદુસ્તાનના ત્રણ પ્રદેશ તથા જોમની પેદાશ. હિમાલયનો પ્રદેશ:—આ પ્રદેશમાં હિમાલય પર્વત તથા શિવાલીક પહાડ પૂર્વથી પશ્ચિમ સુધી લંબાયેલા છે. એમાંથી સિંધુ, સતલજ, બ્રહ્મપુત્રા, ગંગા તથા જમના નદીઓ

તીકળે છે, અને એમાં જવ, યાજરી, કાયલા, ચાહ તથા ઈમારતી લાકડાં થાય છે. ૨ જે નદીનો પ્રદેશ:—આ હિમાલયની દક્ષિણના મોટાં મેદાનમાં પહેનારી નદીઓનો પ્રદેશ છે, અને તે અંગાળાના અખાતથી તે અરબી સમુદ્ર સુધી લાંબાયેલો છે. એમાં અંગાળા, આસામ, અયોધ્યા, વાયવ્ય પ્રાંતો, પંજાબ, સિંધ, રજપૂતસ્તાન વિગેરે રાજ્યો આવેલાં છે. આ પ્રદેશમાં ડાંમર, યાજરી, ચોખા, રૂ, તંબાકુ, ચાહ, અકીણુ, ગળી, નાળીઝિરી વિગેરે પાકે છે. ૩ જે દક્ષિણનો પ્રદેશ:—આ હિંદુસ્તાનની દક્ષિણનો ત્રિકોણ લાગ છે. એમાં મધ્યપ્રાંત, મદ્રાસ, મુંબઈ, વરાડ, મદૈસર, નિઝામનું રાજ્ય વિગેરે છે, અને નર્મદા, તાપી, ગોદાવરી, કૃષ્ણા અને કાવેરી નદીઓ વહે છે. પહેલી બે નદીઓ અખાતના અખાતને અને છેલ્લી ત્રણ અંગાળાના ઉપસાગરને મળે છે. આ પ્રદેશમાં ઘઉં, રૂ, સોનું, ત્રાણું, લોહું, યાજરી, ચોખા, તંબાકુ વિગેરે થાય છે.

પ્રકરણ ૨ જી.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનના મૂળ વતનીઓ અનાર્ય કહેવાય છે. તેમને અક્ષર જ્ઞાન ન હોવાથી તેઓએ કાંઈ લેખ કે લખીકત કાતરી કે લખી અનાર્ય લોક. રાખી નથી. તેઓ મુઝદાને દાટતા ને કાંઈવાર તે ઉપર પથરા ઉભા કરતા. તેઓ શિકાર કરતા અને દૈત્યને પૂજતા. તેમને આર્ય લોક દસ્યુ એટલે દાસ, યજ્ઞમાં લાંગ કરનારા, દેવ વગરના, કદરૂપા, અને રાક્ષસ એવાં નામથી ઓળખતા. એમનાં ત્રણ કુળ છે:— ૧ ટીબેટ તથા બ્રહ્મદેશમાંથી આવી વસેલું, ૨—ઈશાન કોણ તરફથી આવી અંગાળામાં પેઠેલું અને ૩—વાયવ્ય તરફથી પંજાબમાં આવેલું. આ અનાર્ય જાતમાંની કેટલીક નિમકહલાલ, પ્રમાણિક અને બહાદૂર છે, અને તેઓ બ્રિટિશ ફોજમાં સારા સિપાઈઓ ગણાય છે. એમની સાત મુખ્ય જાતો છે.

૧^{મી}—એન્ડામાન એટના રહેવાસી—આ લોક માત્ર ૫૦ વરસ પહેલાં લૂગડાં વગર ફરતા, માંસનો આહાર કરતા, ખુશાલીની અનાર્યની ૭ વખતે શરીરે રાતી અને શોકની વખતે કાળી માટી ચોખ-જતો. હતા, અને બાળકના જન્મ્યાં આગમજથી તેમનાં નામ પાડતા તેથી તે નામ સામાન્ય જાતીમાં આવતાં.

૨ જી—મદ્રાસના ડુંગરી લોક—એમની ૪ મુખ્ય જાત છે:—૧લી લાંબા વાળવાળી, કૂર દેખાવની, નાના પ્રાણીનો ભક્ષ કરનારી ને દૈત્યપૂજક મુલિયર જાત. ૨જી—ધાસની ઝુંપડી કે કોતરમાં રહેનારી મુંદબેર જાત. ૩ જી—ઠીંગણી, જાડા હોઠવાળી નેર જાત, જેમનામાં સ્ત્રીને બહુ પતિ કરવાનો જંગલી રિવાજ છે અને જેઓ પોતાના છોકરાને વારસો આપતા નથી પણ ખહેનનાં છોકરાને આપે છે. ૪ થી—જાડા હોઠવાળી, ઠીંગણી, શિકાર કરી ગુજરાન કરનારી કદર જાત છે.

૩ જી—મધ્ય ભાગના અનાર્ય લોક—આ લોકમાં બે મુખ્ય જાતો છે—ગોંડ, અને મારી; ગોંડ જરા સુધરેલી અને બળવાન જાત છે અને જળરાં કામઠાં તીર શિકાર માટે વાપરે છે. મારી જરા શરમાળ જાત છે ને ધાસનાં ઝુંપડાં કરી રહે છે.

૪ થી—પાંદડાં પહેરનારી ઓરિસ્સાની જાત—આ એક ગરીબ જાત છે. માત્ર ૫૦ વરસ પહેલાં એમના ભૈરાં નવસ્ર કરતાં અને કેડે માણુકાની માળા બાંધી આગળ પાછળ પાંદડાંનો ઝુમખો રાખતાં.

૫ મી—હિમાલયની ડુંગરી જાતો—આ એક કાળા રંગની વિકાળ જાત છે. પહેલાં એ લૂટફાટ કરી પોતાનો ગુજરો કરતી.

૬ ઠી—સંતાલ જાત—આ જાત જરા સુધરેલી છે અને બંગાળાના ડુંગરી મુલકમાં રહે છે. એ ખેતી કરી પોતાનો ગુજરો ચલાવે છે, અને ૧૫ કે ૧૭ વરસની વયે પરણે છે. એમનામાં સ્ત્રીઓનું માન ધણું હોય છે અને પોતાની બાયડીની મરજી શિવાય એમનાથી બીજી બાયડી પરણાતી નથી. એમનામાં જ્ઞાતિભેદ નથી. ગામનો વહીવટ ત્યાંનો મુખી પોતાના હાથ નીચે બીજાં કેટલાંક માણસો સાથે કરે છે. એમને ગુન્હા માટે જ્ઞાતિ બહાર કે ગામમાંથી કાઢી મેલવાની કે આખા ગામને ઉગ્ગણી આપવાની શિક્ષા થતી. આ જાત ધણા દેવને માને છે.

૭ મી—કોંધ એટલે પર્વતવાસી જાત—આ જાત ઓરિસ્સાના ડુંગરી મુલકમાં રહે છે અને ખેતી કરી પોતાનો ગુજરો કરે છે. તેઓ ખુનનો બદલો ખુનથીજ લેતા, પણ જો મારનાર મરનારના વારસને અનાજ દેર વિગેરે આપતા હો તેઓ શાંત થતા ને ફરી વેર વાળતા નહીં. તેઓ પૈસા આપી લમ કરતા અને મોટી કન્યા પસંદ કરતા. તેઓમાં સ્ત્રીનો મિલકત ઉપર કંઈ દાવો રહેતો નથી. બાયડી જીવતી હોય ત્યાં સુધી બીજી પરણતા નથી. તેઓ બૂદ્ધિને માને છે અને આગળ તેને માણસનો ભોગ આપતા.

આખ ૨ જો.

આર્ય લોક પ્રથમ મધ્ય એશિયામાં રહેતા. તેઓ અનાર્ય લોક કરતાં ઘણા સુધરેલા હતા, લોઢાનાં હથિયાર વાપરતા અને ખેતી કરી આર્ય લોકો તેમજ દોર પાળી પોતાનું ગુજરાન ચલાવતા. તેમનામાંના કેટલાક પાછળથી પશ્ચિમભણી અને કેટલાક પૂર્વભણી જઈ વસ્યા. પશ્ચિમભણી જઈ વસનારાઓએ ઇરાન; અને પછી આગળ વધી મીસ, રોમ, અને ત્યાંથી વળી પોર્ટુગલ અને ઈંગ્લાન્ડ સુધી જઈ જુદાં જુદાં રાજ્ય સ્થાપ્યાં. પૂર્વભણી જઈ વસનારાઓ હિમાલયના ધાટો ઓળંગી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા અને ત્યાંના મૂળ વતનીઓને હાંકી કાઢી ધીમે ધીમે દક્ષિણ તરફ વધતા ગયા. તેમનામાં ઘણી જાતો નહોતી; તેઓ સ્ત્રીઓને માન આપતા, સંપત્તી રહેતા, મુડદાંને બાળતા, ખેતી કરતા, અને અગ્નિ, સૂર્ય, ચંદ્ર, વાયુ વિગેરેની શક્તિને દેવ ગણી પૂજતા. એમનામાં સતી થવાનો ચાલ નહોતો. પોતાને માટે રાજ પોતેજ નિમત્તા, અને એમની મુખ્ય દોલત એમનાં દોર હતાં. ઋગ્વેદ, સામવેદ, યજુર્વેદ, અને અથર્વવેદ એવા એમના ચાર વેદ છે. એમાં ઋગ્વેદ આર્ય લોકોનો પ્રથમ ધર્મગ્રંથ છે; બાકીના ત્રણ વેદ રાક્ષ. ઋગ્વેદને આધારે જેમ જેમ જરૂર પડતી ગઈ તેમ તેમ રચાયા. આગળ જતાં તેમાં બ્રાહ્મણ જાતી ઉત્પન્ન થઈ તેમને બ્રાહ્મણો. મુખ્ય ત્રણ દેવ કલ્પ્યા,—૧ લો બ્રહ્મા એ સરળવનાર, ૨ જો વિષ્ણુ એ પાળનાર, અને ૩ જો શિવ એ સંહાર કરનાર તથા ફરીને ઉત્પન્ન કરનાર; વિષ્ણુ અને શિવનાં જુદાં જુદાં ૩૫ એ હિંદના હાલના દેવો છે.

આર્ય લોક પંજાબમાં આવી વસ્યા પછી તેમના કામ પ્રમાણે તેમના ચાર વર્ગ પડ્યા. ૧ લો બ્રાહ્મણ—જેમણે વેદ પાઠે કર્યા અને ચાર જ્ઞાતો. અગ્નિ વિગેરે ક્રિયાનું કામ માથે લીધું. ૨ જો ક્ષત્રી—જેમણે અનાર્ય લોકને જીતી આર્યનું રક્ષણ કર્યું. ૩ જો વૈશ્ય—જે માત્ર ખેતી કરનારા હતા, અને ૪ થો શુદ્ર—તે જીતાવલા અનાર્ય લોક જેમનું ગુલામ ગીરી કરવાનું કામ હતું. આ ચાર જ્ઞાતિમાં બ્રાહ્મણોએ પોતાની સત્તા સ્થાપી; એમણે બીજાઓ માટે તત્ત્વજ્ઞાન, જ્યોતિષશાસ્ત્ર અને સંગીતશાસ્ત્ર બનાવ્યાં, અને એમ સમજાવ્યું કે બ્રાહ્મણ બ્રહ્માના મુખમાંથી, ક્ષત્રી બાહુમાંથી, વૈશ્ય જંગમાંથી, અને શુદ્ર ચરણમાંથી ઉત્પન્ન થયા છે માટે ઋષિ સૌથી ઉત્તમ છીએ. એમની સત્તા અદ્યાપિ સુધી કાયમ રહી છે અને એમને

ખીજ વર્ગો માન આપે છે. જનોઈ દીધા પછી તેઓ બ્રાહ્મણ ગણાય છે, અને તેમના આયુષના ચાર આશ્રમ પડેલા છે:—૧લો બ્રાહ્મણ-બ્રાહ્મણના ચર્ચ-એટલે ધર્મગુરૂ પાસે રહી અભ્યાસ કરવો અને ગુરૂની ચાર આશ્રમ. સેવા કરવી; ૨ જો બ્રહ્મસ્થાશ્રમ—એટલે પરણી છોકરાં ઉછેરવાં અને સંસારી કામો કરવાં; ૩ જો વાનપ્રસ્થ—એટલે વનમાં જઈ ઇશ્વર ભક્તિ કરવી; અને ૪ થો સન્યસ્ત—એટલે સંસારનો કેવળ ત્યાગ કરી જે મળે તે ખાતું અને બ્રહ્મ વિચારમાં વખત કાઢી બ્રહ્મ સાથે ભળી જવાનું યત્ન કરવો.

બ્રાહ્મણના કાયદા પુસ્તક:—ગૃહ્યસુત્ર ઇ. સ. પૂ. ૭૦૦ વરસપર, (૨) મનુસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦ વરસપર, અને (૩) યાજ્ઞવલ્ક્યસ્મૃતિ ઇ. સ. પૂ. ૨૦૦ વરસપર રચાયેલાં જણાય છે. એ દરેક પુસ્તકના ત્રણ ભાગ કરેલા છે. ૧ લો આચારાધ્યાય—એમાં ઘર સંસારી કામોનું, ૨ જો યજ્ઞહારાધ્યાય—એમાં ન્યાય પ્રકરણનું અને ૩ જો પ્રાયશ્ચિત્તધ્યાય—એમાં પાપનું નિવારણ કરવાની ક્રિયાનું વર્ણન છે.

આખ ૩ જો.

વીરરસ કાવ્યો—રામાયણ—જનક રાજને સીતા નામે એક સુંદર ગુણવાન કુંવરી હતી. તેને લાયક ભરથાર શોધવાને તે રાજાએ એક ભારે ધનુષ્ય એટલે કામઠું બનાવી બહાર કઢ્યું કે જે કોઈ આ ધનુષ્ય ઉઠાવી લે તેને સીતા પરણે. આ કામ માટે ઘણાક રાજાઓ આવ્યા હતા પણ કોઈથી રામાયણ. તે કામઠું ઉપાડી શકાયું નહીં. આખરે સૂર્યવંશી અયોધ્યાના રાજા દશરથના ચાર કુંવરમાંના વડા કુંવર રામચંદ્રે તે કામઠું ઉઠાવીને તેના કકડા કરી નાંખ્યા, તેથી સીતા તેને પરણી. દશરથ રાજા ઘરડો થયા આવ્યો ત્યારે તેણે પોતાનું રાજ્ય રામને આપવાની ગોઠવાણ કરી, પણ તેની બીજી રાણીને આથી અદેખાઈ આવી અને તેના પુત્ર ભરતને રાજગાદી અપાવી. આથી રામ, સીતા અને પોતાના બીજા ભાઈ લક્ષ્મણ જોડે લાંબી જતો રહ્યા ગાદાવરીને તીરે જ્યારે રામ આવ્યો ત્યારે લંકાના રાજા રાવણની બહેન તેને પરણવા આવી. પણ રામે તે કબુલ કર્યું નહીં તેથી રાવણ ગુસ્સે થયો, અને જ્યારે તે જન્મે ભાઈઓ શિકારે ગયા ત્યારે તે સીતાને ઉઠાવી લઈ ગયો. સીતાને છોડવવાને અને રાવણને સજા કરવાને રામને હનુમાન, રાવણના ભાઈ વિલિષણ વિગેરે ઘણાક રાજાઓએ મદદ કરી. લંકામાં રાવણ તથા તેનો દીકરો ઇંદ્રજીત માર્યા ગયા. રામે વિલિષણને તેના ભાઈની ગાદી આપી

અને આખરે રામના ભાઈ ભરતે પોતાની ગાદી રામને સોંપી. આ કાવ્યના કર્તાનું નામ વાલ્મીકિ હતું.

મહાભારત—એમાં કૌરવ પાંડવની લડાઈનું વર્ણન છે.—ચંદ્રવંશના રાજા પાંડુ અને ધૃતરાષ્ટ્ર બે ભાઈઓ હતા; ધૃતરાષ્ટ્ર મહાભારત. આંધળો હતો. અને તેને ૧૦૦ પુત્ર હતા, જેમાંનો વડો દુર્યોધન હતો. એઓ કૌરવો કહેવાતા.

પાંડુને યુધિષ્ઠિર, અર્જુન, ભીમ, સંભવ અને નિકુળ નામના પાંચ પુત્ર હતા. તેઓ પાંડવો નામે પ્રખ્યાત છે. પાંડુ રાજાના મરણ પછી ધૃતરાષ્ટ્રે તેના પાંચે છોકરાને ઉછેર્યા અને યુધિષ્ઠિરને ઉમરે પહોંચતાં તેના બાપનું આખું રાજ્ય સ્વાધીન કર્યું; આથી કૌરવ નામુશ થયા અને પાંડુના દીકરાઓને ૧૩ વરસ દેશનિકાલ કર્યા; ત્યાંથી જ્યારે તેઓ પાછા કર્યા ત્યારે દુર્યોધને તેમનો ગાદીપરનો લોક ના કબજા કરી તેમની સામે ઇ. સ. પૂ. ૫૦૦૦ માં (કુરુક્ષેત્ર) પાણીપતના મેદાનમાં ૧૮ દિવસ લડાઈ કરી, જેમાં પાંડવના યુધિષ્ઠિરનો જય થયો; પણ લડાઈમાં તેમના ઘણાક મિત્રો અને મદદગારો માર્યા ગયા તેથી ખેદ પામી અભિમન્યુના કુંવર પરીક્ષિતને રાજપાટ સંધળું સોંપી તેઓ હિમાલય પર્વત પર ગયા અને પરલોક પામ્યા; આ કાવ્ય રચનારનું નામ વ્યાસમુનિ હતું.

શુંગારરસ નાટક—શકુંતલા—એટલે “ખોવાયલી વીંટી”નો નાટક રચનાર કાલિદાસ હતો. આ મહાકવિ ઉજ્જનના રાજા વિક્રમાદિત્યના દરબારમાં થઈ ગયો. આ નાટકમાં હસ્તિનાપુરના* દુર્યોત રાજા અને એક બ્રાહ્મણની કન્યા શકુંતલાના એકાંતમાં લગ્ન થયાં તે, તથા શકુંતલાને તેના માઆપે કાઢી મૂકી, તેને વનમાં પુત્ર થયો, જેનું નામ ભરત આપ્યું:—(જે ઉપરથી ભરતખંડ નામ પડ્યું છે), તે પુત્ર સાથે તે રાજા પાસે ગઈ, અને રાજાએ તેને આપેલી વીંટી જે પહેલાં ખોવાઈ ગઈ હતી તેથી ઓળખી, એ સંધળાનું જ્ઞાન કરેલું છે.

આ વીરરસ કાવ્યો તથા નાટક પછી બીજાં ઘણાંક કાવ્યો અને નાટકો રચાયાં, જેમાંના મુખ્ય માઘકાવ્ય, કુમારસંભવ, રઘુવંશ, નૈષધ, કાદમ્બરી, રત્નસંહાર, મેઘદૂત વિગેરે છે.

બાબ ૪ થો.

ઐશ્વર્ય ધર્મ—આ ધર્મનો ઉદય ઇ. સ. ૬૦૦ વરસ પહેલાં થયો. આ ધર્મનો સ્થાપનાર કપિલવસ્તુના* રાજા સુદોદનનો પુત્ર ગૌતમ બુદ્ધ હતો, જે ઉપરથી આ ધર્મનું નામ ઐશ્વર્ય ધર્મ પડ્યું છે. એ ઇ. સ. પૂ. ૬૨૩માં

* ગંગા નદીપર, દિલ્હીની ઇશાન કોણે—૬૫ મૈલ પર.

* કપિલવસ્તુ—નેપાલની દક્ષિણે—ગોરક્ષપુરની પાસે—હાલમાં “નગરખાસ” નામથી ઓળખાય છે.

જન્મ્યો! હોતો અને એનું રાજ્ય કાશીની ઉત્તરે ૧૦૦ મૈલ પર હતું.

આ રાજા સ્વયંવરમાં ગોપા નામની એક કન્યા પરણ્યો અને એની સ્ત્રીને રાહુલા નામે એક પુત્ર સાંપડ્યા પછી ઓગણત્રીસ વર્ષની ઉંમરે પોતાનું સઘળું રાજપાટ છોડી દઇ એણે જંગલમાં જઈ ત્યાં વાસો કરી તપ કરવા માંડ્યું. જ્યારે એને લાગ્યું કે એમ દુઃખ વેડવાથી મુક્તિ થવાની નથી ત્યારે એણે લોકમાં બોધ કર્યો. એનો બોધ એ હતો કે સર્વ માણસોને માટે મોક્ષ માર્ગ સરખો ખુલ્લો છે. સમ્યાદથી, પ્રમાણિકપણે અને માયાથી દુનિયામાં વર્તવું; મોક્ષ મેળવવાનો રસ્તો નીતિ, દયા, જ્ઞાન, અને મનને વશ રાખવું એમાં છે; જેવું કરીશું તેવું પામીશું, અને આ ભવમાં સુખ કે દુઃખ જે પડે છે તે પાછલા ભવનું પરિણામ છે. આ પ્રમાણે બોધ કર્યા પછી તે ઇ. સ. પૂ. ૫૪૩ માં ૮૦ વરસની વયે મરણ પામ્યો. આ ધર્મને આશરો આપનાર ચંદ્રગુપ્તનો પૌત્ર અશોક (ઇ. સ. પૂ. ૨૬૦-૨૨૦), કનિષ્ક (ઇ. સ. પૂ. ૪૦) શિલાદિત્ય (ઇ. સ. ૬૩૦) વિગેરે રાજાઓ હતા. એમણે ઠેકાણે ઠેકાણે વાવ, કૂવા, ધર્મશાળા, પાંજરાપોળ બંધાવ્યાં. આ ધર્મ છેક સિંહોન (લાંકા), નેપાળ, ટિબેટ, ચીન, સિયામ, બ્રહ્મદેશ, અને બનપાન સુધી ફેલાયો અને જો કે પાછળથી બ્રાહ્મણ લોકોએ તેમના ઉપર હુમલા કરી તેમને નસાડ્યા તોપણ હાલ તેમની વસ્તી પચાસ કરોડ ઉપરની ધારવામાં આવે છે. આ પછી જૈન ધર્મ ઉત્પન્ન થયો. એ બૌદ્ધ ધર્મની એક મોટી શાખા છે. એ ધર્મ પાળનારાઓની સંખ્યા લગભગ પાંચ લાખ માણસની છે; તેમની મોટી વસ્તી ગુજરાતમાં અને કર્ણાટકમાં છે. તેમનામાં થઈ ગયેલા ચાવીશ “તીર્થંકરો” ને તેઓ માને છે અને જીવની દિસા કરતા નથી. તેઓમાં બે પંથ છે-દિગંબરી અને શ્વેતામ્બરી.

બાબ ૫ મા.

શંકરાચાર્ય, રામાનુજ, રામાનંદ, કબીર, ચૈતન્ય, વલ્લભસ્વામી અને સ્વામિનારાયણ વિષે કુંક હકીકત:—

શંકરાચાર્ય (ઇ. સ. ૮ મા સૈકામાં) નર્મદાકાંઠે વાઘપુરની પાસે એક ગુફામાં રહેતા, મહાત્મા ગોવિંદનાથના શિષ્ય હતા; એ મલબારમાં જન્મ્યા હતા. એમણે હિંદમાં કાશ્મિર સુધી પ્રવાસ કરી મેદ ધર્મ સ્થાપન કર્યો, બૌદ્ધ મતનું બંડન કર્યું, અને ૩૨ વરસની વયે કેદારનાથમાં દેહ છોડ્યો. શંકર-દિગ્વિજયના પુસ્તકમાં ઘણી રસિક ભાષામાં એમનાં કૃત્યો વર્ણવ્યાં છે.

રામાનુજ ઇ. સ. ૧૧૫૦ માં ચોલા રાજ્યમાં થઈ ગયા. આ વખતે ત્યાં શિવ ધર્મ વ્યાપ્તો હતો. ત્યાં વેંણુપ ધર્મ ફેલાવામાં નિષ્ફળ થવાથી મ્હૈસૂર જઈ રહ્યા, જ્યાંના રાજા તથા પ્રજાએ એ ધર્મ કબુલ કર્યો. એમણે

આયં લોકોને ઉપદેશ કર્યો અને કેટલાક ઉત્તમ વ્રથો રચ્યા.

રામાનંદ ઇ. સ. ૧૪૪૦ માં રામાનુજ પછીના પાંચમા આચાર્ય થયા. એમણે વૈષ્ણવ મત ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં ફેલાવ્યો.

કુબીર ૧૩૮૦-૧૪૨૦ એ રામાનંદ આચાર્યના શિષ્ય હતા. એમણે પોતાનો મત બંગાળમાં ફેલાવ્યો. એમના વંશીકમાં હિંદમાં મુસલમાનોનું આવડું થયું. એમણે હિંદુ અને મુસલમાન એ બન્નેને રૂએ એવો બોધ કર્યો. એમનો ઉપદેશ એ છે કે મોંઢામાં જે જન્ય છે તેથી કાંઈ મનુષ્ય વટલાતું નથી, પણ કામ, ક્રોધ, લોભ, હિંસા, પરનિંદા, મોહ વિગેરે જે મોંઢામાંથી નિકળે છે તેજ માણસને વટાળે છે; વળી તીર્થયાત્રા, સ્નાન, દેવદર્શન વિગેરેના બહારના આચારમાં ધર્મ સમાયલો નથી, પણ સારી કરણી અને પવિત્ર મન રાખવામાં સમાયલો છે.

ચૈતન્ય બંગાળામાં નદીઆ ગામમાં ઇ. સ. ૧૪૮૪-૧૫૨૭ માં થઈ ગયા. એમણે ઓરિસ્સામાં પોતાનો ધર્મ બહુ ફેલાવ્યો; ઇશ્વર ભજન કરવું, ગુરૂને દેવ સમાન નહીં પણ પિતા સમાન ગણવો, બધી જાતિઓ ભક્તિથી સરખી શુદ્ધ થાય છે, અને પાપથી મુક્ત થવું એ એમના બોધ છે.

વલ્લભસ્વામીએ ઇ. સ. ૧૫૨૦ માં ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં પોતાનો ધર્મ ફેલાવ્યો. એમના બોધ એ છે કે આત્માના ઉધ્ધારને માટે કાંઈ કષ્ટ વેઠવાની જરૂર નથી, પણ પ્રેમ ભક્તિ કરવાથી મોક્ષ મળે. એ ધર્મ પાળનારા ધણા શાહુકાર તથા વેપારી છે. એમનામાં આઠે પહોરની જૂદી જૂદી સેવા છે.

સ્વામિનારાયણ—એ પંથના ચલાવનાર સહેજનંદ નામે સ્વામિ હતા. એ પંથ ગુજરાતના ધણા ભાગોમાં ચાલે છે.

પ્રકરણ ૩ જી.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનનો થોડો ભાગ સમશીતોષ્ણમાં, અને થોડો ભાગ ઉષ્ણ-કટિબંધમાં આવેલો છે તેથી તે ઘણોજ રસાળ છે; અને એજ કારણને માટે એની આસપાસના તેમજ દૂર દેશના રાજાઓએ ઘણા અસલના વખતથી આ દેશપર ચઢાઈઓ કરી હતી.

અસલના હિંદુ રાજ્ય કરતા કુટુંબો તથા તેમના મૂલકો.

૧ હું—હસ્તિનાપુર—જે દિલ્હીથી આસરે ૬૦ મૈલ દૂર ધારવામાં આવે છે, સાં પાંડવ રાજ્ય કરતા હતા. તેમની સાથે કૌરવ તથા પાંડવ કૌરવ કુટુંબે કોઈ જગ્યાના વાંધાને લીધે આસરે ઇ. સ.

(કરકેત્ર)પાણીપત પૂ. ૫૦૦૦ વરસપર પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ ચલાવી
ની લડાઈ. ઇ. સ. જેમાં ફૌરવોએ સજડ હાર ખાધી. પાંડુ વંશે પછી
પૂ. ૫૦૦૦. દિલ્હીમાં રાજ્ય કર્યું એવું ધારવામાં આવે છે.

૨ જી—મગધ (હાલ જેને બહાર પ્રાંત કહીએ છીએ) ત્યાં
ચંદ્રગુપ્તના પૂર્વજો ઇ. સ. પૂ. ૩૧૫-૨૯૧ સુધીમાં રાજ્ય કરી ગયા. આ
વંશના રાજ્યમાં બૌદ્ધ ધર્મનો ફેલાવો થયો.

૩ જી—ગુજરાતમાં કૃષ્ણે રાજ્ય ચલાવ્યું, જે પાંડવનો મિત્ર અને
મદદગાર હતો.

૪ થું—માળવામાં ઉજ્જનનો રાજા વિક્રમાદિત્ય ઇ. સ. પૂ. ૫૭ માં
રાજ્ય કરી ગયો. એના વખતથી હિંદુ સંવત ગણાય છે
વિક્રમાદિત્ય આ પછી ધણાક બીજા રાજા થઈ ગયા, જેમાં બોજ
ઇ. સ. પૂ. ૫૭. પ્રખ્યાત છે. ઇ. સ. ૭૭ માં ગોદાવરી નદીપર પૈદલ
નગરનો હિંદુ રાજા શાલીવાહન શક લોકની સામે થયો,
અને બ્રાહ્મણોને બૌદ્ધના જૂલમથી છોડાવ્યા માટે તેઓએ તેનો શક ચલાવ્યો.
આ આખો પ્રાંત ઇ. સ. ૧૨૩૧ માં મુસલમાનોએ જીતી લીધો.

૫ મું—અયોધ્યામાં ચંદ્ર તથા સૂર્યવંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.
પેહેલા વંશનો ક્ષત્રિની, અને બીજાને બ્રાહ્મણોની મદદ હતી.

૬ ટું—મુંબઈની વાયવ્યકોણ તરફ શાહકુળના રાજા રાજ્ય કરી
ગયા, ઇ. સ. ૬૦-૨૩૫.

૭ મું—કચ્છ અને તેનો આસપાસની જગ્યામાં વલ્લભી રાજાઓએ
રાજ્ય કર્યું.

૮ મું—કાંચીપુરમાં (હાલ કંજીવરમ) અને તેની આસપાસની
જગ્યાપર ચોળ વંશના રાજાઓ રાજ્ય કરી ગયા.

૯ મું—બંગાળામાં પાળાવંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૦ મું—મદુરામાં પાંચ વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૧ મું—કલ્યાણમાં ચાલુક્ય અને પછી કાળાજુરિયા વંશના રાજાઓ
રાજ્ય કરી ગયા.

૧૨ મું—તૈલંગણની રાજ્યધાની વરંગૂળમાં ચંદ્ર વંશે રાજ્ય કર્યું.

૧૩ મું—મલખાર અને ત્રાવણકોરમ્માં ચેરા વંશે રાજ્ય કર્યું.

આ શિવાય બીજાં લગભગ ૧૦૦ હિંદુ રાજાઓ હતાં, જેને વિષે
આપણે ચોક્કસ કહી શકતા નથી.

ખાખ ૨ બે.

મુસલમાની રાજ્ય પહેલાં પરદેશી હુમલા.

એવું ધારવામાં આવે છે કે ઇ. સ. પૂ. સુમારે ૨૦૦૦ સેમિરેમિસ ઇ. વરસ ઉપર એસિરિયાની રાણી સેમિરેમિસે અને ઇ. સ. પૂ. સ. પૂ. ૨૦૦૦. ૧૩૦૮ માં મિસર દેશના રાજા સિસોમ્નિસે હિંદુસ્તાનપર સિસોમ્નિસ ઇ. ચઢાઈ કરી હતી; પણ તેઓએ કોઈ પણ જગ્યાપર સ. પૂ. ૧૩૦૮. સત્તા ચલાવી હોય એવું જણાવું નથી.

ત્રીજી માનવા જોગ ચઢાઈ પારસી રાજા દારા નારાજી ચઢાઈ (૩૨૫સ) એ ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮ માં કરી. તેણે સિંધુ નદીના ઇ. સ. પૂ. ૫૧૮. કાંઠા ઉપરનો દેશ જીતી લઈ ત્યાં અમલ ચલાવવાને એક હાકિમ નિમ્નો. દારા રાજા હિંદુસ્તાનમાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને સાનું લઈ ગયો.

મહાન સિંકદર ચોથી ચ્વારી ગ્રીસ દેશના રાજા મહાન સિંકદર ની ચઢાઈ. ઇ. સ. પૂ. ૩૨૭ માં કરી. એની સામે ખંભાતનો પારસ પૂ. ૩૨૭. રાજા થયો, પણ તે જેલમ નદીને કાંઠે હારી ગયો અને તેના કુવર માર્યો ગયો. સિંકદર ઇ. સ. પૂ. ૩૨૩ માં મરણ પામ્યો. ત્યારે તેનાં બહેનનાં રાજ્યના ભાગ થયા, જેમાં તેના લશ્કરના સરદાર સેલ્યુકસને દ્વિસે આક્રમિયા અને હિંદુસ્તાન આવ્યાં.

સેલ્યુકસ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો ત્યારે મગધનો સેલ્યુકસ ઇ. સ. રાજા ચંદ્રગુપ્ત તેની સામે થયો (ઇ. સ. પૂ. ૩૧૨), પણ . ૩૧૨. થોડા વખતમાં એ બન્ને રાજાઓ વચ્ચે સંધિ થઈ, અને એન્ટિઓકસ. સેલ્યુકસે પોતાની દીકરી ચંદ્રગુપ્ત સાથે પરણાવી. આ પછી ગ્રીક લોકો પોતાની સત્તા વધારી શક્યા નહીં. એલ્યુકસના પૌત્ર એન્ટિઓકસે પણ ચંદ્રગુપ્તના પૌત્ર અશોક જોડે સંધિ કરી. આ અશોક રાજા બૌદ્ધ ધર્મનો બહુ ફેલાવો કરી ઇ. સ. પૂ. ૨૨૬ માં મરણ પામ્યો. જે થોડી જગ્યા ગ્રીક લોકના હાથમાં હતી તે સઘળી તેઓ પાછળથી ખોઈ ખેડા. આ પછી સીધિઅન લોકે ઇ. સ. પૂ. ૧૦૦ થી વાઝાક વરસો સુધી હિંદુસ્તાનપર હુમલા કર્યા. આ વંશનો પ્રખ્યાત રાજા કનિષ્ક હતા. આ સીધિઅન અથવા શક લોકને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢનાર હેન્રીકનનો રાજા વિક્રમાદિત્ય અને શાલીવાહન હતા. શાલીવાહને શક લોકને હાંકી કાઢ્યા અને બ્રાહ્મણોને બૌદ્ધના જુલમથી છોડવા માટે લોકોએ એનો શક ચલાવ્યો. આ શક નર્મદાથી દક્ષિણ સુધીમાં આવે છે.

પ્રકરણ ૪ થું.

બાબ ૧ લો.

હિંદુસ્તાનપર મુસલમાન રાજાઓના હુમલા

તથા તેમના કારકીર્દિ.

હજરત મહમદનો જન્મ ઈ. સ. ૫૭૦ માં મકકામાં થયો હતો, અને એ મુસલમાન ધર્મના સ્થાપનાર હતા. એણે પોતાનો ધર્મ આખા અર્બ-સ્તાનમાં ફેલાવ્યો, અને ઈ. સ. ૬૩૨ માં એના મરણ પછી એના ખલીફાએ એ ધર્મ સિરિયા, મિસર, ઇરાન, તુર્કિસ્તાન અફઘાનિસ્તાનમાં પ્રસાર કર્યો. મહમદના મરણ પછી ૧૫ વરસે એસમાન નામના એક આરબે થાણા અને મુંબઈના કિનારા ઉપર એક દરિયાઈ કાફલો લૂટ કરવા માટે મોકલ્યો, પરંતુ તેમાં તેનો જય થયો નહીં.

હજરત મહમદના મરણ પછી ૩૨ વરસે મોહાલિય નામના મુસલમાન સરદારે હિંદુસ્તાન ઉપર ચઢાઈ કરી મુલતાન સુધી વધી આવ્યો અને ત્યાં લૂટ ચલાવી ઘણા લોકોને બંધીવાન કરી પાછો પોતાને દેશ ગયો; અને

ઈ. સ. ૭૧૨ માં ખસરાના હાકેમ હુન્નઝના ભત્રિજા મહમદ કાસિમે મહમદ કાસિમે સિંધપર ચઢાઈ કીધી. આ વખતે સિંધપર ચઢાઈ સિંધમાં દાહીર નામે રાજા રાજ્ય કરતો હતો, અને કરી ઇ.સ. ૭૧૨. તેની રાજ્યધાનીનું નામ દેવલનગર જેને હાલ કરાંચી કહે છે તે હતું. એ રાજાને કાસિમે હરાવી આખો સિંધ

પ્રાંત જીતી લીધો, અને ત્યાંની વસ્તીનો નાશ કર્યો. દાહીર પણ લડતાં માર્યો ગયો અને તેની બે દીકરીને કાસિમે કેમાસ્કસમાં “ખલિફ” પાસે બંધીવાન કરી મોકલી આપી. મુસલમાન ઇતિહાસ લખનારા કહે છે કે આ છેડી એમાંની એકે પોતાના બાપનું વેર લેવાને કાસિમપર કેટલાંક ખોટાં તહોમત મુક્યાં, જેથી તે ખલિફે ગુસ્સે થઈને કાસિમને જીવતો એક ચામડાના કાથળામાં ઘાલી પોતાની પાસે લાવવાતો હુકમ કર્યો. કાસિમ બ્યારે આથી મરણ મામ્યો (ઈ. સ. ૭૧૪) સારે તે છોડીએ તે તહોમત ખોટાં હતાં એમ કબુલ કર્યું. કાસિમની આ કતેહ થયા છતાં મુસલમાન સત્તા નામની જ રહી, અને થોડા વખતમાં તે જગ્યા રજપૂતોએ પાછી જીતી લીધી. હિંદુસ્તાનમાં જે મુસલમાન વંશે રાજ્યનો પાયો નાખ્યો, અથવા જીતો મેળવીને પોતાની ખરી રાજ્ય સત્તા સ્થાપી, તે શિંઝની વંશ હતો.

ગિઝની વંશની સ્થાપના.

ઈ. સનની નવમી સદીમાં સેમેનીસ નામે ઓળખાતો તાતાર વંશ ઓરાસાનમાં રાજ્ય કરતો હતો, અને તેનું પાયતપ્ત ઓખારા હતું. આ વંશના પાંચમા રાજા અબ્દુલ મલિકનો અલખતગીન અલખતગીન ૯૭૬. નામે એક તુર્કી ગુલામ હતો, જે પાછળથી ઓરાસાનનો

હાકેમ થયો; પણ રાજાનો કાળ થયાથી એ ગિઝનીમાં નહાસી ગયો, જ્યાં એ ઇ. સ. ૯૭૬ માં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. એની પછી એનો ગુલામ તેમજ જમાઈ સમક્તગીન ગિઝનીના રાજ્યનો ધણી થયો. એને માટે એમ કહે છે કે રાજા થયા પહેલાં એક દિવસ શિકાર કરતાં એણે એક હરણના અચ્ચાંને પકડ્યું, અને તે અચ્ચાં સહિત ઘર પાછો ફરતો હતો તેવામાં એણે તે અચ્ચાંની માને પોતાની પંછવાડે દોડતી દોડી, તેથી એને દયા આવી અને તે અચ્ચાંને છોડી દીધું. તે મા પોતાના અચ્ચાં સહિત નહાસી જતાં જાણે સમક્તગીનનો, તેની દયા માટે ઉપકાર માનતી હોય તેમ તેણે પાછળ પાછળ જોયા કર્યું. તેજ રાત્રે સમક્તગીનને સ્વપ્નામાં એક દેવદૂતે કહ્યું કે તું ગિઝનીનો રાજા થશે, અને જે પ્રમાણે તે હરણના અચ્ચાંપર તે દયા ખતાવી તેવીજ તારી રૈયત ઉપર પણ ખતાવજે. સમક્તગીને રાજ્યગાદી મેળવ્યા પછી બલુચિસ્તાન તુર્કિસ્તાન વગેરે મૂલકો જીતી પોતાનું રાજ્ય વધાર્યું. આથી લાહોરના રાજા જયપાળે એની ઉપર પેશાવર

આગળ ઇ.સ. ૯૭૭ માં હુમલો કર્યો, પણ સાંથી હાર ખાઈ પેશાવર આગળ તેને પાછું હટવું પડ્યું. સમક્તગીન હવે જયપાળ ઉપર લડાઈ ૯૭૭. વેર લેવાને પંજાબ ઉપર ચઢી આવ્યો. જયપાળની મદદે

દિલ્હી, + કનોજ, કલિંજર અને અજમેરના રાજાઓ આવ્યા હતા, પરંતુ તેમનો પરાલવ થયો. સમક્તગીને સિંધુ નદી આગળની કેટલીક જગ્યા જીતી લીધી, અને પુષ્કળ લૂટ મેળવી પાછો ગયો. સમક્તગીન ૫૬ વરસની વયે ઇ. સ. ૯૯૭ માં મરણ પામ્યો, અને એની પાછળ એનો દીકરો મહમદ ૩૦ વરસની વયે ગાદીએ બેઠો.

ખાખ ૨ જો.

ગિઝનો વંશ ૯૭૬—૧૧૮૬

મહમદ ગિઝનવી મહમદ ગિઝનવી ૯૯૭—૧૦૩૦—મહમદ પોતાના ૯૯૭—૧૦૩૦. બાપની સાથે જયપાળ અને તેના મળતીઆઓ સામે

* કાશુબની દક્ષિણે.

+ લખનોથી ૬૫ મૈલ દૂર.

બહુ બહારથી લડ્યો હતો. એના આપના મરણ પછી એણે “મુલતાન”
પદ ધારણ કર્યું. લૂટ મેળવવાના તથા પોતાનો ધર્મ હિંદુસ્તાનમાં
ફેલાવવાના વિચારથી એણે ભરતખંડ ઉપર ૧૨ સ્વારીઓ કરી. એ
સ્વારીઓમાં એણે પુષ્કળ દોલત મેળવી, લાખોના જન લીધા, અને લાખોને
મુસલમાન કરી ગુલામ તરીકે વેચ્યા. એને ઇતિહાસ કતાઓ “આઘકેનો
કલેસ્ત” એટલે મૂર્તિ તોડનારના નામથી ઓળખે છે.

પેહેલી સ્વારી ૧૦૦૧ માં—એણે લાહોરના રાજા
પેહેલી સ્વારી જયપાળ ઉપર કરી અને તેને પેશાવર આગળ દરાવી
૧૦૦૧-જયપાળ પકડ્યો. જયપાળે એને ખંડણી આપવા કમુત્ત કર્યું ત્યારે
ઉપર. તેને છોડ્યો. જયપાળનું આગલી તેમજ આ હારથી
ને અપમાન થયું હતું તે ન સહન થવાથી પોતાની ગાદીપર પોતાના દીકરા
અનંગપાળને બેસાડી પોતે બગી મૂંચ્યા.

બીજી સ્વારી બીજી સ્વારી ૧૦૦૪ માં—એણે મુલતાનની પાંચ
૧૦૦૪-લાટીઆ લાટીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર કરી અને તેને
ના રાજપર. દરાવ્યો, કારણ કે એ રાજા ખંડણી અટકાવી બેઠો હતો.

ત્રીજી સ્વારી ત્રીજી સ્વારી ૧૦૦૫માં—આ સ્વારી એણે મુલતાનના
૧૦૦૫અબદુલ સરદાર અબદુલ ફાતલોદી સામે કરી તેને દરાવ્યો.
ફાતલોદીપર.

ચોથી સ્વારી ચોથી સ્વારી ૧૦૦૮ માં—આ ચઢાઈ મહમદે લાહોરના
૧૦૦૮-અનંગ રાજા જયપાળના છોકરા અનંગપાળ સામે કરી. એ રાજા
પાળપર. દિલ્લી, કલિંજર, કનોજ અને બીજા રજપૂત રાજાઓ
સાથે ભગી જઈ સામે લડ્યા ગયો, પણ વૈહિંદગઢ આગળ હાર્યો. આ પછી
મહમદે નગરકોટનું દહેજ લેવાનું જ્યાંથી પુષ્કળ દ્રવ્ય અને મળ્યું.

પાંચમી સ્વારી પાંચમી સ્વારી ૧૦૧૦ માં—આ સ્વારીમાં એણે
૧૦૧૦-મુલતાનપર મુલતાન છતી લીધું, અને ત્યાંના સરદાર અબદુલ
ફાતલોદીને કેદ કર્યો.

છઠ્ઠી સ્વારી છઠ્ઠી સ્વારી ૧૦૧૧માં—સરસ્વતી અને જમના નદીની
૧૦૧૧-સ્થાણે વચ્ચે સ્થાનેશ્વર ઉપર કરી અને બે લાખ હિંદુઓને કેદ
અર ઉપર. કરી ગુલામો તરીકે વેચ્યા.

સાતમી તથા આઠમી સ્વારી ૧૦૧૪-૧૦૧૫ માં—આ
આઠમી સ્વારી વખતે મહમદ ગિઝનવીએ કાશ્મીર ઉપર ચઢાઈ કરી,
૧૦૧૪-૧૦૧૫ પણ તેમાં એને સખંત હુની થઈ અને માર ખાઈ પાછું
હરવું પડ્યું.

નવમી સ્વારી ૧૦૧૯ માં—આ સ્વારી એણે કનોજ ઉપર નવમી સ્વારી કરી. ત્યાંનો રાજા કુંવરરાય એની સામે લડ્યો નહીં, પણ ૧૦૧૯ કનોજપર. એને તામે થઈ દ્રવ્ય આપ્યું, તેથી મહમદે તેને કાંઈ દુઃખ દીધું નહીં. ત્યાંથી મહમદ મથુરા* ગયો. આ નગરમાં એણે વીશ દિવસ સુધી ભૂટ ચલાવી અને ૫૩,૦૦૦ હિંદુઓને ગુલામ કરી બાંધે રૂપિએ વેચ્યા.

દશમી તથા અગીઆરમી સ્વારી ૧૦૨૨-૨૩માં—આ અગીઆરમી ચઢાઈ એણે કલિંજરના રાજા ઉપર કરી. આ વખતે સ્વારી ૧૦૨૨-૨૩ કલિંજરપર. અનંગપાળના છોકરા જયપાળ બીજાએ આ રાજાને મદદ કરી; તેનું પરિણામ એ નિપજ્યું કે મહમદે લાહોર ખાલસા કર્યું. અને ત્યાં રાજ્ય ચલાવવાને એક મુસલમાન સૂબો નિમ્મ્યો. હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન રાજ્યની સ્થાપના આ વખતથી થએલી ગણાય છે. આગળ જોકે મુસલમાનોએ ચઢાઈ કરી ધણીક જીતો મેળવી હતી ખરી, તોપણ હિંદુસ્તાનની એક જગ્યાના તેઓ ધણી થયા નહોતા.

બારમી સ્વારી ૧૦૨૪ માં—આ વખતે મહમદે પોતાની ૧૦૨૪-સોમનાથ છેલ્લી ચઢાઈ ગુજરાતમાં સોમનાથપર કરી, અને ત્યાંનું પર. અતિ સુંદર દેહેરું લૂટ્યું. ત્રણ દિવસ સુધી લડાઈ ચાલી, અને જોકે તેનો ખચાવ કરવાને આમુડનો પાટવી કુંવર વલ્લભસેન, તેનો ભત્રિજો ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ, અને બીજા રજપૂત રાજા તથા સરદારો આવ્યા હતા, તોપણ આખરે મહમદ જીત્યો. આ દેહેરું લગભગ સો વરસ સુધી ભાંગી હાલતમાં પડી રહ્યું, અને પછી કુમારપાળ, જે ૧૧૬૬ માં મરણ પામ્યો, તેણે પાછું સમરાવ્યું.

મહમદની મરણ ગિઝનીની ગાદી પોતાના પુત્ર મસુદને આપી ગુજરાતમાં પોતે રાજ્ય કરવાની હતી; પણ લશ્કરના સરદારોના સમજાવ્યાથી તે વિચાર તેણે છોડી દીધો અને ત્યાં કાંઈ પાદશાહી કુટુંબના બ્રાહ્મણને સૂબો દરાવી ગિઝની જવા નિકળ્યો. અજમેરનો રાજા એક મોટા લશ્કર સહિત રસ્તો રોકી બેઠો છે તે સાંભળીને તેની સામે ન થતાં મહમદે સિંધનો રસ્તો લીધો. લશ્કરને રસ્તે દેખાડનાર ભોમીયાનો વેષ ધારણ કરી આવનાર સોમનાથનો કાંઈ બ્રાહ્મણ હતો. તેણે મુસલમાનોપર વેર લેવાને તેમને ત્રણ દિવસ અને રાત રણમાં રમડાવ્યા, જેથી તેમના હજારો માણસ ખોરાક અને પાણી ન મળવાથી મરણ પામ્યાં. આખરે ધણી મુશ્કેલીથી મહમદ ગિઝની જઈ પોહોંચ્યો.

*મથુરા—જમના નદીના કિનારાપર, આઝામી ૩૦ મૈલ દૂર.

મહમદ ગિઝનવી ઈ. સ. ૧૦૩૦માં એની ૬૩ વરસની વયે ગિઝનીમાં મહમદ ગિઝનવી મરણ પામ્યો. એણે વિદ્યા અને હુન્નરને બહુ ઉત્તેજન મરણ પામ્યો. આપ્યું. એના વખતમાં પ્રખ્યાત ઇરાની કવિ ફિરદોસી થઈ ૧૦૩૦. ગયો. એના મરણ પછી ગિઝનીની ગાદીને માટે એના બે

દીકરા-મહમદ અને મસુદ વૃદ્ધા, જેમાં મસુદે પોતાના ભાઈને આંધળો કર્યો, અને પછી રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મસુદ પછી બીજા કેટલાક રાજાઓ થયા, જેઓ માંહોમાંહે વધી નાશ પામ્યા, અને પંજબ શિવાય સધળી જગ્યા ખોઈ બેઠા. ગિઝનીની ગાદીએ ઈ. સ. ૧૧૧૫ માં છેલ્લો રાજા બહેરામ હતો; એણે પોતાની દીકરી અફઘાનિસ્તાનની ઉત્તરે આવેલા ઘોર પ્રાંતપરથી ઓળખાતા ઘોર વંશના એક રાજાને પરણાવી હતી. તેમની વચ્ચે કંઈ ભાંજગડ ઉદવાથી બહેરામે પોતાના જમાઈને મારી નાંખ્યો; આથી મરનારના ભાઈ અલાઉદ્દીન ઘોરીએ એના રાજ્યમાં મોટાં લશ્કર સાથે કુચ કરી, અને ગિઝની જેને મહમદે હિંદુસ્તાનમાંથી મેળવેલી લૂટાથી

બહુ રળિયામણું કરી નાંખ્યું હતું તે સાત દિવસ સુધી ગિઝની બાળી લૂટી બાળી નાંખ્યું (૧૧૫૨). આ ઉપરથી અલાઉદ્દીન નાખ્યું ૧૧૫૨. ગિઝની વંશની “જાંહાંસુઝ” એટલે દુનિયા બાળનારના નામથી ઓળખાવા સમાપ્તિ ૧૧૮૬. લાગ્યો. બહેરામ હિંદુસ્તાન નહાસી આવવા નિકળ્યો, પણ રસ્તામાંજ મરણ પામ્યો. બહેરામ પછી એના દીકરા ખુશરૂ, અને પછી એના પૌત્ર ખુશરૂ મલેકે લાહોરમાં રાજ્ય કર્યું. આ પછી અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ઘોરીએ તેના હાથમાંથી લાહોર પણ જીતી લીધું. આ પ્રમાણે ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઈ, ઈ. સ. ૧૧૮૬.

આખ ૩ જો.

(૨) ઘોરી વંશ ૧૧૮૬-૧૨૦૬.

અલાઉદ્દીન ઘોરીના ભત્રિજા શાહબુદ્દીન અથવા મહમદ ઘોરીએ ગિઝની વંશના છેલ્લા પાદશાહ ખુશરૂ મલેકપર ૧૧૮૬ માં મહમદ ઘોરી સ્થાપ કરીને લાહોર જીતી લીધું. આ વખતે હિંદુસ્તાનમાં ૧૧૮૬-૧૨૦૬. ચાર મોટાં રજપૂત રાજ્યો હતાં-દિલ્લીમાં તુવાર, અજમેરમાં ચૌહાણ, કનોજમાં રાઠોડ, અને યુજરાતમાં વાઘેલા વંશના રજપૂતો રાજ્ય કરતા હતાં. દિલ્લીના તુવાર રાજાને કંઈ સંતોષ ન હોવાથી તેણે

અજમેરના કુંવર પૃથુરાજને દત્તક કરી લીધો, જેથી પૃથુરાજ દિલ્હી તેમજ અજમેરના રાજ્યનો ધણી થયો. ત્યારે મહમદ ઘોરીએ આર રજપૂત રાજ્યો. દિલ્હી ઉપર ૧૧૯૧ માં ચઢાઈ કરી ત્યારે આ પૃથુરાજ તેની સામે થયો અને તેને પાણીપતના* મેદાનમાં

પાણીપતની
લડાઈ ૧૧૯૧.

હરાબ્યો. આ પછી રજપૂતો માંહોમાંહે લડી ઘણા નબળા પડી ગયા. કનોજના રાજાને કુંવર જયચંદ જે પૃથુરાજનો મસીઆઈ ભાઈ હતો તેણે પૃથુરાજની અદેખાઈ કરી અને તેની સામે લાંબો વખત સુધી લડ્યો. મહમદ ઘોરી ને

૧૧૯૧ માં હાર ખાધા પછી ગિઝની ગયો હતો, તે રજપૂતોને નબળા થઈ ગયલા જોઈ ૧૧૯૩ માં એક મોટાં લશ્કર સહિત પાછો હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવ્યો. પૃથુરાજ પાછો એની સામે થયો, પણ ૧૧૯૩ માં સ્થાનેશ્વરના + મેદાનમાં હારી ગયો ને દુશ્મનના હાથમાં પકડાયો, જેણે સ્થાનેશ્વરની એને મારી નાંખાવ્યો. ત્યાર પછી મહમદે અજમેર લૂટ્યું. લડાઈ ૧૧૯૩.

અને એના ગુલામ કુતુબુદ્દીનને ત્યાંનો સમો નીમી એ પાછો

ગિઝની ગયો. એક વરસ પછી પાછી હિંદુસ્તાન ઉપર એણે ચઢાઈ કરી અને કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં. કનોજના રાડોડ રજપૂતો મારવાડમાં નહાસી ગયા અને ત્યાં તેઓએ રાજ ચલાવ્યું. મહમદ ઘોરીએ આ પછી ૧૨૦૩ માં ગુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળ, અને બહાર જીતી લીધા. એણે હિંદુસ્તાનપર બધી મળી ૯ સ્વારીઓ કરી. એને ઇ. સ.

મહમદ ઘોરીનું ૧૨૦૬ માં ગિઝની જતાં પંજાબની ઉત્તર તરફના ગામકર મરણ ૧૨૦૬.

નામે ઓળખાતી એક પહાડી જાતના કેટલાક લોકોએ એના તંબુમાં છુસી જઈ મારી નાંખ્યો. એના મરણથી ઘોરી વંશની સમાપ્તિ થઈ.

ખાખ ૪ થો.

(૩) ગુલામ વંશ ૧૨૦૬-૧૨૬૦.

કુતુબુદ્દીન ૧૨૦૬-૧૨૧૦.

મહમદ ઘોરીને કંઈ સંતાન ન હોવાથી એના મરણ પછી એના જૂદી જૂદી જગ્યાએ નિમેલા સુબાઓ ત્યાંના ધણી થઈ

કુતુબુદ્દીન

૧૨૦૬-૧૨૧૦. પડ્યા; તેમાં કુતુબુદ્દીને હિંદુસ્તાનમાં સુલતાન પદ ધારણ

* પાણીપત—દિલ્હીની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

+ સ્થાનેશ્વર—પાણીપતની ઉત્તરે આસરે ૫૦ મૈલ દૂર.

કચ્છ. એ પ્રથમ મહમદ શેરીનો તુર્કી ગુલામ હતો; પરંતુ એની હોંશિયારીને લીધે મહમદે એને દિલ્હીનો સૂબો બનાવ્યો, જ્યાં એણે ૨૦ વરસ સુધી ધણી ચાલાકીથી સૂબા તરીકે હોદ્દા બજાવ્યો, અને સુલતાન તરીકે માત્ર ચાર વરસ રાજ્ય કરી ઇ. સ. ૧૨૧૦ માં મરણ પામ્યો. એ ધણો ઉદાર અને માયાળુ રાજા હતો. એણે દિલ્હીમાં કુતુબમિનાર બંધાવ્યો જે હજી દીકામાં આવે છે. એની ઉદારતા એવી હતી કે “કુતુબુદ્દીન જેવો ઉદાર” એવી એક કહેવત થઈ પડી હતી.

આરામ ૧૨૧૦-૧૨૧૧.

આરામ કુતુબુદ્દીનનો દીકરો હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાને ગુણો ન હતા, તેથી સૂબાઓએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યાં, અને એના બનેલી અલ્તમસે એને પદબ્રજ કરીં એની ગાદી છિનવી લીધી.

અલ્તમસ ૧૨૧૧-૧૨૩૬.

અલ્તમસ કુતુબુદ્દીનનો ગુલામ તથા જમાઇ હતો. ગુલામ વંશમાં એ સર્વથી મોટો રાજા હતો. એણે બંગાળ તથા સિંધ મુસલમાન સૂબાઓ પાસેથી જીતી લીધા, અને ઉચ્છત્ત, ગ્વાલિયર તથા કેટલાક રજપૂત રાજ્યો સ્વતંત્ર હતાં તેમને વશ કર્યાં. ઇ. સ. ૧૨૧૭ માં મોગલ લોકોનો સરદાર જેઠિસખાં ચઢાઈ કરતો કરતો છેક હિંદુસ્તાનના ઘાટો આળંગી માંહે આવ્યો, પણ સિંધુ નદીને લીધે તેને પાછું ફરવું પડ્યું. અલ્તમસ ઇ. સ. ૧૨૩૬ માં મરણ પામ્યા.

રકનુદ્દીન ૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રકનુદ્દીન અલ્તમસનો દીકરો હતો. એ ધણી માઠી ચાલનો રાજા હતો. એનામાં એના બાપ જેવા રાજ્ય ચલાવવાના ગુણો ન હોવાથી એની બેન રજુઆબેગમે સાત માસ પછી એને ગાદીએથી ઉઠાડી મેલ્યો-૧૨૩૬.

રજુઆબેગમ ૧૨૩૬-૧૨૩૬.

રજુઆબેગમ અલ્તમસની શાહજાદી હતી. એ ધણી હોંશિયાર હતી અને રાજ્યકારબાર ધણી સારી રીતે ચલાવતી હતી. પા- ૧૨૩૬-૧૨૩૬. છળથી એના હબસી ગુલામ જમાલ સાથે ખારમાં પડયાથી

અલદુન્યા નામે એક તુર્કી સરદારે આ બેગમ તથા તે હુયસી બન્નેને કેદ કર્યાં. ન્યારે તેણીએ અલદુન્યા સાથે પરણવાનું વચન આપ્યું ત્યારે તે સરદારે તેને છોડી; પણ ઉમરાવો અને મુખ્ય કરીને રજાઆબેગમનો ભાઈ બહેરામ આથી ગુસ્સે થયા, અને તેઓએ ઠામ ઠામ બંડ ઉઠાવ્યાં. આનું પરિણામ એ થયું કે રજાઆ અને તેણીનો જરથાર માર્યા ગયાં, ઇ.સ. ૧૨૩૯.

બહેરામ ૧૨૩૯-૧૨૪૧.

બહેરામ અલ્તમસનો બીજો દીકરો અને રજાઆબેગમનો ભાઈ હતો. એ ધણો તામસી, બુદ્ધિહીન અને ઘાતકી રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ લોકો હાહોર ઉપર ચઢી આવ્યા ત્યારે એણે તેમની સામે લડવાને કેટલુંક લશ્કર મોકલ્યું. પણ તે લશ્કરે હુશમનો સામે લડવાને બદલે એને પકડી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૨૪૧.

મસુદ ૧૨૪૧-૧૨૪૬.

મસુદ બહેરામનો ભત્રિજો અને રૂકનુદ્દીનનો દીકરો હતો, એ પણ દુર્બળ અને ખરાબ ચાલનો રાજા હતો. એના વખતમાં મોગલ લોકો બે વાર એના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યા, અને ૧૨૪૧-૧૨૪૬. બન્ને વખત એના સરદારોએ તેમને મારી પાછા કાઢ્યા ચાર વરસ પછી તુર્કી સરદારોએ એને પકડી કેદ કર્યો અને રાજગાદી નાસિરુદ્દીનને આપી.

નાસિરુદ્દીન ૧૨૪૬-૧૨૬૫.

નાસિરુદ્દીન અલ્તમસનો પૌત્ર હતો. એ ધણો સદ્ગુણી અને ભણેલો ગજા હતો. સધળો રાજકારભાર પોતાના વજીર ગ્યાસુદ્દીન નાસિરુદ્દીન બલખનને સોંપી પોતે કુરાનનો ઉતારો કરવામાં અને એવા ૧૨૦૯-૧૨૬૫. બીજાં કામોમાં પોતાનો વખત કાઢતો. એને એકજ બેગમ હતી અને તેનાજ હાથનું રાધિલું જન્મતો. એના રાજ્યમાં માગલા ચઢી આવ્યા તેમને, તેમજ મેવાડના અને બીજા જગ્યાના રજપૂતો લડવા ઉઠ્યા હતા તેમને એના વજીર બલખનને હરાવ્યા, અને રાજ્ય બચાવી રાખ્યું. નાસિરુદ્દીન અપુષ્પ મરણ પામ્યો તેથી એના મરણ પછી બલખન ગાદીએ બેઠો.

ગ્યાસુદ્દીન બલખન ૧૨૬૫-૧૨૮૭.

ગ્યાસુદ્દીન બલખન મૂળ અલ્તમસનો ગુલામ હતો. એણે ગાદીએ બેસતાં પહેલાં એ કબુલ કે તુર્કી સરદારો અને ઉમરાવો જેઓ

ગયામુદીન બ- નખખા રાજાઓ વિગેરે પર પોતાની સત્તા ચલાવતા, અને
સબન ૧૨૬૫- જેઓ નાસિરુદીનના મરણ પછી આખું રાજ્ય માંહોમાંહે
૧૨૮૭. વહેંચી લેવાને સંપ કરી બેઠા હતા તે બધાને મારી નાંખ્યા.

મેવાડના રણપૂતો બ્યારે એની સામા થયા ત્યારે આ રાજાએ
તેમને હરાવી હજારોને કાપી નાંખ્યા. મોગલ લોકોની વારંવારની ચઢાઈથી
ધણા રાજાઓ દિલ્હીમાં આવી રહ્યા તેમને એણે આશ્રય આપ્યો. એને
વડો દીકરો મહમદ વિધાને ધણું ઉત્તેજન આપતો. બંગાળામાં ૧૨૭૯ માં
એક મોટું બંડ થયું, તે પણ આ રાજાએ બેસાડી દીધું, અને શાહજહા
બધરાખાને લાંબો હાકેમ દરાવ્યો. એનો વડો શાહજહા મહમદ જે મુલતાનનો
સૂબો હતો, તે પંજાબમાં મોગલ લોકો સામે લડતાં માર્યો ગયો, તેના
બેદથી ગયામુદીન પોતાની ૮૦ વરસની વયે ૧૨૮૭ માં મરણ પામ્યો. આ
બાદશાહ સખ અને જીલમી હતો.

કૈફુબાદ ૧૨૮૭-૧૨૯૦.

બલખનના બીજા શાહજહા બધરાખાનો એ પુત્ર હતો. બલખનની

ધારણા એના વડા દીકરા મહમદના પુત્ર ખુશરને ગાદી

કૈફુબાદ આપવાની હતી, પણ એના મરણ પછી ઉમરાવોએ કૈફુબાદને
૧૨૮૭-૧૨૯૦. ગાદી આપી, અને ખુશરને મુલતાનનો સૂબો નીમ્યો.

કૈફુબાદ પોતાની જીવાની બદલેલીમાં ગુજરી, અને રાજ
કારભાર નાજમુદીન નામના વજીરને સોંપ્યો. નાજમુદીને રાજ થવાના
વિચારથી પહેલાં ખુશરને મારી નાંખાવ્યો, અને પછી બાદશાહ અને તેના
બાપ બધરાખાં (બંગાળાના સૂબા) વચ્ચે કજીઓ કરાવ્યો; પણ આખરે
એ બાપ દીકરા વચ્ચે પાછી સલાહ થઈ અને બધરાખાંએ આ વજીરની
સઘળી લુચ્ચાઈ પોતાના છોકરાને બતાવી આપી જેથી એવું થયું કે

નાજમુદીનને વિષ દઈ મારી નાંખ્યો, અને જલાલુદીન
ગુલામવંશની ખિલજ નામના સરદારને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. આ
સમાપ્તિ ૧૨૯૦. વજીરે બાદશાહ અને તેના વારસોનો પ્રાણ લેવાડવી પોતે
રાજ્યમદ ધારણ કર્યું. આ પ્રમાણે મહમદ ઘોરીના ગુલામ
કુતુબુદીનના વંશનો અંત આવ્યો, ઈ. સ. ૧૨૯૦.

ગુલામવંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની

કારકીર્દિનાં વરસો.

કુતુબુદીન.....	૧૨૦૬—૧૨૧૦.....	૪	વરસ.
આરામ.....	૧૨૧૦—૧૨૧૧.....	૧	વરસ.
અલ્તમસ.....	૧૨૧૧—૧૨૩૬.....	૨૫	વરસ.

કનકુદીન.....	૧૨૩૬—૧૨૩૬.....૭	માસ.
રજઆબેગમ.....	૧૨૩૬—૧૨૩૬.....૩	વરસ.
ભેરામ.....	૧૨૩૬—૧૨૪૧.....૨	વરસ.
મસુદ.....	૧૨૪૧—૧૨૪૬.....૫	વરસ.
નાસિરુદીન.....	૧૨૪૬—૧૨૬૫... ૧૯	વરસ.
ગ્યાસુદીન બલખન.....	૧૨૬૫—૧૨૮૭... ૨૨	વરસ.
કેકુઆદ.....	૧૨૮૭—૧૨૯૦.....૩	વરસ.

આબ પ મો.

(૪) ખિલજ વંશ ૧૨૯૦-૧૩૨૦.

જલાલુદીન ખિલજ ૧૨૯૦-૧૨૯૫.

જલાલુદીન ખિલજ મૂળમાં તાતાર એલાદનો હતો. એના વખતમાં આમળની માફક મોગલો દિલ્લી સુધી ચઢી આવ્યા. જલાલુદીન તેમને મારી એણે પાછા કાઢ્યા. ઇ. સ. ૧૨૯૪ માં એના ૧૨૯૦-૧૨૯૫. લતિજ અલાઉદીન ખિલજએ ૮,૦૦૦ સ્વારો લઈ દક્ષિણ અલાઉદીનની પર સ્વારી કરી, અને ત્યાંના રાજા રામદેવને હરાવી તેની દક્ષિણ પર સ્વા-રાજધાનીનું શહેર દેવગિરિ, જે હાલ દોલતાબાદ કહેવાય છે રી ૧૨૯૪. તે જીતી લીધું. દોલતાબાદ જીતી લીધા પહેલાં એણે એલીચપુરની એલીચપુર જાણે મારી લઈ લીધું. આ જીતો મેળવીને ચડાઈ ૧૨૯૩. એ પાછો ફર્યો ત્યારે એનો કોક જલાલુદીન એને સામે મળવા આવ્યો; પણ આ દુષ્ટ માણસે રાજા થવાના વિચારથી એને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૨૯૫. આ વાત સાંભળનાંજ મરનાર પાદ-શાહની બેગમ પોતાના બાળ દીકરા ઇબ્રાહીમની દુવાઈ ફેરવી.

ઇબ્રાહીમ ૧૨૯૫—૧૨૯૫.

ઇબ્રાહીમ જલાલુદીન ખિલજનો બાળ શાહનદો હતો. અલાઉદીન પોતાની ધારણા પાર ન પડેલી જોઈને એક મોટું લશ્કર ઇબ્રાહીમ લઈ તે બાળ રાજાને પકડવા ગયો. ઇબ્રાહીમ આવાં મોટાં ૧૨૯૫-૧૨૯૫. લશ્કર સામે લડવાને અશક્ત હોવાથી મુલતાનમાં પોતાના મોટા ભાઈ પાસે ન્હાસી ગયો; આથી વશર હરકતે ગાદી અલાઉદીનને હાથ આવી.

અલાઉદીન ૧૨૯૫—૧૩૧૫.

અલાઉદીને ગાદીએ બેઠા પહેલાં બેગમ અને તેના બન્ને શાહનદાને અલાઉદીનખુની પકડી મારી નાંખ્યાં. એનાં ધાતકી કામોને માટે એ ૧૨૯૫-૧૩૧૫. 'અલાઉદીન' ખુનીના નામથી જાણખાય છે. આ ખુની

પણ જ્યારા પાદશાહે ધણીક જગ્યાઓ જીતી લઈ રાજ્યની હદ ધણી વધારી.
૧૨૬૭ માં એણે ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી તેની રાજધાનીનું સહેર અણ-
દિલવાડ જીતી લઈ બાળી નાંખ્યું. ગુજરાતનો રાજા કરણ ન્હાસી ગયો.

અને તેની રાણી કમળાદેવી જે ધણી ખૂબસુરત ગણાતી
ગુજરાતપર હતી તેની જોડે પાદશાહ પરણ્યો; કમળાદેવીની દીકરી દેવળ-
ચઢાઈ ૧૨૯૭. દેવી પણ પાછળથી અલાઉદ્દીનના વડા દીકરા ખીજરખાં જોડે
પરણી. ૧૨૯૮ માં મોગલ લોકોનો સરદાર કતલખખાં દિલ્હીપર
મોટું લશ્કર લઈ ચઢી આવ્યો, તેને અલાઉદ્દીને મારી પાછો કાઢ્યો.

૧૩૦૦ માં એણે અજમેરમાં રણરથભોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; અને
૧૩૦૩ માં ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લઈ ત્યાંના મહારાજને
રણરથભોર કેદ કર્યો; આ મહારાજને તેની દીકરી પદ્મણીએ યુક્તિથી
૧૩૦૦ માં અને છોડાવ્યો:—આ યુક્તિ એ હતી કે જ્યારે તે રૂપાળી અને
ચિતોડ ૧૩૦૩ હોંશિયાર શાહજાદીએ સાંભળ્યું કે અલાઉદ્દીન તેને પરણ્યા
માં જીતી લીધા. વગર તેના બાપને કેદમાંથી છુટો કરવાનો નથી, ત્યારે
તેણે પાદશાહ સાથે લગ્ન કરવાનું ડોળ ધાલી પોતાના બાપને
મળવાની પરવાનગી માગી; આ પરવાનગી મળતાંજ પોતે મિયાના(પાલખીઓ)
માં થોડા શૂરા રજપૂત લડવૈયા લઈ જે કિલ્લામાં તેના બાપને કેદ કર્યો
હતો ત્યાં ગઈ. મુસલમાન સિપાઈઓ સમજ્યા કે આ મિયાનામાં શાહજાદીની
દાસીઓ હશે. કિલ્લામાં દાખલ થતાંજ રજપૂત લડવૈયા ખંદાર નિકળી
આવ્યા, સઘળા ચોકીદારોને કાપી નાંખ્યા, અને રાજાને લઈ ન્હાસી ગયા.

જ્યારે અલાઉદ્દીને ગુજરાતપર ચઢાઈ કરી ત્યારે ત્યાંથી મલિક કાકુર
નામનો એક ખૂબસુરત ગુલામ બંધીવાન થયો હતો. તેની
કાકુરની દક્ષિ- હોંશિયારી જોઈ અલાઉદ્દીને તેને મોટી પદ્ધતિએ ચઢાવ્યો.
જુપર ચઢાઈ આ પાદશાહે મલિક કાકુરને લશ્કર આપી દક્ષિણપર ચઢાઈ
૧૩૦૬-૧૩૧૨. કરવા મોકલ્યો; ત્યાં એણે ૧૩૦૬-૧૨ સુધીમાં ચાર સ્વારીઓ
કરી, અને આજવા, ખાનદેશ તથા મહારાષ્ટ્ર જીતી લીધા.

મહારાષ્ટ્રની રાજધાની દેવગિરિના રાજા રામદેવને તાબે કરી દિલ્હી લાવ્યો.
અને પછી તૈલંગજી, કર્ણાટક, અને મલખાર જીત્યાં. આ પાદશાહની આગળના
કોઈપણ પાદશાહની સત્તા આટલી બધી ફેલાઈ ન હતી. અલાઉદ્દીનના ભત્રિજા
મુલેમાને રાજગઢી લેવાના વિચારથી આ પાદશાહપર તીર ફેંક્યાં. જેથી
તે ધણી સખ્ત ઇજા થયા વગર એલાન થઈ પડ્યો. મુલેમાન તેને મરી ગયેલો
સમજી ગાદી લેવા દોડ્યો, પણ અલાઉદ્દીન થોડા વખતમાં હોંશિયાર

અર્ધ કાવણીમાં ગયો અને સુલેમાનને પકડી મારી નાંખ્યો.

કાપુરે પણ રાજ થવાના વિચારથી પોતાના ધણીનો ઘાટ ઘડવાની યુક્તિઓ રચવા માંડી. દારૂના વ્યસનથી અલાઉદ્દીનનું તન અને મન તદ્દન દુર્બળ થઈ ગયાં હતાં, તેથી કાપુરની ઉશ્કેરણીથી તેણે અલાઉદ્દીન મરણ પોતાના શાહજાદા અને બેગમને કેદ કર્યાં, તથા પોતાના પામ્યો, ૧૩૧૫. ભાઈ અલકખાં, તેમજ એના સેનાપતિ અલ્પખાંને મારી નાંખ્યા. આ પછી ગુજરાત, ચિતોડ અને બીજી જગ્યામાં બંડ ઉઠ્યાં, અને એવું કહેવાય છે કે કાપુરે એને ઝેર દઈ મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૧૫.

આ રાજ ધણો ભુદ્ધિશાળી પણ સ્વભાવે ધણો જંગલી હતો. એણે એકવાર એક નવો પંથ સ્થાપી પેગમ્બર થવાનો અને મહાન સિકંદરની માફક દુનિયાના બીજા દેશો જીતવાનો વિચાર કર્યો, પણ દિલ્હીના જુદા માજિસ્ટ્રેટ અલા-ઉલ-મુલ્કના સમજાવ્યાથી તે વિચાર એણે છોડી દીધા, એણે પોતાના ભત્રિજાઓને આંધળા કરી મારી નાંખ્યા એટલુંજ નહિ પણ ઇ. સ. ૧૩૧૧ માં ૧૫,૦૦૦ મોગલોને કાર્પી નાંખાવ્યા કારણુ કે તેઓએ એનો પ્રાણ લેવાને સંપ કર્યો હતો.

ઉમર ૧૩૧૫—૧૩૧૬.

મલિક કાપુરે અલાઉદ્દીનના સર્વથી નાના દીકરા ઉમરને નામના રાજ તરીકે ગાદીએ બેસાડ્યો, અને તેના બે મોટા દીકરાને ઉમર ૧૩૧૫— આંધળા કરી ત્રીજા શાહજાદા ખુવારકને મારવાને મારા ૧૩૧૬ મોકલ્યા; પણ ખુવારક તેમના હાથમાંથી બચી ગયો, અને કાપુર-ને મારી નાંખી તથા ઉમરની આંખો ફેડી પોતે ગાદીએ બેઠો.

ખુવારક ૧૩૧૬—૧૩૨૦.

ખુવારક અલાઉદ્દીનનો ત્રીજો દીકરો હતો. એણે ખુશરખાં નામના એક વટલેલ દેડને પોતાનો વજીર બનાવ્યો. એ ગાદીએ વજીર ખુશરખાં. આવ્યો તેની ખુશલીમાં એણે ૧૭,૦૦૦ બંધીવાનોને છોડી મુક્યા. આ પછી એણે દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી ત્યાંના રાજા હરપાળને પકડી તેની આમડી ઉતારી મારી નાંખ્યો. એનો વજીર ખુશરખાં, જેના હાથમાં સમજા સત્તા હતી તેણે મલ-ખિલજ વંશની બારમાં રાજ લઈ જઈ તે દેશ લૂટ્યો, અને પછી સમાપ્ત ૧૩૨૦. ખુવારકને મારી નાંખી પોતે પાદશાહ થયો, ઇ. સ. ૧૩૨૦. ખુવારક, ખિલજ વંશનો છેલ્લો પાદશાહ હતો.

ખુશર ૧૩૨૦—૧૩૨૦.

ખુશરએ ગાદીએ બેસતાં અલાઉદ્દીનના કુટુંબના સમજા મરદને

મારી નાંખ્યા, અને અલાઉદ્દીનના વડા દીકરા ખીજરખાની વડુ દેવળદેવી
જોડે પોતે પરણ્યો; તેમજ પોતાના બીજા સગાએને
દેવળદેવી. પાદશાહી કુટુંબની સ્ત્રીઓ જોડે પરણાવ્યા. એની માફો
ચાલને લીધે એના રાજ્યમાં બંડ ઉઠ્યાં, અને પંજાબના
સૂબા ગ્યાસુદ્દીન તથાલખે એને હરાવી મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૩૨૦.
દિલ્હીની ગાદીપર ખિલજી વંશના કોઇ યોગ્ય પુરુષને ગ્યાસુદ્દીને ખેસાડવાને
વિચાર જણાવ્યો, પણ પાદશાહી કુટુંબમાં કોઇપણ જીવતો ન હોવાથી
તેમજ સરદારોના સમજવવાથી તેણે આખરે રાજ્યગાદી કબુલ રાખી.

ખિલજીવંશના રાજાઓનાં નામ, તથા તેઓની કારકીર્દીનાં વરસો.

જલાલુદ્દીન ખિલજી.....	૧૨૯૦—૧૨૯૫.....	૫	વરસ.
દખ્ખાલીમ	૧૨૯૫—૧૨૯૫.....		થોડા દિવસ.
અલાઉદ્દીન ખુની	૧૨૯૫—૧૩૧૫...	૨૦	વરસ.
ઉમર	૧૩૧૫—૧૩૧૬.....	૧	વરસ.
મુખારક	૧૩૧૬—૧૩૨૦.....	૪	વરસ.
ખુશરૂ	૧૩૨૦—૧૩૨૦.....		થોડા માસ.

બાબ ૬ ફો.

(૫) તથાલખ વંશ ૧૩૨૦—૧૪૧૨.

ગ્યાસુદ્દીન તથાલખ ૧૩૨૦—૧૩૨૫.

ગ્યાસુદ્દીન તથાલખ જાતનો તુર્ક હતો. એનો દીકરો જુનાખાં અથવા
જે મહમદ તથાલખના નામથી ઓળખાય છે તેણે દક્ષિણમાં
ગ્યાસુદ્દીન ચઢાઇ કરી. ગ્યાસુદ્દીન પોતે બંગાળના સૂબા બધરાખાં,
૧૩૨૦-૧૩૨૫. જેની સામે ત્યાંના લોકે જુલમ ગુજારવાનું તોહોમત મુક્યુ
હતું તેની તપાસ કરવા ગયો. ત્યાંથી પાછા ફરતાં જુનાખાંએ
પોતાના બાપને આવકાર દેવાને માટે એક મોટો તંજુ ઉભો કર્યો હતો,
તેના પડવાથી તે ઇ. સ. ૧૩૨૫ માં મરણ પામ્યો. તંજુ પડતી વખતે
મહમદ ત્યાં ન હોવાથી એવું માનવામાં આવે છે કે એણે આ કામ જાણી
જોઇને કર્યું હશે.

મહમદ તથાલખ ૧૩૨૫—૧૩૫૧.

મહમદ તથાલખ એક ધણો ભણેલો અને બહાદૂર રાજા હતો, પણ

પોતાના ઘેલાં કામોને માટે એ પ્રખ્યાત હતો. એણે દક્ષિણમાં પાછી સ્વારી કરી, અને તાબે કર્યું. આ પછી એણે ચીનપર સ્વારી મહમદ તખલખ કરવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું, પણ હિમાલય ૧૩૨૫-૧૩૫૧. પર્વત ઓળંગતાં થાક અને બુખમરાથી, તેમજ ઠંડીથી એનાં સઘળાં માણસો મરી ગયાં. એક દીવસ એનો હાંત પડી ગયો તેને એણે પાદશાહી દમામથી દટાવ્યો અને તે પર એક ગાલાયમાન દબર ચલાવી. એના વખતમાં બંગાળામાં બંડ ઉઠ્યું અને તે સ્વતંત્ર થયું. ગુજરાતમાં પણ બ્રાહ્મણી વંશ સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો, ૧૩૪૭. આ ગાંડા રાજ્યએ પોતાની રાજધાની દિલ્હીમાંથી કાઢી નાંખી આઠસેં મૈલ છેટે દોલતાબાદમાં કરવાના વિચારથી લોકોને ત્યાં જવાનો હુકમ કર્યો, તેમાં પણ એ નિષ્ફળ થયો, અને મહમદ ઠકા શહે- હજારો માણસ રસ્તામાં રખડી મૂક્યાં. ખેડુતો જ્યારે રમા મરણ પામ્યો. એના બુલમથી કંટાળી જઈ ગામ છોડી ગયા, ત્યારે ૧૩૫૧. એણે પોતાનાં લશ્કરને તેમની પાછળ મોકલી તેમને મારી નાંખાવ્યા. મહમદ તખલખ સિંધ ઉપર સ્વારી કરતાં ઇ. સ. ૧૩૫૧માં તાવથી સિંધુ નદીપર ઠકા શહેરમાં મરણ પામ્યો.

ફિરોઝશાહ ૧૩૫૧-૧૩૮૮.

ફિરોઝશાહ મહમદ તખલખનો ભત્રિજો હતો, એણે ઘણી દયાળુ રીતે રાજ્ય કર્યું અને બંગાળા અને દક્ષિણના મુસલમાન રાજ્યોનું સ્વતંત્રપણું કબુલ કર્યું. એણે ઘણાં સુધારાના કામો ફિરોઝશાહ કર્યા. એના વખતમાં એની રૈયત આબાદ અને સુખી ૧૩૫૧-૧૩૮૮. થઈ. એણે તલાવ, મુસાફરખાનાં, દવાખાનાં, પૂલો અને મદ્રેસા બંધાવ્યાં. હિંદુસ્તાનમાં જમના નદીની પ્રસિદ્ધ નાંદર એણે બંધાવી, અને સતલજ નદીની પાસે ફિરોઝપુર નામે શહેર વસાવ્યું. આ રાજા ઇ. સ. ૧૩૮૮માં પોતાની ૬૦ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યો.

ગ્યામુદ્દીન બીજો ૧૩૮૮-૧૩૯૯.

ગ્યામુદ્દીન બીજો આ રાજા ફિરોઝશાહનો પૌત્ર હતો. એનામાં રાજ્ય ૧૩૮૮-૧૩૯૯. ચલાવવાના ફિરોઝશાહ જેવા જરા પણ સારા ગુણો હતા નહીં. એનાં રાજ્યમાં બખેડા ઉઠ્યા તેમાં એ માર્યો ગયો. એણે માત્ર પાંચ મહિના રાજ્ય કર્યું.

અયુબકર ૧૩૯૯-૧૩૯૯.

અયુબકર આ રાજા ફિરોઝશાહનો બીજો પૌત્ર હતો. એણે માત્ર ૧૩૯૯-૧૩૯૯. એક વર્સ રાજ્ય કર્યું અને એને ફિરોઝશાહના વડા

દીકરા નાસિરુદ્દીને ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો.

નાસિરુદ્દીન ૧૩૮૯-૧૩૯૨.

નાસિરુદ્દીને પાતાના બાપને રાજ્ય ચલાવવામાં પહેલાં સારી મદદ કરી હતી, પણ પાછળથી એની ખરાબ ચાલને માટે એને નાસિરુદ્દીન રાજ્યમાંથી ઠાઠી મુક્યો હતો. એ પણ વરસ રાજ્ય ૧૩૮૯-૧૩૯૨ કરી મરણ પામ્યો.

સિંકદર ૧૩૯૨-૧૩૯૨.

નિંકદર સિંકદર નાસિરુદ્દીનનો પુત્ર હતો. એ માત્ર ૪૫ ૧૩૯૨-૧૩૯૨. દિવસ રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો.

મહમદશાહ ૧૩૯૨-૧૪૧૨.

મહમદશાહ નાસિરુદ્દીનનો બીજો દીકરો હતો. એ બાળ રાજના વખતમાં માળવા, ગુજરાત, અને ખાનદેશમાં બંડ ઉઠ્યાં. મહમદશાહ અને તેઓ રવતંત્ર થયાં. એજ વખતે દક્ષિણમાં એક ભારે ૧૩૯૨-૧૪૧૨. દુષ્ટાળ પડ્યો, જે બાર વરસ સુધી રહ્યો. આવા ગુલરાટની અંદર ઈ. સ. ૧૩૯૮ માં કેર તાતાર સરદાર તૈમૂરલંગ દિલ્હીના પર ચઢી આવ્યો, અને મહમદશાહને દરાવી દિલ્હી છતી લીધું. પાંચ દિવસ સુધી એણે ત્યાં કતલ ચલાવી તૈમૂરલંગની અને કેદીઓનો ભારે જમાવ થવાથી ૧૫ વરસ ઉપરની ચલાઈ ૧૩૯૮. વયનાં એક લાખ માણસને કતલ કરાવ્યાં. એજ વરસની આખરે પાછા ફરતાં તૈમૂરલંગે મિરત લૂંટી ત્યાં પણ ભારે કતલ ચલાવી. આ નિર્દય તાતાર સરદાર ઈ. સ. ૧૪૦૫ માં મરણ પામ્યો. મહમદશાહ ગુજરાતમાં ભરાઈ બેઠો હતો. તે તૈમૂરલંગના ગયા પછી ઈ. સ. ૧૪૦૧ માં પાછો આવ્યો અને ૧૪૧૨ સુધી એણે માત્ર નામનો અમલ કર્યો. એના મરણથી તઘલખ વંશના દોલતખાં લોદી છંડા આવ્યો. મહમદશાહના મરણ પછી દોલતખાં લોદી ૧૪૧૨-૧૪૧૪. નામના એક અફઘાન સરદારે ઈ. સ. ૧૪૧૪ સુધી (૧૫ માસ) (૧૫ માસ) દિલ્હીમાં રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો, અને તેના હાથમાંથી મુલતાનના સૂબા સૈયદ ખીજરખાંએ રાજ્ય છિનવી લીધું.

તઘલખ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની

કારકીર્દિનાં વરસો

આસુદ્દીન તઘલખ.....૧૩૨૦-૧૩૨૫.....૫ વરસ.

મહમદ તઘલખ.....૧૩૨૫-૧૩૫૧.....૨૬ વરસ.

ફિરોઝશાહ.....૧૩૫૧-૧૩૮૮.....૩૭ વરસ.

આસુદ્દીન બીજો.....૧૩૮૮-૧૩૮૯.....૧ મહિના.

અબુઅકર.....૧૩૮૯—૧૩૯૯.....૧ વરસ.
 નાસિરુદ્દીન૧૩૮૯—૧૩૯૨.....૩ વરસ.
 સિંકદર૧૩૯૨—૧૩૯૨.....૪૫ દિવસ.
 મહમદશાહ૧૩૯૨—૧૪૧૨.....૨૦ વરસ.

બાબ ૭ મો.

(૬) સૈયદ વંશ ૧૪૧૪—૧૪૫૦.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪—૧૪૨૧.

સૈયદ ખીજરખાં ૧૪૧૪-૧૪૨૧. સૈયદ ખીજરખાં તૈમૂરલંગનો નિમેલો સુખો છું એવું ખુશી રીતે કહેવડાવીને દિલ્લીમાં અમલ ચલાવવા લાગ્યો. એ ઉદાર અને ન્યાયી હતો. એણે સાત વરસ રાજ્ય કર્યું. ૧૪૨૧ માં એના મરણને માટે દિલ્લીના સઘળા લોકે ત્રણ દિવસ શોક પાળ્યો. એની પછી એનો દીકરો મુખારક ગાદીએ આવ્યો.

સૈયદ મુખારક ૧૪૨૧—૧૪૩૫.

સૈયદ મુખારક ૧૪૨૧-૧૪૩૫. આ રાજા ઉદાર અને મળતાવડા સ્વભાવનો હતો. એણે મોગલો તથા ગઝ્નર સામે લડાઈઓ કીધી. એના વજીરે એને મારી નાખી એના ભત્રિજા મહમદને ગાદીએ બેસાડ્યો.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫—૧૪૪૪.

સૈયદ મહમદ ૧૪૩૫-૧૪૪૪. આ રાજા ઘણો નબળો અને દુરાચારી હતો. એના વખતમાં માળવા તથા જુવાનપુરના રાજાઓએ એની કટલીક જગ્યા જીતી લીધી. એ ઇ. સ. ૧૪૪૪માં મરણ પામ્યો.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪—૧૪૫૦.

સૈયદ આલમ ૧૪૪૪-૧૪૫૦. એણે માત્ર છ વરસ રાજ્ય કર્યું, એ રાજ્ય ચલાવવાને યોગ્ય ન હોવાથી લાહોરના સૂબા બહલોલ લોદીએ એના હાથમાંથી રાજ્ય લઈ લીધું, ઇ. સ. ૧૪૫૦. આથી સૈયદ વંશનો છોડો આવ્યો.

સૈયદ વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની કારકીર્દિના વરસો.

સૈયદ ખીજરખાં.....૧૪૧૪—૧૪૨૧.....૭ વરસ.

સૈયદ મુખારક૧૪૨૧—૧૪૩૫.....૧૪ વરસ.

સૈયદ મહમદ૧૪૩૫—૧૪૪૪.....૬ વરસ.

સૈયદ આલમ૧૪૪૪—૧૪૫૦.....૬ વરસ.

બાબ ૮ મો.

(૭) લોદી વંશ ૧૪૫૦—૧૫૨૬.

અહલોલ લોદી ૧૪૫૦—૧૪૮૮.

અહલોલ લોદી અહલોલ લોદી જાતનો અફગાન હતો. એણે જવાનપુરના ૧૪૫૦-૧૪૮૮. રાજ સાથે ૨૫ વરસ લડાઈ ચલાવી તે જગ્યા જીતી લીધી, અને પોતાના રાજ્યની હદ વધારી. આ રાજ ઇ. સ. ૧૪૮૮માં મરણ પામ્યો.

સિંકદર લોદી ૧૪૮૮—૧૫૧૭.

સિંકદર લોદી સિંકદર અહલોલનો દીકરો હતો. એણે બહાર પ્રાંતમાં ૧૪૮૮-૧૫૧૭. લડાઈ ચલાવી તે જીતી લીધો. એના વખતમાં કેટલાંક બંડ ઉઠ્યાં, તે એણે તુરત સમાવી દીધાં. એ ઘણો ખર્ચદાર રાજ હતો, પણ એણે હિંદુઓને બહુ પીડા કરી અને તેમનાં દેહેરાં તોડ્યાં. એના વખતમાં પોર્ટુગીઝ લોકો કલિકટ બંદરે ઉતર્યા, (૧૪૯૮).

ઈબ્રાહીમ લોદી ૧૫૧૭—૧૫૨૬.

ઈબ્રાહીમ લોદી આ પાદશાહ એના બાપ સિંકદરના જેવા સારા ગુણો ૧૫૧૭-૧૫૨૬. ધરાવતો ન હતો. એના નાના ભાઈ જલાલખાંએ બંડ ઉઠાવી જવાનપુર જીતી લીધું, પણ પાછળથી તેને વ્યાલિયર અને પછી માળવા નહાસી જવું પડ્યું અને આખરે ઈબ્રાહીમે તેને મારી નાંખાવ્યો. એના હાથ નીચેના અમલદારો એની મગરૂબી અને નિર્દયપણાથી કંટાળી ગયા, અને તેમાંના પંજાબના સૂબા ફોલતખાં લોદીએ તૈમૂરલંગના વંશજ કાબુલના સુલતાન આખરને ઈબ્રાહીમના હાથમાંથી રાજ્ય લઈ લેવાને બોલાવ્યો. આખર ૧૫૨૬ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, લાહોર જીતી લઈ આળી નાખ્યું, અને દિલ્હી પર પાણીપતની ચઢાઈ કરી. ઈબ્રાહીમ તેની સામે લડવા ગયો, પણ ઇ. સ. લડાઈ ૧૫૨૬. ૧૫૨૬ માં પાણીપતના મેદાનમાં માર્યો ગયો. આખર આ લડાઈ પછી દિલ્હીનો ધણી થયો, જેથી લોદી વંશની સમાપ્તિ થઈ.

લોદી વંશના રાજાઓના નામ, તથા તેઓની

કારકીર્દિનાં વરસો.

અહલોલ લોદી.....૧૪૫૦—૧૪૮૮.....૩૮ વરસ.

સિંકદર લોદી.....૧૪૮૮—૧૫૧૭.....૨૯ વરસ.

ઈબ્રાહીમ લોદી.....૧૫૧૭—૧૫૨૬.....૯ વરસ.

બાબ ૯ મો.

(૮) મોગલ વંશ ૧૫૨૬-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૮૬૨.

બાબર ૧૫૨૬-૧૫૩૦.

બાબર ૧૫૨૬-૧૫૩૦. બાબર ઇ. સ. ૧૪૮૨માં જન્મ્યો હતો. એની બહાદુરીને માટે એને લોકો “બાબર” એટલે “સિંહ” કરી કહેતા. એનું ખરું નામ “ઝલિરદ્દીન” હતું. એ તૈમૂરલંગથી ઇંદી પેઠીએ ઉતરેલો હતો. ૧૪૯૪માં એ કાબુલમાં એના બાપ ઉમરમિરજાના મરણ પછી ગાદીએ બેઠો અને ત્રણ વરસ પછી એણે સમરકંદ જીતી લીધું. પાછળથી એના ઉસ્બેક નામના દુશ્મનોએ એના રાજ્યમાંથી એને ત્રણ વાર કાઢી મેલ્યો, અને ત્રણ વાર હિંમતથી પોતાનો દેશ એણે પાછો જીતી લીધો. બાબરે દિલ્લીની પાદશાહી લીધા પછી પોતાના દીકરા હુમાયુને બીજા મુસલમાન સરદારોને વશ કરવા મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યો. ચાર મહિનામાં હુમાયુએ ગ્વાલિયરથી જુવાનપુર સુધીનો દેશ જીતી લીધો, અને સઘળાને તાબે કર્યા. પણ અંજમેર તથા મેવાડનો રાજ સંગ, તેમજ ચંદેરનો હાકેમ મેદનીરાય, અને મારવાડ તથા જેપુરના રજપૂતો બાબરની સત્તા સામા થયા. એમની અને બાબર વચ્ચે સિકંદ્રી લડાઈ ૧૫૨૭. આગળ પાસે સિકંદ્રિ આગળ ૧૫૨૭માં એક મોટી લડાઈ થઈ, જેમાં રજપૂતો હાર્યા. પછી બાબરે ચંદેરીગઢને ૧૫૨૮ માં ઘેરો ઘાલ્યો. રજપૂતો બાબર સામે ઘણી બહાદુરીથી લડ્યા, અને જ્યારે તેમને જીતવાની આશા રહી નહીં ત્યારે તેઓએ પોતાનાં ઘેરાં છોડીને મારી નાંખ્યાં, અને તેઓ સઘળા માર્યા ગયા ત્યાં સુધી લડ્યા. મેદનીરાય પણ લડતાં રણમાં પડ્યો. આ જીતો મેળવ્યા પછી ૧૫૨૯માં બાબરે અંગાળા અને બહાર પ્રાંતો જીતી લીધા. બાબરને હુમાયું, કામરાન, હિંદાલ અને મિરજનઅસ્કરિ નામના ચાર દીકરા હતા. એવું કહેવાય છે કે જ્યારે બાબરનો વડો દીકરો હુમાયું મોદિ પડ્યો ત્યારે એણે પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરી કે મારા દીકરાનો પ્રાણ ઉગાર અને એનું દુઃખ મને આપી મારો પ્રાણ લે—એમ તે હુમાયુંના બિછાનાની આસપાસ બંદગી કરતો ત્રણ વાર કર્યો. મુસલમાન તવારિખ લખનારાઓ કહે છે કે આથી હુમાયું બચ્યો અને બાબર પોતાની ૪૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો, ૧૫૩૦. એની લાસ કાબુલ લઈ જવામાં આવી હતી. બાબર મરણ પામ્યો ૧૫૩૦. એ કવિતા અને ગાયનનો ઘણો શાખિલો હતો. એણે પોતાની રૈયતનાં સુખને, માટે મુસાફરખાનાં, તખાવો ઇલાદિ બંધાવ્યાં. એ ઘણા મંજતાવડા સ્વભાવનો અને ઉદાર મનનો હતો.

હુમાયું ૧૫૩૦-૧૫૪૦, ૧૫૫૬-૧૫૫૬.

આખરનો વડો દીકરો હુમાયું ૧૫૦૭માં જન્મ્યો હતો. એના આપના હુમાયું ૧૫૩૦- મરણ પછી ૧૫૩૦ માં એ દિલ્હીની ગાદીએ બેઠો. એણે ૧૫૪૦, ૧૫૫૬- પોતાના ભાઈ કામરાનને કાબુલ, કંદહાર અને પંજાબના ૧૫૫૬ એના થોડાક ભાગ આપ્યો. હિંદાલને સંબલપ્રાંત, તથા મિરજા-ભાઈ કામરાન, અમ્કરિને મેવાડ પ્રાંત આપી દીધા. ૧૫૩૪માં હુમાયુંએ શુ-હિંદાલ અને મિરજાઅસ્કરિ. જરાતનો રાજા આદાદુરશાહ, જે ત્યાં સ્વતંત્ર પણે રાજ્ય કરતો આપાનેર જ- હતો, તેને મમ્દેસર આગળ દરાવી તેનો મજબુત ગઢ આપા-ત્યો ૧૫૩૪ નેર માત્ર ૩૦૦ સ્વાર સાથે દિવાલપર પોતે ચઢી જઈ છતી લીધી. અહિંયાથી એને પુષ્કળ દ્રવ્ય મળ્યું. દિલ્હી પાછા ફરતાં હુમાયુંએ પોતાના ભાઈ મિરજાઅમ્કરિને તે જગ્યાનો હાકમ નિમ્ણે, પણ દુસ્મનોએ તે કિલ્લા તુરત તેના હાથમાંથી પાછો લઈ લીધો. આ પછી બંગાળા અને બિહારમાં શેરખાં (શિરશાહ) નામનાં પદાણે બળવો ઉઠાવ્યો. એણે તરવારના એકજ ઝટકાથી એક સિંહને માર્યો તેથી એનું નામ શેરખાં પડ્યું. હુમાયું એની સામે જંગવા ગયો અને ચુનારગઢ છતી લીધો. શેરખાંએ પછી પટણા અને કાશીની વચ્ચે હુમાયુના લશ્કરપર છાપો માર્યો અને ૧૫૩૯ માં તેને હરાવ્યો. આ જંગમમાં રાણી હુમીદા પણ દુસ્મનોના હાથમાં પકડાઈ, પણ શિરશાહે તે બચાવે માન સહિત આગ્રે મોકલાવી આપી. હુમાયુ ઘણી નાજની બહા- મુશ્કેલીથી આગ્રે નહાસી ગયો, અને પોતાના ભાઈઆની મદદ ૧૫૪૦. મળતાંજ ૧૫૪૦ માં કનોજ* આગળ શિરશાહ સામે જંગવા, પણ પાછો હારી ગયો. આથી શિરશાહ દિલ્હીમાં રાજ્ય કરવા લાગ્યો.

આખ ૧૦ મો.

(૯) મુર અથવા અફઘાન વંશ ૧૫૪૦-૧૫૫૬.

શિરશાહ ૧૫૪૦-૧૫૪૫.

શિરશાહ અફઘાન સરદાર હતો. એ પોતાની હુશિયારી અને શિરશાહ. બહાદુરીથી બંગાળાનો ઘણી થઈ પડ્યો હતો. આ રાજ્ય ૧૫૪૦-૧૫૪૫. દિલ્હીમાં રાજ્ય ચલાવવાને આગ્યો, જેથી ત્યાંની રૈયત દિલગીર થઈ નહીં, કેમકે એણે તેમના કલ્યાણના ઘણા કામો કર્યાં:— મહેસૂલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો, મુસાફરખાનાં, રસ્તા અને તળાવો બંધાવ્યાં, અને રાજ્યમાં ઘણા સુધારા કર્યા; એ રાજ્ય ઉપર એવો દેવ

રાજા માલદેવ. મુકવામાં આવેછે કે જ્યારે માળવાનો રાજા માલદેવ એની સામે થયો, અને રૈસ્તન (રેઝીન)ના કિલ્લામાં પોતાના લશ્કર સહિત બહારીથી ટકાવ કર્યો, ત્યારે એણે તે સઘળાના જીવ ઉગારવાનું વચન આપી દગાથા તેમને કાપી નાખ્યા. આ પછી શિરશાહે મારવાડ ઉપર ચઢાઈ કરી. પણ ત્યાંના રજપૂતો પોતાનાં થોડાં લશ્કર સહિત એવી તો બહારીથી લડ્યા કે જન લશ્કર તુરંત વેળા કુમકે આવી પહોંચ્યું નહોત તો આ રાજાને બચવું કઠણ થઈ પડત. શિરશાહ ઇ. સ. ૧૫૪૫માં જુદેલખાંડમાં કલિંજરને ઘેરો ઘાલતાં દાડખાનું સળગવાથી દાઝીને મરણ પામ્યો. એને એ દીકરા હતા. આદિલખાં, અને જલાલખાં—જે પાછળથી સલિમશાહના નામથી ઓળખાયો.

સલિમશાહ ૧૫૪૫—૧૫૫૩.

શિરશાહ પછી તેનો દીકરો સલિમશાહ ગાદીએ બેઠો, કારણ કે એના વડા ભાઈ આદિલખાંએ રાજ્ય ગાદી કબુલ રાખી સલિમશાહ નહીં. એ ઘણો અદલ રાજા હતો. એ માત્ર ૧૫૫૩ સુધી ૧૫૪૫-૧૫૫૩. રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. એણે દિલ્લીમાં એક સુંદર મેદાન બંધાવ્યો જે “સલિમગઢ” ના નામથી ઓળખાય છે. એની પછી એનો દીકરો ફિરોઝ ગાદીપર આવ્યો.

ફિરોઝ ૧૫૫૩—૧૫૫૩.

ફિરોઝ ૧૫૫૩- આ રાજાએ માત્ર ત્રણ દિવસ રાજ્ય ચલાવ્યું; એને એના કાકા ૧૫૫૩. મહમદ આદિલશાહે મારી નાંખી પોતે રાજ્યગદ ધારણ કર્યું.

મહમદ આદિલશાહ ૧૫૫૩—૧૫૫૫.

મહમદ આદિલશાહ ઘણો જીલમી રાજા હતો. એનો વજર હેમુ નામના ફાઈ નીચ વળુને હિંદુ હતો. એ રાજાના વખતમાં ઠેકાણું મહમદ આદિલશા- ઠેકાણે બંડ ઉઠ્યાં. અને રાજ્યના પાંચ ભાગ થઈ ગયા. ૯૧૫૫૩-૧૫૫૫. ઇસ્લાહીમ સુર જે પાદશાહી (અફઘાન) કુટુંબનો હતો તે દિલ્લીનો ધણી થયો, એ અફઘાન વંશનો ચોથો રાજા ગણાય છે. ઇસ્લાહીમને હાંફી કદાને તેનો પિત્રાઈ ભાઈ સિકંદર પછી રાજા થયા. એ આ વંશનો પાંચમો રાજા કહેવાય છે. આ સરહિંદની જ- રાજાના વખતમાં હુમાયુ ઇરાનથી એક લશ્કર બંધ પાછો ડાઘ ૧૫૫૬. હિંદુસ્તાનપર ચઢા આવ્યો, અને સિકંદરને ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં પંજાબની દક્ષિણે દાર હિંદની લડાઈમાં હરાવી લાહોર, આગ્રા, અને દિલ્લી, પાછાં કબજે કર્યાં.

સુર અથવા અકગાન વંશના રાજાઓના નામ, તથા
તેમની કારકીર્દિનાં વરસો.

શિરશાહ.....૧૫૪૦—૧૫૪૫.....૫ વરસ.

સલિમશાહ.....૧૫૪૫—૧૫૫૩.....૮ વરસ.

ફિરોઝ૧૫૫૩—૧૫૫૩.....૩ દિવસ.

મહમદ આદિલશાહ...૧૫૫૩—૧૫૫૫.....૨ વરસ.

ઘજાલીમ સુર.....૧૫૫૫—૧૫૫૫.....થોડા દિવસ.

સિકંદર સુર.....૧૫૫૫—૧૫૫૬.....૧ વરસ.

આખ ૧૧ મો.

હુમાયુ ૧૫૪૦ માં કનોજ આગળ હારી ગયો ત્યાર પછી ધણીજ મુશ્કેલીથી સિંધ તરફ નાઠો, અને ત્યાંથી મારવાડ ગયો. ત્યાં એને કંઈ આશ્રય ન મળવાથી માત્ર સાત સ્વારો સહિત એ અમરકોટ ગયો, જ્યાંના રજપૂત રાજાએ એને આશ્રય આપ્યો. આ જગ્યાએ ઇ. સ.

અકબરનો ૧૫૪૩ માં અકબરનો જન્મ થયો. અમરકોટમાં થોડા જન્મ ૧૫૪૩. વખત રહ્યા પછી ૧૫૪૪માં એ ઈરાન ગયો, અને પોતાના દીકરા અકબરને કંદહાર પોતાના ભાઈ પાસે મોકલાવી દીધો.

ઈરાનના રાજા તમરુપે એને શિક્ષાપાત્ર કબુલ કરાવી એક મોટું લશ્કર આપ્યું. આથી એણે તુરત કાબુલ અને કંદહાર જતાં (ઇ. સ. ૧૫૪૭) અને પોતાનો ભાઈ કામરાન, જે એની સામે કાવત્રાં કરતો માલમ પડ્યો, તેની એણે આંખો ફોડાવી નાંખાવી, ૧૫૫૩. આ પછી હુમાયુએ એના બહાદુર સરદાર ઘેરામ સાથે લાહોર ઉપર કૂચ કરી અને ત્યાંના હાકિમ તાનારખાને હરાવી વગર હરકતે આગળ વધ્યો. ઇ. સ. ૧૫૫૬ માં

હુમાયુ મરણ સિકંદર સુર જે દિલ્હીમાં રાજ્ય કરતો હતો, તેને સર- પામ્યો-૧૫૫૬. હિંદ આગળ હરાવી એણે પોતાના રાજ્યનો થોડોક ભાગ પાછો જીતી લીધો; પણ એજ વરસમાં પોતાના મહેલની આરસપહાલુની સીંદીપરથી પડી જવાથી એ મરણ પામ્યો.

અકબર ૧૫૫૬—૧૬૦૫.

હુમાયુનો દીકરો અકબર ઇ. સ. ૧૫૪૩માં અમરકોટમાં જન્મ્યો હતો. એનું ખર્ નામ જલાલુદ્દીન હતું. એ પોતાના

અકબર જન્મથી જ ઇ. સ. ૧૫૫૫ સુધી કંદહાર અને કાબુલમાં ૧૫૫૬-૧૬૦૫. રહ્યો હતો. જ્યારે હુમાયુ મરણ પામ્યો, ત્યારે એ માત્ર ૧૩

વરસની વચનો હતો. ન્હાની ઉમરને લીધે પાંચ વરસ સુધી સઘળો રાજકારભાર એના પ્રધાન ઐરામ અથવા જેને ખાનખાખા કહેતા હતા તેણે ચલાવ્યો. સિકંદર મુર, અને મહમદ આદિલશાહનો વજીર હેમુ, અકબરની સામે લડવાને એક

મેટું લશ્કર લઈ ગયા. પહેલાં હેમુએ કેટલીક જગ્યા ઘણી

પાણીપતની બહાદુરીથી જીતી લીધી, પણ પાછળથી પાણીપતના મેદાનમાં લડાઈ ૧૫૫૬. ઐરામે તેને હરાવ્યો અને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૫૬.

સિકંદર પણ થોડા વખતમાં અકબરને તાબે થયો. ઇ. સ.

૧૫૬૦ માં અકબરે પોતાના પ્રધાનના હાથમાંથી ૧૮ વરસની વયે સઘળી સત્તા કિન્નવી લીધી, કારણ કે એ ગર્વિષ્ઠ અને તીખા સ્વભાવનો થયો હતો એટલુંજ નહીં પણ પોતાની સત્તાનો ગેરઉપયોગ કરવા લાગ્યો હતો. ઐરામે પોતાની સત્તા

ખોવાથી એક બંડ ઉઠાવ્યું, પણ અકબરે તુરત તે ખેસાડી ઐરામને મારી દીધું. આ પછી ઐરામ મરકે જવા નિકળ્યો પણ નાંખ્યો ૧૫૬૦. ગુજરાતમાં તેને મુબારકખાં નામના કોઈ પદાણુ દુશ્મને મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૬૦.

ખાનઝમાન, રાજબહાદુર, આદમખાં, અબ્દુલખાં અને ખીજન ત્રણ મુસલમાન સરદારો અકબરની સત્તા સામા થયા, અને બંડ ઉઠાવ્યાં, અકબર એ સઘળા સામે સાત વરસ સુધી લડ્યો, અને તેમને વશ કર્યા, (૧૫૬૦-૧૫૬૭).

આ પછી આ પાદશાહ જેપુરના રાજા ભારમલ, ઉદેપુર (ચિતોડ)

ના સિંગ રાવનના દીકરા ઉદયસિંગ અને જોધપુરના

અકબર ચિતોડ રાજા ભાલદેવ જેડે ૧૫૬૭-૧૫૭૨ સુધી લડ્યો, અને જીતી લીધો ૧૫૬૭. ચિતોડ જીતી લઈ અકબર જોધપુરના રાજા ભાલદેવની

દીકરી જેડે પરણ્યો. જાંહાંગીર આ રાણીનો કુંવર

હતો. જેપુરના રાજા ભગવાનદાસે પણ અકબરને કન્યા દીધી. આ રાજ્યને નેમજ તેના કુંવર માનસિંગે અકબરને તેના શત્રુઓને વશ કરવામાં ઘણી મદદ કરી, અને તેઓ આ પાદશાહથી બહુ માન પામ્યા. અકબરે સઘળા રજપૂત રાજ્યોને વશ કર્યા ખરા, પણ તેઓએ પાછળથી પોતાના રાજ્યનો ઘણો ખરો ભાગ જીતી લીધો, અને ઉદેપુર રાજધાની કરી.

અકબરે પેશ્તાના લીંખા રાજ્યમાં ગએલી જગ્યાઓ પાછી જીતી લીધી અને ઘણી નવી જીતો મેળવી:—

૧૫૭૩—ગુજરાત સીંના મુજફ્ફર રાજાને હરાવી જીતી લીધું અને તે પોતાના રાજ્ય સ્થાયે જેડી નાંખ્યું.

૧૫૭૬—બંગાળા દાઉદ સરદારને હરાવી પાછું જીતી લીધું

૧૫૮૬—કાશ્મીર સર કર્યું.

૧૫૯૨—અયોધ્યા માનસિંગે તામે કર્યું.

૧૫૯૨—સિંધ જીતી લીધું.

૧૫૯૪—કંદહાર પાછું મેળવ્યું.

૧૫૯૫—અકબરે અહમદનગર જીતવાને પોતાના દીકરા મોરાદ અને એના આગલા વજીર ઘેરામના દીકરા મિરજાખાને મોકલ્યા, પણ ખીજા-પુરના અલિઆદિલશાહનો વિધવા રાણી ચાંદબીબીએ ચાંદબીબી. ધણી બહાદૂરીથી તે જગ્યાનો બચાવ કર્યો, અને મોરાદ અને મિરજાખાના લશ્કરને મારી કાઢ્યું. આખરે ૧૫૯૯ માં જ્યારે એ રાણીનું એના વેરીઓએ ખુન કર્યું, ત્યારે ત્યાંની થોડીક જગ્યા અકબરે જીતી લીધી, ચાંદબીબીના દીકરા નિઝામ-મલીક અંબર. શાહને ગ્યાલિયરના કિલ્લામાં કેદ કર્યો; બાકીની થોડીક જગ્યા ત્યાંના હબસી વજીર મલીક અંબરે પોતાના મરણ (૧૬૨૬) સુધી બચાવી રાખી. આ જગ્યા પણ આખરે અકબરના પૌત્ર શાહજહાંએ ૧૬૩૭ માં જીતી લીધી.

૧૬૦૧—અકબરે ખાનદેશ ખાલસા કર્યો.

આ પ્રમાણે આ પાદશાહે પોતાની સત્તા પશ્ચિમે અફઘાનિસ્તાન, ઉત્તરે કાશ્મીર અને પંજાબ, પૂર્વે અયોધ્યા અને બંગાળા, અને દક્ષિણે માળવા અને ગુજરાત સુધી ફેલાવી, તેમજ પોતાની રૈયતને ધણી સુખી કરી. સઘળા મુસલમાન રાજાઓમાં એ ઉત્તમ રાજા હતો. એણે હિંદુઓ ઉપરનો જજીઆ વેરો કાઢી નાંખ્યો, અને ધર્મને માટે કોઈને પીડા કરી નહીં. પોતે ઘણા ભણેલો હોવાથી દરેક જાતની વિધાને એ ઉત્તેજન આપતો. એણે પોતાના રાજ્યના ૧૮ પ્રાંત પાખા અને તે દરેક ઉપર અકેકા સૂબો નિમ્મે; વસૂલાત, ન્યાય અને લશ્કરી એવાં જૂદાં ત્રણ ખાતાં પાડ્યાં; મહેસુલ લેવાની રીતમાં સુધારો કર્યો. હિંદુઓને તેમની લાયકી પ્રમાણે ઉંચા હોદ્દા આપ્યા; ગેરવાજબી કરો કાઢી નાંખ્યા, અને સતી થવાની માદી ચાલનો અટકાવ કર્યો. અકબરના વખતમાં ધણીક મહાન પુરૂષો થઈ ગયા, જેમાં મુખ્ય રાજા દોડરમલ નામે એક હિંદુ જે મહેસુલ ખાતાનો વડો હતો તે, એ પાદશાહનો વજીર અબુલફઝલ જેણે “આઈને અકબરી” નામના પુસ્તકમાં અકબરનું જન્મ ચરિત્ર લખ્યું છે. તે તથા એ વજીરનો વડો ભાઈ અકબરના દીકરા ફરૂકી હતા. અકબરને ત્રણ દીકરા હતા—(૧) સલીમ જેણે સલીમ, મોરાદ ૧૬૦૧ માં પોતાના બાપ સામેજ બંડ ઉઠાવ્યું હતું, અને જે ડેનિયલ. અકબર પુછી ગાદીએ બેઠો, (૨) મોરાદ જે ૧૫૯૯માં મરણ પામ્યો, અને (૩) ડેનિયલ જે ૧૬૦૪માં મરણ પામ્યો. એનો

ધોડા પુત્ર સલીમ સારી ચાલનો ન હોવાથી અકબરને ધણું દુઃખ લાગતું, તોપણ અકબર મરણ પામ્યો. ૧૬૦૫. મરતી વેળા એણે પોતાના સઘળા ઉમરાવોને બોલાવી તેમની સમક્ષ સલીમને રાજ્ય વારસા હરાવ્યો. અકબર ઇ.સ. ૧૬૦૫ માં મરણ પામ્યો. એની લાશ આગ્રામાં દાટવામાં આવી હતી.

સલીમ ૧૬૦૫-૧૬૨૭.

અકબરના વડા દીકરા સલીમે ગાદીએ બેસતાં જાંહાંગીર એટલે “દુનિયા જીતનાર” એવું નામ ધારણ કર્યું. એણે અહમદ-સલીમ નગર, બિજાપુર અને ગોવળકોંડાના રાજ્યપર હુમલો કરી ૧૬૦૫-૧૬૨૭. ખંડણી લીધી અને એના દીકરા શાહજહાંએ ઉદેપુર ઉપર હુમલો કરી ત્યાંના રાણા અમરાસંહને હરાવ્યો, ઇ. સ. ૧૬૧૪. આરંભમાં સલીમે એના બાપના કીધેલાં સર્વ કામો જારી રાખ્યાં, પણ પાછળથી તેમ કર્યું નહીં. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં જાંહાંગીર નુર-જહાં જોડે ૫-અયાઝ નામના કોઇ ગરીબ ધરાની ઉમરાવની ધણી રૂપાળી રણ્યો, ૧૬૧૧. બેટી અકબરના જનનાખાનામાં તેની મા જોડે જતી. જ્યારે અકબર જીવતો હતો ત્યારે સલીમે તેને જોઇને તેની સાથે પરણવા માંગ્યું. પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીરઅફગાન નામના એક બહાદૂર હાકેમ સાથે પરણાવી. જ્યારે સલીમ ગાદીએ બેઠો ત્યારે તેની સાથે પરણવાના વિચારથી તેના ભરથારને તેણે સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે તેમ કરવા ના કહી ત્યારે જાંહાંગીરે તેને મારી નાંખાવ્યો. આથી નુર-જહાં ધણી ગુસ્સે થઈ, પણ આખરે થોડા વખતમાં તે સલીમ જોડે પરણી અને પોતાના બાપ અને ભાઇને મોટી મોટી પક્ષીઓ અપાવી.

સલીમને પોતાના દીકરાઓથી ભારે દુઃખ ખમવું પડ્યું હતું. એના વડા દીકરા ખુશરૂએ એની સામે બંડ ઉઠાવ્યું, પણ તે આ પાદ-સલીમના દીકરા શાહે તુરત બેસાડી દીધું, અને ખુશરૂને ગ્વાલિયરના કિલ્લામાં ખુશરૂ, પરવીઝ, કેદ કર્યો, જ્યાં તે ૧૬૨૧માં મરણ પામ્યો. એનો બીજો શાહજહાં અને દીકરો પરવીઝ જેને એણે દક્ષિણે સૂબો બનાવ્યો હતો શહેરિયાર. તે ૧૬૨૬માં મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૨૩માં એના ત્રીજા દીકરા શાહજહાંએ પણ બંડ ઉઠાવ્યું, કારણ કે સલીમની મરણ પોતાના એક દીકરા શહેરિયારને ગાદી આપવાની હતી. મોહબતખાંએ ઇ. સ. ૧૬૨૫ માં નુરજહાંને મોહબતખાં નામના એક સલીમને કેદ અમીર જોડે કજીઓ થયો કારણ કે એ અમીરે સલીમના ક્યો. ૧૬૨૬. બીજા દીકરા મરવીઝનો પક્ષ કર્યો હતો. નુરજહાંએ એના પર

ખોટાં તોહમતો મૂકી એને ધણો સતાવ્યો, તેથી આ અમીરે ૫,૦૦૦ રજપૂત સ્વારો લઈ સલીમને કેદ કર્યો, ૧૬૨૬. નુરજહાંએ સલીમને છોડવવાના ધણાક સલીમ મરણ ઉપાયો લઈ આખરે તેને છોડાવ્યો. કેદમાંથી છુટ્યા પછી તે પાંચે ૧૬૨૭. થોડા વખતમાં કાશ્મીરથી લાહોર જતાં ૬૦ વરસની વયે કેપ્તન હોકિન્સ ઇ. સ. ૧૬૨૭ માં મરણ પામ્યો. આ રાજની દરબારમાં ૧૬૦૭. ઇ. સ. ૧૬૦૭માં “કમ્પનીએ” કેપ્તન હોકિન્સ નામના એક ગૃહસ્થને મોકલ્યો હતો, અને પછી ઈંગ્લાંડના પહેલા જેમ્સ રાજ તરફથી અંગ્રેજ એલચી સર ટોમસ રો ૧૬૧૫ માં સર ટોમસ રો આવ્યો હતો. એ બંનેને સલીમે પેહેલાં સારો આવકાર દીધો, ૧૬૧૫. પણ પાછળથી મોક્કિયાખાં નામના સૂબાના, તેમજ નુરજહાંના ભાઈ અસોફખાં જે વજીર થયો હતો, તેના અને સલીમના દીકરા શાહજહાંના સમજાવ્યાથી પાદશાહે તેમને દરબાર છોડી જવાનો હુકમ કર્યો. સલીમ સમજવાળો અને ધનસાફી પણ દારૂડીઓ હતો. પોતાની રૈયતની ફરિયાદ પોતે સાંભળવાને માટે પોતાના ઓરડાની અંદરથી તે જમીન સુધી એક લાંબી સાંકળ રાખતો હતો; જે સાંકળનો છંદો તેના મહેલમાં હતો તેની સાથે ઘંટો બાંધેલા હતા, માટે જ્યારે કોઈ ફરિયાદ કરવા જતો, ત્યારે તે સાંકળ તે ખેંચતો, જેથી ઘંટાનો અવાજ થતો, અને પાદશાહ તે માણસને પોતાની આગળ બોલાવીને તેની ફરિયાદ સાંભળી લેતો.

શાહજહાં ૧૬૨૭—૧૬૫૮.

શાહજહાંએ જેવા પોતાના બાપના મરણના સમાચાર સાંભળ્યા કે તુરત તે આગ્રે ગયો. એનો ભાઈ શહેરિયાર એની સામે થયો. શાહજહાં પણ શાહજહાંએ નુરજહાંના ભાઈ અસોફખાંની મદદથી ૧૬૨૭-૧૬૫૮. તેને હરાવી મારી નાંખ્યો. દક્ષિણનો સૂબો ખાંજહાં લોદી પણ આ પાદશાહની સામે થયો (૧૬૨૮), અને અહમદનગરના ખાંજહાં શેહી-રાજ સાથે મળી જઈ લડવા તૈયાર થયો. શાહજહાંએ એ બંડ ઉઠા-અસોફખાંને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે ખાંજહાંને બુંડ ૧૬૨૮. હરાવ્યા. આ પાદશાહે કાબુલ તથા દક્ષિણમાં લડાઈઓ ચલાવી, અને જય મેળવ્યો. બિજાપુર તથા ગોવળકોંડાના રાજ્યો, જે આ વખત સુધી સ્વતંત્ર રહ્યાં હતાં, તેમની ઉપર ચઢાઈ કરી ખંડણી લીધી. મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર શિવાજીનો બાપ શાહજી બિજાપુરની ચઢાઈની વખતે શાહજહાં સામે ધણી બહાદુરીથી લડ્યો હતો. શાહજહાંએ ૧૬૩૧ માં બંગાળમાં પાર્દુગીઝ લોકનાં જે ચાણાં હતાં, તે સધળાં લઈ લીધાં, અને તેમને સાંથી હાંકી

દેવતા ૧ સ. ૧૬૩૭ માં કંદાર શાહજહાંને તથા આવું પણ ૧૬૪૯ માં
૧ નીચીએ તે પાછું છતી લીધું. નુરજહાં સલીમના મરણ પછી રાજ્યની
સ્થાપી ખટપટ છોડી દઈ એકાંત જગ્યામાં જઈ રહી, જ્યાં તેણી ૧૬૪૮ માં

મુરણ પામી. શાહજહાંને ૪ દોકરા હતા- દારા. સુબ.
અરગજેખ અને મુરાદ. 'એ ચારેમાં જૂદા જૂદા ગુણો
હતા દારા બહાદુર પણ ભોળો હતો; સુબ વિપરી અને
ફી-રા-દારા, હિલ્લકારો હતા; અરગજેખ લોભી, બુદ્ધિવાન. બહાદુર,
સુબ ગો-ગજે- અને કપટી હતો, મુરાદ વિપરી અને કમ અશક્તો
અને મુરાદ. પણ બહાદુર હતો. આ ચાર દોકરા શિવાય પાદશાહ
બેગમ અને રોશનરાય નામની શાહજહાંને બે દોકરી હતી.

ઈ. સ. ૧૬૫૭ માં શાહજહાં ઘણા માંદા પડ્યો, ત્યારે દારા તેના
આપ પાસે આગ્રે હતા, સુબ અંગણામાં, અરગજેખ દક્ષિણમાં, અને
મુરાદ ગુજરાતમાં લકુમત ચલાવતા હતા.

ત્યારે આ છોકરાઓએ પોતાના આપના મંદવાડના સમાચાર સાંભળ્યા,
યારે સુબ અને મુરાદે ગાદીના ઘણી થવાના વિચારથી પાયતપ ભળી
અરગજેખના કૃત્ય કરી. અરગજેખ, ગોવળકાંડાના પ્રખ્યાત સરદાર
છળબેદ. મિરજુમલાને પોતાના પક્ષમાં લઈ, પોતાના બેવકુલ ભાઈ

મુરાદ સાથે મળી ગયો અને તેને સમજાવ્યું કે મારે તો મક્કે જઈ ભક્તિ
કરી મારો વખત કાઢવો છે; પણ હું એમ કહું તે પહેલાં મારો ૧૬૪૯
તને ગાદી અપાવવાની છે, કાગળ કે તારા શિવાય બીજા ભાઈએ રાજ
ચલાવવાને યોગ્ય નથી. મુરાદે અરગજેખના બોલવાપર પૂર ભરોસા
રાખ્યો, અને તેની સાથે મળી ગયો. પહેલાં દારાએ પોતાના ભાઈ સુબને

૧૬૫૭ માં કાશી આગળ હરાવ્યો; પણ ૧૬૫૮ માં
કાશીની લડાઈ અરગજેખ અને મુરાદે દારાના સેનાપતી જસવતસિંહને

૧૬૫૭ પહેલાં ઉજ્જણ આગળ અને પછી તેજ વસમાં દારાને
હજીરની લ- આગ્રા આગળ હરાવ્યો. એમ કહે છે કે દારાના હાથીને
કાંઈ ૧૬૫૮. કંઈ ઇજ્જ થવાથી તે ઘણો મસ્તાન થયો માટે દારા નીચે
આગ્રાની લડાઈ- ઉતરી પડ્યો; પણ લશ્કરને તે વિષે કંઈ ખબર ન હોવાથી તેમજ

ઈ ૧૬૫૮. વળી હાથીને ખાલી જોવાથી, તેઓએ એમ વિચાર્યું
કે દારા માર્યો ગયો-અને તેથી તેઓ સંધળા નહાસી
ગયા. દારા આગ્રા આગળ હારી ગયા પછી દિલ્હીમાં નહાસી ગયો. અરગ-
જેખે આ ફતેહ મેળવ્યા પછી તુરત પોતાના આપને એક કિલ્લામાં કેદ
કર્યો અને દારાની પુર દિલ્હી ગઈ. રસ્તે જતાં અરગજેખે મુરાદને કેદ
કર્યો, અને દિલ્હીમાં પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી, ઈ. સ. ૧૬૫૮.

શાલજલાં ૧૬૬૮માં અંધીખાનામાં મરણ પામ્યો એને અંધીખાનેથી છોડવવાને જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહ અને બીજા કેટલેક ઔરંગઝેબે લોકોએ યુક્તિઓ કરી હતી, પણ તેમાં તેઓ ફાવ્યા નહતા. પે તાના નામની તાજમહેલ જે એક અતિ સુંદર ઇમારત છે, તે આ પદશાહે દુવાઈ ફેરવી પોતાની બેગમ મુમતાજમહાલ જે ૧૬૨૯માં મરણ પામી ૧૬૫૮ હતી તેની યાદગિરી સાડ અંધાવ્યાં હતો. શાલજલાં ૧૬૫૮માં મરણ પામ્યો અને અમરતાજ હતો, અને પ્રગ્નપરધાતું હેત રાખેલો. ૧૬૫૮-૧૬૬૮ હતો. એણે એક ધાતુંજ સુંદર તાજ (મધૂગસન) બનાવ્યું જે બનાવવાનો ખર્ચ ૬૫ કરોડ રૂપિયાના થયો હતો.

ઔરંગઝેબ ૧૬૫૮—૧૭૦૭.

ઔરંગઝેબ અથવા આલમગીર પહેલાં પોતાના બાપબાને ઇગાથી તેમજ બુઝ્ડી રીતે લડાઈઓ કરીને વશ કર્યા:—દાગ ઔરંગઝેબ નવે સુલતાનથી ન્હાસી જતો હતો ત્યારે તેને ત્યાંના સુબા અથવા આલમગીર પહેલાં જલ્દાનખાંએ પકડી ઔરંગઝેબ પાસે મોકલાવી આપ્યો. ૧૬૫૮માં તેને મારી નાંખાવ્યો. સુબા ૧૬૫૮ માં ૧૬૫૮-૧૭૦૮ કબજાની લડાઈમાં હારી જઈ આરાકાન ન્હાસી ગયો, જ્યાં તે ૧૬૬૦માં મરણ પામ્યો; અને મુરાદને કંઈ બાકાતુ કબજાની લડાઈ કટી ૧૬૬૧ માં મારી નાંખ્યો. આ પ્રમણે એણે ૧૬૫૮ પોતાના હરકીને મારી નાંખી “આલમગીર” અથવા દુનિયા જીતનારના નામથી રાજ્ય ચિન્હો ધાગણ કર્યાં.

ઔરંગઝેબ પોતાના બાપથી ઉલટી રીતે ચાલીને હિંદુઓ ઉપર ભારે વેરો નાંખ્યો, અને તેમના દહેરાં લૂંટી તેમના ઉપર ધણી તરેહના ધર્મ સંબંધી જીલ્લો ગુજાર્યા, તેમજ તેમને સરકારી હોદ્દા પરથી દૂર કર્યા; આથી એના રાજ્યમાં શાંતિ રહી નહીં. દિલ્લીની નૈઋત્ય કાણે નારાજ ગામમાં સતરામી નામના હિંદુઓએ બંડ ઉઠાવ્યું, અને ઔરંગનારાજમાં જેબના લશ્કરને ધણીકવાર મારી હાંકી કાઢ્યું. આખરે બંડ ૧૬૭૬. બ્યારે એ રાજા પોતે એક લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો, અને તેમને હરાવ્યા, ત્યારે તેઓ તાબે થયા, ઇ. સ. ૧૬૭૬.

જોધપુરના રાજા જસવંતસિંહે ઔરંગઝેબને ગ્રહિમતથી એક કાગળ લખી હિંદુઓ પર જીલ્લો નહીં ગુજારવાને સમજાવ્યો; પણ આ પાદશાહે તે ઉપર કંઈ ધ્યાન આપ્યું નહીં એટલુંજ નહીં, પણ ૧૬૭૭માં જસવંતસિંહના મરણ પછી તેની સ્ત્રી અને બે કુવરો ઉપર પણ જીલ્લો

ગુજરાત લાગ્યો; આથી જેપુરનો રાજા રામસિંહ, મેવાડનો રાજાસિંહ અને બીજા ધણાંક રજપૂત રાજાઓ ઐરંગજેબની સામે થયા. એમને વશ કરવાને પાદશાહે પેતાના દીકરા મોઆજમ, આજમ, અને અકબરને એક મોટું લશ્કર આપી મોકલ્યા, જેઓએ તેમને હરાવી તેમના ઉપર બહુ જીલ્મ ગુજાર્યો. ઐરંગજેબે ૧૬૮૩-૧૭૦૭ સુધી દક્ષિણમાં લડાઈઓ ચલાવી અને ૧૬૮૬ માં સિકંદર આદિલશાહને હરાવીને બિજાપુર, ૧૬૮૭માં અબુલ-હુસેનને હરાવીને ગોવળકોંડા, અને ૧૭૦૦ માં સંતારા જીતી લીધાં. ઇ. સ.

૧૭૦૧માં અંગ્રેજ એલચી સર વિલિયમ નોરિસે ઐરંગ-અંગ્રેજ એલચી જેબની ભેટ લીધી હતી. આ પાદશાહે પોતાની સત્તા છંદ સર વિલિયમ કેન્યાકુમારિ સુધી ફેલાવી, અને જમાબંધીની ઉપજના નોરિસ ૧૭૦૧. ૩૬ કરોડ રૂપિયા વસુલ કર્યા.

ઐરંગજેબ ૧૭૦૭ માં અહમદનગરમાં પોતાની ૮૯ મરણ પામ્યો. ૧૭૦૭. વરસની વયે મરણ પામ્યો. એનાં મરણ પછી મોગલ સત્તા પડી ભાંગી.

મોગલ વંશની પડતીનાં કારણ:—

મોગલ વંશની ૧-ઐરંગજેબ પછી બીજા ૧૧ રાજા થઈ ગયા, તે ધણાં પડતીના કારણ નબળા હતા. ૨-મરેઠા તથા શીખ લોકોનું જોર વધતું ગયું. ૩-ઐરંગજેબના રજપૂતો અને મરેઠા ઉપરના જીલ્મને લીધે ધણાંક રાજાઓ મોગલ રાજ્યની સામે થઈ સ્વતંત્ર થયાં. ૪-મોગલ રાજ્ય ઉપર દેખરેખ રાખવાને જે સૂમેદારો અને નવાબો હતા તેઓ પણ લાગ જોઈ તે જગ્યાના ધણી થયા. આ પ્રમાણે દક્ષિણમાં નિઝામનું, મૈસૂરમાં હૈદર-અલીનું, અયોધ્યા અને બંગાળમાં નવાબોનું, પંજાબમાં શીખ લોકોનું અને દક્ષિણ તથા પૂર્વે કાંઠા ઉપર અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ રાજાઓ થયાં. ૫-હિંદુસ્તાનપર નાદિરશાહ તથા અહમદશાહ અબ્દલીની ચઢાઈ આ મોગલવંશની પડતીનાં કારણ હતાં.

ઐરંગજેબને પાંચ શાહજહા હતા—મહમદ જે ૧૬૬૭ માં ગ્વાલિયરમાં મરણ પામ્યો, મોઆજમ, અકબર, આજમ અને કામબક્ષ.

મોઆજમ, શાહઆલમ ૧ લાના નામથી ગાદીએ બેઠો. આગ્રાની બીજા આજમ એની સામે થયો, પણ ૧૭૦૭માં આગ્રા આગ-લડાઈ-૧૭૦૭. બની લડાઈમાં માર્યો ગયો. કામબક્ષ પણ મોઆજમ સામે લડાઈ-૧૭૦૮. લડવાંગયો પણ ૧૭૦૮માં હૈદરાબાદની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

આખ ૧૨ મો.

શાહઆલમ ૧૭૦૭-૧૭૧૨.

શાહઆલમ૧શે. આ રાજ્યે મરેઠા, રજપૂત અને શીખ લોકો સાથે દોસ્તી ૧૭૦૭-૧૭૧૨. કરી પોતાની મિત્રતા દેખાડી. એ ઇ. સ. ૧૭૧૨ માં મરણ પામ્યો. એના વખતમાં ઉદેપુર, મારવાડ, અને જેપુરના રાજ્યો સ્વતંત્ર થયા. એણે પોતાનાં છેલ્લાં પાંચ વરસ શીખ લોકોને વશ કરવામાં કાઢ્યાં, પણ તેમાં એની મતલબ પાર પડી નહીં. રાજ્યની સઘળી સત્તા જીલદિકરખાં નામના વજીરના હાથમાં એણે સોંપી હતી.

જહાંદારશાહ ૧૭૧૨-૧૭૧૩.

જહાંદારશાહ જહાંદારશાહ શાહઆલમનો વડો દીકરો હતો. એણે ૧૭૧૨-૧૭૧૩. જીલદિકરખાંની મદદથી પોતાના ભાઈ ભત્રિજને મારી નાખ્યાં ગાદી લીધી. એનો બીજો ભત્રિજો ફરખશિર જે બચી ગયો હતો, તેને બહારના સૂબા સૈયદ હુસને અને અલાહાબાદના સૂબા સૈયદ અમદલ્લાએ મદદ આપી. આગ્રાની (૩૭) આગ્રા આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ જેમાં જીલદિકરખાં લડાઈ ૧૭૧૩. અને જહાંદારશાહ બંને માર્યા ગયા, ઇ. સ. ૧૭૧૩.

ફરખશિર ૧૭૧૩-૧૭૧૬.

ફરખશિર ફરખશિરનું ઉપર કહેલા એ સૈયદો આગળ કંઈ ચાલતું નહતું. ૧૭૧૩-૧૬૧૬. એ માત્ર નામનો જ રાજા હતો. એ મારવાડના રાજા અજીત-સિંહની દીકરી જેડે પરણ્યો હતો. ન્યારે એ રાજા મોંઘો પડ્યો ત્યારે હિમિલ્તન નામના એક અંગ્રેજ વૈદે એને સાળો કર્યો. આથી રાજ્યે ખુશી થઈ તેને કેટલીએક જગીરો આપી, અને અંગ્રેજ માલપરથી જકાત કાઢી નાંખી, ૧૭૧૬. ફરખશિરે ઉપર કહેલા સૈયદોના હાથમાંથી નિકળી જવાને ધણાં કાવત્રાં કર્યાં, પણ આખરે તેઓએ એને મારી નાંખ્યો, અને ઐરંગજેબના દીકરા અકબરના પૌત્ર રહિયુદરજીત નામના એક બાળકને ગાદી

રહિયુદરજીત આપી. આ બાળક પાંચ માસમાં મરણ પામ્યું, ઇ. સ. ૧૭૧૬. ૧૭૧૬. એ પછી એના ભાઈ રહિયુદાસને તેઓએ ગાદીએ બેસાડ્યો.

રહિયુદાસ એ પણ ન્યારે ત્રણ માસ રહી મરણ પામ્યો (ઇ. સ. ૧૭૧૬. ૧૭૧૬), ત્યારે એજ સૈયદો, જેઓ “કીંગમેકર” એટલે

પાદશાહ બનાવનાર કહેવાય છે તેઓએ શાહઆલમના પૌત્ર મહમદશાહને ગાદી આપી. મહમદશાહ આબરથી ગણતારાં ૧૨ મો રાજા હતો.

મહમદશાહ ૧૭૧૬—૧૭૪૮.

મહમદશાહ આ રાજ્યના વખતમાં “પાદશાહ બનાવનાર” સૈયદો હુસન ૧૭૧૬-૧૭૪૮. અને અબ્બદલાની પડતી આવી. દક્ષિણના સૂબેદાર નિઝામ ઉલમુલ્ક અને અયોધ્યાના મુખ્યા સાદતખાં અંચ તેમની સામે બંધ ડિહાવ્યું. હસન દગાથી માર્યો ગયો, અને ઈ. સ. ૧૧૭૦માં દિલ્લી અને આગાની વચ્ચે શાહપુરની લડાઈમાં અબ્બદલા હારી ગયો. શાહપુરની પાંચ વરસ વજીર તરીકે કામ ચલાવી ૧૧૭૨૪માં નિઝામ ઉલ-લડાઈ ૧૭૨૦. મુલક સ્વતંત્ર પછે દક્ષિણમાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો, જ્યાં તે ૧૧૭૪૮માં તેની ૧૦૪ વરસની વયે મરણ પામ્યો; એના વશ-ને હૈદરાબાદના નિઝામો છે. આ વખતે નિઝામઉલમુલ્કની પેઠે અબ્બદલો રાજ્ય અબ્બદલો પળ સ્વતંત્ર થયો. મહમદશાહના વખતમાં નાદિરશાહ નામના એક ધરાનીએ ઈ. સ. ૧૧૭૩૮માં દિલ્હીના પરાયણ ચઢાઈ કરી એણે કુર્નાલની લડાઈમાં મે ગલાને હરાવ્યા, દિલ્લી ત.એ કબ્જે, ત્રીસ હજાર રહેવાસીઓને કતલ કર્યા, અને પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ એ પાછો ધરાને ગયો, જ્યાં ૧૧૭૪૭માં એના કાષ્ટ શત્રુએ તંબુમાં ઘુસી બંધ એને મારી નાંખ્યો. નાદિરશાહના લશ્કર સાથે અહમદશાહ અબ્બદલો અહમદશાહ દિલ્હીનામાં એક સરદાર તરીકે પેહેલી વખત આવ્યો હતો. અબ્બદલી. અહમદશાહે આ દેશપર પાછળથી છ ચઢાઈઓ કરી, અને દક્ષી લડાઈમાં મરેઠાઓને પાળીપત આગળ ઈ. સ. ૧૧૭૬૧માં હરાવ્યું (જુઓ પ્રકરણ પ મું.) ઈ. સ. ૧૧૭૪૪ માં અલીમહમદ નામના એક રોહિલા બંતના લૂંટારાએ અયોધ્યામાં સ્વતંત્ર સત્તા આપી. ઈ. સ. ૧૧૭૪૮ માં અહમદશાહ અબ્બદલી ત્યારે દિલ્હીના ઉપર મોટું લશ્કર લઈ પેહેલીવાર સરહિંદની ચઢી આવ્યો ત્યારે મહમદશાહે તેને સ્થાનેશ્વરની ઉત્તરે સર-લડાઈ હિંદ આગળ હરાવ્યો, અને એજ વરસમાં એ મરણ પામ્યો. ૧૧૭૪૮. એની પછી એનો દીકરો અહમદશાહ માદીએ બેઠો.

અહમદશાહ ૧૭૪૮—૧૭૫૪.

અહમદશાહ આ રાજ્યના વખતમાં ઘણા ખરા સઘળા સૂબાઓ સ્વતંત્ર ૧૧૭૪૮-૧૭૫૪. થયા. અહમદશાહ અબ્બદલીએ ૧૧૭૪૮ માં ખીજવાર ચઢાઈ અબ્બદલીની બી-છ ચઢાઈ ૧૧૭૪૮. કરી ત્યારે આ રાજ્યએ તેને લાહોર તથા મુલતાન આપી શાંત પાડ્યો. આ વખતે મહારાવ હોદ્કરે એકાએક ચઢી આવી દિલ્લી જતી લીધું. નિઝામઉલમુલ્કના પૌત્ર ગાઝીનિઝામની સહાયથી અમીરોએ

એ પાદશાહને પદભ્રષ્ટ કરી આંધજો કર્યો. આ રાગ ૧૭૫૪માં કેદખાનામાં મરણ પામ્યો.

આલમગિર ૨ જે ૧૭૫૪-૧૭૫૯.

ગાઝીઉદ્દીને અલમદશાહના કાકા આલમગિરને ગાદી આપી. ગાઝી-

ઉદ્દીન સૈયદ હુસન અને અબ્દલ ની માફક “ કીંગમેકર ”

આલમગિર (પાદશાહ અમીરનાર) થયો હતો, એટલે રાજ્યની સઘળી
 ૨ જે ૧૭૫૪- સત્તા એના હાથમાં આવી હતી. એ સરદાર ઘણા દગલ-
 ૧૭૫૯. બાગ હતો. એણે એ રાજનું ખુન કરવું, અને તેનું માથું
 નદીમાં નાંખાવી દેઈ તેની જગ્યાએ એક છોકરાને ગાદીએ
 બેસાડ્યો. પણ આ પાદશાહને કાંઈએ માન્યો નહીં, અને લોકો સામા
 યયા, તેથી ગાઝીઉદ્દીનને નફાસનું પડ્યું. મરેઠા લશ્કરે સદાશિવરાવની
 સન્દર્શી નીચે દિલ્હી હતી લીધી, પણ અબ્દલની તે પાછું હતી લઈ
 શાહઆલમ ખીજને ગાદીએ બેસાડ્યો.

શાહઆલમ ૨ જે ૧૭૫૯-૧૮૦૬.

આ પાદશાહને નાઝિબઉદ્દૌલા નામે એક ડહાણ વજીર હતો, પણ
 તેના મરણ પછી તેના પૈત્ર ગુલામકાદરે એ ધરડા રાજનું
 ૨ જે ૧૭૫૯ હરાવી દિલ્હી હતું, અને એની આંખો કોડી નાંખી કેદ
 ૧૮૦૬. કર્યે. મરેઠાએ લલિતખાં સરદાર પાસેથી ૧૭૭૧ માં
 દિલ્હી પાછું હતી લઈ શાહઆલમને તેના હાથમાંથી
 છેડાવ્યો, અને પોતાના તાબામાં રાખ્યો; પણ ઇ.સ. ૧૮૦૩માં
 ગાંગેજ સરદાર લોર્ડ લેંક દિલ્હી હતું ત્યારે તેને મરેઠાના હાથમાંથી
 છેડવી પેન્શન આંધી આપ્યું (જુએ મરેઠાની બીજી લડાઈ). ગુલામ કાદરને
 [સંધિયાએ તેની ખરાબ ચાલને માટે પકડી રીખાવી રીખાવી મારી નાંખ્યો.
 શાહઆલમ ઇ. સ. ૧૮૦૬ માં મરણ પામ્યો. એના પછી એના બાળ
 દીકરો અકબર ૨ જે માત્ર નામનો પાદશાહ થયો, ૧૮૦૬.
 અકબર ૨ જે એનું રક્ષણ એના બાપની માફક અંગ્રેજ સરકારથી થયું.
 ૧૮૦૬-૧૮૩૭. એ ૧૬ મે રાગ ગણાય છે. એ રાગ ૧૮૩૭ માં મરણ
 પામ્યો; પછી ૧૭ મે તે છેલ્લો પાદશાહ મહમદ
 બહાદુરશાહ થયો.

મહમદ બહાદુરશાહ ૧૮૩૭-૧૮૬૨.

• એ તંમૂરના વંશનો છેલ્લો અને સત્તરમે મોગલ પાદશાહ હતો. ઇ.સ.
 મહમદ બહા. ૧૮૫૭ માં ઉઠેલા બળવામાં સામેલ થઈ બળવાખોરોને
 ૨ શાહ ૧૮૩૭- મદદ કરી એણે ધણાંજ કર ને પાપી કર્મો કરવ્યાં, તેથી
 ૧૮૬૨. એને રંગુનમાં દેશનિકાલ કર્યો, જ્યાં એ ૧૮૬૨ માં મરણ પામ્યો.

મોગલ રાજાઓનાં નામ, તથા તેમની કારકીર્દિનાં વર્ણનો.

૧—બાથર.....	૧૫૨૬—૧૫૩૦.....	૪ વરસ.
૨—હુમ્મું.....	૧૫૩૦—૧૫૪૦, ૧૫૫૬—૧૫૫૬.....	૧૧ વરસ.
૩—અકબર.....	૧૫૫૬—૧૬૦૫.....	૪૯ વરસ.
૪—સલીમ.....	૧૬૦૫—૧૬૨૭.....	૨૨ વરસ.
૫—શાહજહાં.....	૧૬૨૭—૧૬૫૮.....	૩૧ વરસ.
૬—ઔરંગઝેબ.....	૧૬૫૮—૧૭૦૭.....	૪૯ વરસ.
૭—શાહઆલમ ૧ જો ...	૧૭૦૭—૧૭૧૨.....	૫ વરસ.
૮—જહાંદારશાહ.....	૧૭૧૨—૧૭૧૩.....	૧ વરસ.
૯—ફરૂખશિર.....	૧૭૧૩—૧૭૧૯.....	૬ વરસ.
૧૦—રફિયુદ્દીનગત.....	૧૭૧૯—૧૭૧૯.....	૫ માસ.
૧૧—રફિયુદ્દાલા.....	૧૭૧૯—૧૭૧૯.....	૩ માસ.
૧૨—મહમદશાહ... ..	૧૭૧૯—૧૭૪૮.....	૨૯ વરસ.
૧૩—આલમદશાહ... ..	૧૭૪૮—૧૭૫૪.....	૬ વરસ.
૧૪—આલમગિર અથવા ઔરંગઝેબ ૨ જો }	૧૭૫૪—૧૭૫૯.....	૫ વરસ.
૧૫—શાહઆલમ ૨ જો ...	૧૭૫૯—૧૮૦૬.....	૪૭ વરસ.
૧૬—અકબર ૨ જો... ..	૧૮૦૬—૧૮૩૭.....	૩૧ વરસ.
૧૭—મહમદ બહાદુરશાહ ...	૧૮૩૭—૧૮૬૨.....	૨૫ વરસ.

प्रकरण ५ मुं.

મરેઠી રાજ્યત્વું હુંક વણિત.

મહારાષ્ટ્ર અથવા નર્મદાની દક્ષિણ તરફનો દેશ, દક્ષિણ હિંદુસ્તાનની વાયવ્ય દિશાએ આવેલો છે. તેનો વિસ્તાર આસરે ૧,૦૨,૦૦૦

મહારાષ્ટ્રનો ચૌરસ મૈલનો છે, અને તે માહેલી વસ્તી આસરે ૬૦ લાખ
વિસ્તાર તથા માણસની છે. એનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જણાયલો નથી. પણ
વસ્તી. ઇ. સ. ૧૩૭૦ ના વરસમાં અલાઉદ્દીન ખુનીએ એ દેશ

ઉપર ચઢાઈ ફરી, ત્યારથી એ જાણવામાં આવ્યો છે. એ રાજા

ਪਈ ਦਿਲੀਲਾ ਅਮ੍ਹਾਨ ਰਾਗੁਆਐ ਐ ਦੇਸਪਰ ਖਲੀ ਐਕ ਸਵਾਰੀਆ ਕੁਰੀ ਐ
ਲਟਯੋ ਹੁਤੋ.

૪. સ. ૧૩૪૭ માં હસન ગંગુ અથવા જાદરખાં નામના મુસલમાન

સરદારે દક્ષિણમાં હંદ્રાઆદથી આસરે ૧૫૦ મૈલદૂર ગુલ-
બર્ગમાં એક સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. એ સરદાર પહેલાં

દિલ્હીના કોઈ ગંગુ નામે બ્રાહ્મણનો ગુલામ હતો. એવું કહેવાય છે કે
ન્યારે એ ખેતરમાં કામ કરતો હતો ત્યારે એને સોનાના શિકકાથી ભરેલું
એક વાસણ જડ્યું. પ્રમાણિક હોવાથી તે વાસણ પોતાના શેઠ પાસે તે
લઈ ગયો જેણે એવું ભવિષ્ય કહ્યું કે હસન કોઈ દિવસે રાજગાદીએ બેસશે.
અને વળી એમ પણ કહ્યું કે જો આ મારી ભવિષ્ય વાણી ખરી પડે તો તારા
વંશની સાથે મારું નામ પણ જોડવું. હસને રાજ થઈ તે પ્રમાણે કર્યું
અને તેથી એના વંશજો બ્રાહ્મણી વંશથી ઓળખાય છે, એ વંશના ૧૮
રાજાઓએ ૧૩૪૭, થી ૧૫૨૬ સુધી રાજ્ય કર્યું. ઈ. સ. ૧૫૦૦માં એ આખા
રાજ્યનાં પાંચ જૂદાંજ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં:—૧-વરાડ, ૨-બીદર, ૩-ગો-
વળકોંડા, ૪-બિજ્જપુર, અને ૫-અહમદનગર. વરાડના

- ૧--ધમાદશાહી રાજ ધમાદશાહી, બીદરના ખરીદશાહી, ગોવળકોંડાના
૨--ખરીદશાહી કુતુબશાહી, બિજ્જપુરના આદિલશાહી, અને અહમદ-
૩--કુતુબશાહી નગરના નિઝામશાહી વંશથી ઓળખાતા હતા. આ છેલ્લા
૪-આદિલશાહી વંશના હુસેન નિઝામશાહે બીજા મુસલમાન રાજાઓની
૫-નિઝામશાહી મદદથી ૧૬૬૫ માં તાલિકોટની લડાઈમાં રામરાજને
વંશ.

હરાવી વિજયનગર જીતી લીધું. વરાડનું રાજ્ય ૧૫૭૨
માં અહમદનગર સાથે જોડાયું; અહમદનગરનું રાજ્ય ૧૬૩૦ માં અને
બીદરનું ૧૬૫૭ માં મોગલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયાં; તેમજ બિજ્જપુરનું
૧૬૮૬માં અને ગોવળકોંડાનું રાજ્ય ૧૬૮૭ માં ઔરંગઝેબે પોતાનાં
રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં.

દક્ષિણમાં દિલ્હીથી સ્વતંત્ર જે મુસલમાની રાજ્યો હતાં, તેમાં થળા
એક લશ્કરના સરદારો મરેઠા હતા. એ સરદારોમાં ભોંસલે નામે ઓળ-
ખાતું એક કુટુંબ અહમદનગરમાં હતું. એમનો મુકામ દોડતાબાદની
પાસે વેરોળ ગામમાં હતો. એ વંશનો માવોજ ભોંસલે
માવોજ ભોંસલે. પોતાની બહાદુરીથી ઉંચી પદ્ધતિએ ચઢ્યો, અને પોતાના
દીકરા શાહજાનાં નિઝામશાહી વંશના જાદવરાવ નામના એક પ્રમુખ
શિવાજીજીને. સરદારની દીકરી જીજાબાઈ સાથે લગ્ન કરાવ્યાં. આ

૧૬૨૭.

લગ્નથી જે પુત્ર થયો તે શિવાજી હતો. શિવજીના સંભાળ
અને વેન્કાજી નામના બીજા ભાઈએ હતા. શિવજી
મરેઠી રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે કોંકણ પ્રાંતમાં સહ્યાદ્રિ પર્વતના
ચુનારીના કિલ્લામાં ઈ. સ. ૧૬૨૭માં જન્મ્યો હતો. તેના આપ શાહજીને
કર્ણાટકમાં રહેવું પડતું હતું તેથી પોતાની જાગીરની દેખરેખ રાખવા, તેમજ
શિવાજીને સારી રીતે ઉછેર આપવા માટેનું કામ તેણે દાદોજી કોંડદેવ નામના એક
બ્રાહ્મણને સોંપ્યું હતું. શિવાજીએ તેના હાથ તળે થોડા વખતમાં સારી

તાલીમ લીધી, અને ૧૯ મે વરસે બિગ્નપુરના તોરણા અને બીજા કેટલાક કિલ્લા તામે કરી પુષ્કળ દોલત મેળવી. શિવાજીની આ ચાલથી ગુરુસે થઈને બિગ્નપુરના રાજા અલિઆદિલશાહે શાહજીને કેદ કર્યો, જ્યાં તે ચાર વરસ સુધી રહ્યા. આખરે શિવાજીએજ તેને શાહજીહાંની મદદથી છોડવ્યો, અને

બિગ્નપુરના રાજાને વધુ દુઃખ દેવા લાગ્યો. આથી તે રાજાએ શિવાજીએ અ- ૧૬૫૯ માં અફઝલખાં નામના એક સરદારને લશ્કર આપી ફત્તખાનને શિવાજીને શિક્ષા કરવા મોકલ્યો; પણ શિવાજીએ તેને દગાથી મારી નાંખ્યો- મારી નાંખ્યો, અને પોતાની સત્તા વધારતો ગયો. ઈ. સ.

૧૬૫૯. ૧૬૬૩માં તેણે સુરત લૂંટ્યું અને ૧૬૬૪માં પોતાના આપના મરણ પછી તેણે રાજા થઈ પોતાના નામના શિક્ષક પડાવ્યા. જ્યારે ઐરંગઝેએ બિગ્નપુરના રાજ્ય પર હુમલો કર્યો ત્યારે શિવાજીએ તેને ઘણી મદદ કરી, અને પોતાની અલ્દૂલી બતાવી; પણ પાછળથી એણે ઐરંગઝેનાજ મુલકોપર સ્વારી કરી અને ત્યાં લૂંટફાટ ચલાવી, તેથી ઐરંગઝેએ શામસ્તખાં અને બીજા કેટલાક સરદારોને લશ્કર આપી મોકલ્યા, અને જેને કે, તેઓએ એના ઘણાક કિલ્લા જીતી લીધા તોપણ તેઓ શિવાજીને વશ કરી શક્યા નહીં. થોડા વખત પછી ઐરંગઝેએ પોતે એક કાગળ લખી શિવાજીને પોતાની પાસે બોલાવ્યો. આ કાગળ લખી ઐરંગઝેનાની મતલબ શિવાજીને કંઈ માન આપવાની નહીં હતી, પણ મરેઠા લોકોનું નેતરદિનપરદિન વધતું જોઈ, એણે શિવાજી તેમજ તેના દીકરાને બંધીખાને નાખવાનો વિચાર કર્યો હતો. ઈ. સ. ૧૬૬૬ માં એ બંનેને આપ દીકરા ઐરંગઝેના પાસે ગયા. આ પાઠશાહે તેમનું અપમાન કરી તુરત તેમને બંધીવાન કર્યા. શિવાજી આથી કાંઈ નિરાશ થયો નહીં, પણ ઘણીજ હેંશિયારીથી જોગીને વેશે તે અને તેના દીકરા પોતાની રાજધાની રાયગઢમાં નહાસી ગયા. આ વખતથી મરેઠા ઐરંગઝેના કદા શત્રુ થયા. ૧૬૬૮

માં શિવાજીએ બિગ્નપુર અને ગોવળકોંડાનાં રાજ્યોપર અ- શિવાજીનો રા- હાઈ કરી તેમની પાસેથી ખંડણી લીધી, અને ૧૬૭૩માં જ્યાંબિષેક થ- સતારા જીતી લીધું. ૧૬૭૪ માં શિવાજીનો મોટી ધામધુમ- થો-૧૬૭૪. થી રાજ્યપ્રલિષેક થયા પછી પોતે મહારાજાધિરાજ પદ ધારણ કર્યું. જે વરસ પછી એક મોટું લશ્કર લઈ તેણે કર્ણાટકપર ચઢાઈ કરી અને પોતાના ભાઈ વેન્કાજી પાસેથી તેના રાજ્યની પેઢાસનો અર્ધા ભાગ લીધો. શિવાજીને સઘળાં કામોમાં મદદ આપનાર ઈસાજી કંક, તાનાજી મહુસરા અને બાજી ફસલકર મુખ્ય હતા.

શિવાજીને પોતાના દીકરા સંભાજીની આડી ચાલને માટે ઘણો સંતાપ થતો હતો. તેને સુધારવાને એણે ઘણાક ઉપાયો લીધા, પણ

શિવાજી મરણ તે સધળા ફેગટ ગયા. શિવાજી પોતાની ૫૩ વરસની ઉંમરે પામ્યો. ૧૬૮૭. ૧૬૮૦ માં તાવથી રાયગઢમાં મરણ પામ્યો. એને સંભાળ અને રાજરામ નામના બે દીકરા હતા. શિવાજી બાપર જેવો બહાદૂર, ચપળ, અને સાહસિક હતો. એના મરણથી ઐરંગઝેબ ખુશી થયો ખરો, પણ બોલ્યો કે “શિવાજી એક નવા રાજ્યનો સ્થાપનાર બહાદૂર સરદાર હતો, અને જો કે ૧૯ વરસ સુધી મેં તેને તાબે કરવાને લશ્કર મોકલ્યાં તો પણ તેથી ન ડરતાં તે પોતાની રાજ્ય સત્તા વધારતોજ ગયો.”

સંભાળ ૧૬૮૦—૧૬૮૯.

સંભાળ ૨૩ વરસની વયે ગાદી પર બેઠો. કલુશા નામના એક સંભાળ ૧૬૮૦. બ્રાહ્મણને એણે પોતાનો સધળો રાજ્ય કારભાર સોંપ્યો, ૧૬૮૯. અને પોતે મોજશોકમાં પડ્યો. સંભાળ બહાદૂર પણ ધાતકી અને વ્યસની હતો. એણે પોતાના ભાઈ રાજરામની મા તથા બીજા ધણીકાને મારી નાંખાવ્યાં. જ્યારે એ નિશામાં ચક્ર્યૂર થયો હતો ત્યારે મોગલ ઐરંગઝેબે સ્વારોએ એને એકાએક રત્નાગીરિમાં સંગમેશ્વર આગળ સંભાળને મારી પકડી કેદ કર્યો, અને ૧૬૮૯ માં ધણી ફર રીતે મારી નાંખ્યો. સંભાળની બાવડી અને છ વરસના તેણીના દીકરાને પણ પકડી ઐરંગઝેબે કેદ કરી રાખ્યાં. આથી મરેઠાઓએ સંભાળના ભાઈ રાજરામને રાજ્ય પ્રતિનિધિ કર્યો.

રાજરામ ૧૬૮૯—૧૭૦૦.

સંભાળના દીકરા શિવાજી અથવા જેને ઐરંગઝેબે મશ્કરીમાં રાજરામ શાહુ (શાહુકાર) કરી નામ આપ્યું હતું, તે બંધીખાને ૧૬૮૯-૧૭૦૦. હોવાથી રાજરામ રાજ્યગાદીપર બેઠો. એણે સતારામાં રાજ્યગાદીની બેઠક કરી. ઐરંગઝેબે એની સામે લડવાને એક મોટું લશ્કર મોકલ્યું અને સતારા જીતી લીધું. આથી રાજરામ ન્હાસી ગયો, અને શિવાજી ૨ જી સ. ૧૭૦૦ માં મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એનો ૧૭૦૦-૧૭૦૮. દીકરો શિવાજી ૨ જી જે દસ વરસની વયનો હતો તે ગાદીએ બેઠો, અને તેની મા તારાબાઈ તેને નામે રાજ્ય કારભાર ચલાવવા લાગી. આઠ વરસ સુધી તારાબાઈએ રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

શાહુ ૧૭૦૮—૧૭૪૮.

સંભાળનો દીકરો શિવાજી અથવા શાહુ ઐરંગઝેબના મરણ પછી શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮ ૧૭૦૮માં છુટો થયો. એ જ્યારે બંધીખાનામાં હતો, ત્યારે એને ઐરંગઝેબે કંઈપણ દુઃખ દીધું નહતું, પણ સામી તેના પર ધણી મહેરબાની કરી હતી. શાહુ તુરત સતારામાં આવ્યો, અને ત્યાં ૨૪ વરસની ઉંમરે પોતાની રાજધાની કરી ગાદીએ બેઠો; તારાબાઈએ

તે “શાહુ રાજ પોતે નથી, પણ એક ઠગારે છે” એમ કહીને તેને પહેલાં
ગાદીએ બેસવા દીધો નહીં. પણ પોતાની મતલબ મેળવવામાં સફળ થઈ
નહીં, અને છેવટે પોતાના દીકરા શિવાજી સાથે કોલ્હાપુર જઈ સાં તેણીએ
સ્વતંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું. શાહુએ બંધીખાનામાં રહી ૧૮ વરસ સુધી
વેઢેલો પેશ્વા મોજશોકમાં પોતાનો વખત ગુજાર્યો હતો, માટે તે

ખલાલ વિશ્વનાથ. બરાબર રાજ્ય ચલાવવાને અશક્ત હતો; આથી તેણે
૧૭૧૪-૧૭૨૦. પોતાનો સઘળો રાજ્ય કારભાર ખાલાલ વિશ્વનાથ

નામના એક બ્રાહ્મણને પોતાનો પ્રધાન બનાવી સોંપી દીધો, ઈ. સ. ૧૭૧૪.
આ અને એની પછીના સઘળા પ્રધાનો પેશ્વાના નામથી ઓળખાવા લાગ્યા.
ખાલાલ વિશ્વનાથે પ્રધાન તરીકે મરેઠી રાજ્ય ધણું સરસ રીતે ચલાવ્યું,
અને રાજ્યની હદ ધણી વધારી, આ વખતથી રાજ્યની સઘળી સત્તા પેશ્વાઓના

બાજુ પેશ્વા હાથમાં આવી. ખાલાલ વિશ્વનાથ ૧૭૨૦માં મરણ પામ્યો.

ખાજરાવ ત્યારે શાહુએ ખાલાલના દીકરા ખાજરાવને પેશ્વા નિમ્ણે.

૧૭૨૦-૧૭૪૦. ખાજરાવ ખાલાલના હાથ નીચે દામાજી ગાયકવાડ નામે
એક શૂરો સરદાર હતો; એ પોતાની બહાદુરીથી મોટી પદ્ધતિએ ચઢ્યો હતો.
એના વંશજો હાલ વડોદરામાં રાજ્ય ચલાવે છે. દામાજી શિવાય બીજા
ધણા શૂરા પુરૂષો ખાજરાવના હાથ નીચે નોકરી કરતા હતા, તેમાં મુખ્ય
ભરવાડના વંશનો મલ્હારાવ હોલ્કર અને પેશ્વાના પગરખાં સાચવનારના
વંશનો રાણોજી સિંધિયા હતા. મલ્હારાવના વંશજો હાલ ઈંદોરમાં અને
ડોહોઈની લડાઈ રાણોજી સિંધિયાના ગ્વાલિયરમાં રાજ્ય ચલાવે છે. ઈ. સ.
૧૭૩૪. ૧૭૩૪માં સેનાપતિ ત્રિબક્તરાવ ડાલાડે ખાજરાવની સત્તા
સામે થયો, પણ ડોહોઈની લડાઈમાં તે માર્યો ગયો.

દક્ષિણનો સૂબેદાર નિઝામઉલ્લમુલ્ક જે એક બહાદુર અને ચતુર સરદાર
હતો, અને જે ૧૭૨૪માં હૈદરાબાદમાં મોગલ રાજ્યથી સ્વતંત્ર થઈ રાજ્ય
કરવા લાગ્યો હતો, તેણે મરેઠા લોકનું બળ ધણું વધતું જતું જોઈને તેમની
વચ્ચે માંહે, માંહે કુસંપ કરાવવાની કોશીશ કરી, અને કોલ્હાપુરના રાજાને
પેશ્વા સામે લડવાને ઉશ્કેર્યો, પણ તેમાં તેનો હેતુ પાર પડ્યો નહીં. વળી
બ્યારે મરેઠા ફોજે દિલ્લી ઉપર હુમલો કર્યો, ત્યારે નિઝામઉલ્લમુલ્ક મોગલ
બાપાજીની લડાઈ પાદશાહની મદદે ગયો, પણ તેમાં તેણે ૧૭૩૬ માં બાપાજી

૧૭૩૬. આખળ સમ્રાટ હાર ખાધી, અને તેને માળવા પ્રાંત,
ચંબળ અને નર્મદા નદીનો વચ્ચેનો મુલક, તેમજ ૫૦ લાખ રૂપિયા મરેઠા
લોકોને આપવા પડ્યા. ખાજરાવનો મુખ્ય મદદગાર એનોજ બાઈ ચિમનાજી
આપા હતો.

૧૭૩૯ માં મરેઠા લોકે પોર્ટુગીઝ લોકના હાથમાંથી વસંધ છતાં લીધું. આ પ્રમાણે શાહુ રાજના પ્રધાન અથવા બીજા પેશ્વા બાહુરાવે ધણીક જગ્યા મોગલ રાજ તેમજ બીજાઓના હાથમાંથી છતી લઈ રાજ્યની

ત્રીજા પેશ્વા હદ વધારી, અને ગુજરાત અને માળવાના રાજ્યો પાસેથી બાલાજીબાહુ- ખંડણી લીધી. બાહુરાવ ૧૭૪૦ માં મરણ પામ્યો. એની રાવ ૧૭૪૦- પાછળ એનો દીકરો બાલાજી બાહુરાવ ત્રીજો પેશ્વા થયો. ૧૭૬૧.

શાહુ મરણ ૧૭૪૦-૧૭૬૧. શાહુ સતારામાં મોજશોક ભોગવીને ઇ.સ. પામ્યો ૧૭૪૮. ૧૭૪૮માં મરણ પામ્યો. એને કંઈ સંતાન ન હોવાથી

રામરાજ એણે કોલ્હાપુરના રામરાજને દત્તક કરી લીધો, જે એના ૧૭૪૮-૧૭૭૭. પછી ગાદીએ બેઠો. શિવાજી જેને તેની મા તારાબાઈએ

શાહુ ૨ જો ૧૭૦૦ ના વરસમાં ગાદીએ બેસાડ્યો હતો તેનો દીકરો એ ૧૭૭૭-૧૮૧૮. રામરાજ હતો. રામરાજ ૧૭૭૭ માં મરણ પામ્યો. એની

પ્રતાપસિંહ પછી શાહુ બીજો (૧૭૭૭-૧૮૧૮), પછી પ્રતાપસિંહ ૧૮૧૮-૧૮૪૦. અથવા બાલા સાહેબ (૧૮૧૮-૧૮૪૦), અને છેલ્લો શાહુ

આપા સાહેબ અથવા આપા સાહેબ (૧૮૪૦-૧૮૪૮), માત્ર નામના રાજ ૧૮૪૦-૧૮૪૮. થઈ ગયા. રાજ્યનો સંઘળો કારભાર પેશ્વા ચલાવતા આવ્ય,

માટે રાજ્યમાં ફેરફાર ચઢાઈ ઇ.સ.દિ પેશ્વાના વર્ણનમાં આવશે.

શાહુના મરણ પછી પેશ્વાઓ પુનામાં રહી પોતાનો સંઘળો કારભાર ચલાવવા લાગ્યા. મરેઠાઓમાં ત્રિંબકરાવ મામા અને હરિપંત, સરસ લડવૈયા અને સકારામ આપુ તથા નાના ફૂડનવીસ સરસ રાજ્યકારભારીઓ થઈ ગયા.

મરેઠી રાજ્યોનાં નામ તથા સાલ.

૧-શિવાજી ૧૬૬૪-૧૬૮૦

૨-સંભાજી ૧૬૮૦-૧૬૮૯

૩-રામરામ ૧૬૮૯-૧૭૦૦

૪-શિવાજી ૨ જો ૧૭૦૦-૧૭૦૮

૫-શાહુ ૧૭૦૮-૧૭૪૮

૬-રામરાજ ૧૭૪૮-૧૭૭૭

૭-શાહુ ૨ જો ૧૭૭૭-૧૮૧૮

૮-પ્રતાપસિંહ (બાલા સાહેબ) ૧૮૧૮-૧૮૪૦

૯-શાહુજી (આપા સાહેબ) ૧૮૪૦-૧૮૪૮

ત્રીજા પેશ્વા બાલાજી બાહુરાવે કલ્યાદકપર હુમલો કરી અમ્બુરની પેઢેથી સાંના તુવાય દોસ્તઅલીને ૧૭૪૧માં મદ્રાસથી ૧૦૫ મૈલ દૂર અમ્બુરની લડાઈમાં હરાવ્યો, કારણકે તે પોતાના કાકા

લડાઈ ૧૭૪૧.

સાદતુલ્લાના મરણ પછી મરેઠા લોકોની પરવાનગી વગર ત્યાંના નવાબ થઈ પડ્યો હતો. ૧૭૫૭ માં એણે કર્ણાટક પર પછા દેગાદનીલડાઈ હુમલો કર્યો, મૈસૂર આફ઼ટના નવાબ પાસેથી ખંડાણી ૧૭૬૦. લીધી. ૧૭૬૦ માં નિઝામને પાછો ઉદ્દગીરની લડાઈમાં હરાવ્યો. આ વખતે મરેઠા લોકોનો સેનાપતિ સદાશિવરાવ હતો. એણે નિઝામઉલ્લમદના દીકરા સલાબતજંગ પાસેથી પણ ઘણાક મુલકો છતી લીધા. આ પેશ્વાના વખતમાં મરેઠા ઉપર એક ભારે આક્રમ આવી પડી, જેથી તેમનું જોર ઘણુંજ નબળું પડી ગયું: -

અફ઼ગાનિસ્તાનનો સુલતાન અહમદશાહ અબદલી જેણે હિંદુસ્તાન પર ૭ વાર ચઢાઈ કરી હતી, તેણે ૧૭૪૬માં પંજાબ છતી રાજ્ય ચલાવવા માટે એક લોકેમ ત્યાં નિમ્યો. આ લોકેમને ૧૭૫૮ માં મરેઠા લોકોએ મારી લાંકી કાઢ્યો, તેથી ૧૭૬૧માં અહમદશાહ એક મોટું પાણીપતની લશ્કર લઈને હિંદુસ્તાન પર પાછો ચઢી આવ્યો, અને મરેઠા લડાઈ ૧૭૬૧. લોકોને પાણીપતના મેદાનમાં સપ્ત હાર આપી. આ લડાઈમાં સદાશિવરામ વિશ્વાસરાવ, જંકાણ સિંધિયા, ઇશ્વાલીમગાદી અને બીજા ઘણાક બહાદૂર સરદારો માર્યા ગયા. બાલાજી આ હારથી ઘણેજ દિલગીર થયો, અને તેજ વરસમાં પુનામાં મરણ પામ્યો.

ચોથો પેશ્વા માધવરાવ ૧૭૬૧—૧૭૭૨.

બાલાજી બાહરાવના દીકરા માધવરાવ પેશ્વાએ એક મોટું લશ્કર લઈ મૈસૂરના રાજા હૈદરઅલી પર બેવાર હુમલો ચોથો પેશ્વા કર્યો અને તેને ૧૭૭૨ માં શ્રીરંગપટણની પાસે માધવરાવ ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવી તેની કેટલીક જગ્યા છતી ૧૭૬૧-૧૭૭૨. લીધી. આ પેશ્વા ઘણો બહાદૂર અને વિવેકી હતો. એ ૧૭ ચેરકુલીની લ- વરસની વયે ગાદીએ બેઠો માટે થોડોક વખત સુધી રાજ્ય ડાઈ ૧૭૭૨. કારભાર એના કાકા રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. ઉમ્મરે પુગતાંજ એણે રઘુનાથના હાથમાંથી સર્વળી સત્તા લઈ લીધી, અને ઉપર કહ્યું તેમ મૈસૂરમાં તેમજ દિલ્લીમાં લડાઈઓ ચલાવી.

પાંચમો પેશ્વા નારાયણરાવ ૧૭૭૨—૧૭૭૩.

પાંચમો પેશ્વા નારાયણરાવ, માધવરાવનો ભાઈ હતો. ૧૮ વરસની વયે એ નારાયણરાવ પેશ્વાની ગાદીએ બેઠો, અને રાજ્યકારભાર પાછો એના કાકા ૧૭૭૨-૧૭૭૩. રઘુનાથરાવે ચલાવ્યો. થોડા વખતમાં રઘુનાથરાવે એ પેશ્વાનું કાસળ કાઢ્યું, અને પોતે પેશ્વા તરીકે એક વરસ સત્તા ચલાવી. અથવારાધોબા આખરે એને એ હોદ્દો છોડી દેવાની ફરજ પડી, કારણકે ૧૭૭૩-૧૭૭૪. એના પાંપી કામને લીધે એ સર્વળાઓને અંજીઅમતો થયો,

છઠ્ઠો પેશ્વા માધવરાવ નારાયણ ૧૭૭૪-૧૭૮૫.

માધવરાવ નારાયણ એના આપ નારાયણરાવના મરણ પછી જ-

છઠ્ઠો પેશ્વા મા- નમ્યો હતો. રઘુનાથરાવ (અથવા જે રાધોઆ કરી પણ
ધવરાવ નારા- કહેવાતો) જેણે નારાયણરાવને મારી નાંખી એક વરસ પેશ્વા
યણ ૧૭૭૪- તરીકે રજવકારબાર ચલાવ્યો હતો. તે આ પેશ્વાની સામે
૧૭૮૫ થયો, અને અંગ્રેજો સાથે મળી જઈ ૧૭૭૫માં તેણે સુરત

સુરતની સંધિ આગળ સંધિબંધી. અંગ્રેજોને તેણે મદદ બદલ દર વરસે
૧૭૭૫ ૩૭ લાખ રૂપિયા તથા સાલ્સેટ, અને મુંબઈ તથા વસાઈ
આગળની કેટલીક જગ્યા આપી. અંગ્રેજોએ તેને પુનામાં પેશ્વા તરીકે ગાદીએ
બેસાડવાને કર્નટ કીટિંગને એક લશ્કર આપી મોકલ્યા.

આરાસની લ- આ સરદારે ૧૭૭૫ માં આરાસના મેદાનમાં મરાઠા લોકોને
ડાઈ ૧૭૭૫ હરાવ્યા. આ લડાઈમાં અંગ્રેજ તથા મરેઠી ફોજ પેહેલીજ
વાર સામસામી થઈ. ગવર્નર જનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછળ

થી રઘુનાથરાવ સાથની સંધિ તોડી નાંખી, અને માધવરાવ નારાયણને
પેશ્વા કબુલ કરી, તેના પ્રધાન નાના ફૂડનવીસ સાથે ૧૭૭૬
પુરંધરનું તહ- માં પુના પાસે પુરંધર મુકામે તહનામું કર્યું, જેથી અંગ્રેજોને
નામું ૧૭૭૬. માત્ર સાલ્સેટ મળ્યું. સંઘળું શાંત થયા પછી મરેઠા
અંગ્રેજો પાસેથી સાલ્સેટ પાછું લઈ લેવાને ફ્રેંચ સરદાર

લુખીન સાથે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, તેથી ગવર્નર જનરલ હેસ્ટિંગ્સે પાછી
રાધોઆ સાથની સુરતની સંધિ કબુલ રાખી, અને રાધોઆને ગાદીએ
બેસાડવા લશ્કર મોકલ્યું, (જુઓ મરાઠા સાથની પેહેલી લડાઈ). માધવ-

રાવ નારાયણના પ્રધાન નાના ફૂડનવીસે ૧૭૮૫ માં નિઝામ-
કુર્દલા અથવા અલ્લી સાથે કુર્દલા આગળ એક લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો.
ખરડાની લડા- કારણ કે તેણે ખંડણી ભરી નહોતી. એજ પ્રધાને રાધોઆના
ઈ-૧૭૮૫. દીકરા બાજીરાવ તથા તેના બીજા ભાઈઓને રઘુનારીના

કિલ્લામાં પૂરી રાખ્યા હતા, તેથી આ પેશ્વા ઘણો દિલગીર
થયો; અને જ્યારે તેમને છોડવાને માટે તેનું કાંઈ ચાલ્યું નહોતું, ત્યારે
તેણે પોતાના મહેલની અગાસી ઉપરથી બૂસકો માર્યો, અને બે દિવસમાં
મરણ પામ્યો, ઈ. સ. ૧૭૮૫.

સાતમો પેશ્વા બાજીરાવ રઘુનાથ (બાજીરાવ ૨ જે)

૧૭૮૫-૧૮૧૮.

સાતમો પેશ્વા સાતમા પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જનું નાના ફૂડનવીસ પાછો
બાજીરાવ ૨ જે પ્રધાન તરીકે કાંમ ચલાવવા લાગ્યો. બાજીરાવની ધારણા

કુર્દલા—અહમદનગરથી આશરે ૧૦ મેલ દૂર.

જાલનરાવ સિંધિયા અને નાના ફડનવીસ જેઓ તેના ઉપર પોતાનું દયાળુ ધણું ચલાવતા હતા, તેમને દૂર કરવાની હતી. આ વિમારથી એણે નાના ફડનવીસને પકડી અદમદનગર મોકલાવ્યો, પણ થોડા વખતમાં એણે પેશ્વાએ એને પાછો છોડવો. આ પેશ્વાના વખતમાં મરાઠાઓ માહે માહે

ધણા લડી મૂક્યા, અને તેથી રાજ્યનો પાયા નબળો થઈ ગયો.

નાના ફડનવીસ ૪.સ. ૧૮૦૦માં નાના ફડનવીસ જે મરેઠી રાજ્યનો એક મરણ પામ્યો. મોટો ટેકા હતો તે મરણ પામ્યો. એના મરણ પછી એક વચ્ચે ૧૮૦૦. હોલકરે પેશ્વાને પુનામાંથી નસાડી મેલ્યો, જેથી તે વસાઈ

જઈ ભરાઈ બેઠો. અને ત્યાં ૧૮૦૨ માં વસાઈ આગળ વસાઈની સંધિ અંગ્રેજ સાથે સલાહ કરી પાછો ગાદીએ બેઠો. (જુઓ ૧૮૦૨. મરાઠા સંઘની બીજી લડાઈ). થોડા વખત પછી એ પેશ્વા

એના પ્રધાન ત્રિંગલેની ઉશ્કેરણીથી અંગ્રેજ સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી અંગ્રેજોએ તેની સામે કેટલીક લડાઈઓ કરી ૧૮૧૮માં તેનું સઘળું રાજપાટ લઈ લીધું; અને તેને આઠ લાખ રૂપિયાનું વર્ષાસન બાંધી આપી કુનોજની પાસે બિથુરમાં રહેવા મોકલ્યો. (જુઓ મરાઠા સાથની ચાથી લડાઈ). એને કાંઈ સંતાન ન હોવાથી

બાહરાવ મરણ એણે નાના સાહેબ, જેણે ૧૮૫૭ માં બળવાની વખતે પામ્યો-૧૮૫૩. કાનપુરમાં ઘણા નિર્દયપણે અંગ્રેજ સ્ત્રી અને બાળકોને કાપી નાખ્યાં, તેને પોતાનો વારસ કર્યો. બાહરાવ ૧૮૫૦ માં મરણ પામ્યો. નાના સાહેબને અંગ્રેજોએ પેશ્વા કબુલ ન રાખવાથી તેણે બળવા વખતે ભારે કતલ ચલાવી, અને નેપાળમાં ન્હાસી મર્યો. ત્યાં તે મરણ પામેલો ધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે બાહરાવ વિશ્વનાથના અથવા પેશ્વાના વંશનો છેડા આવ્યો.

મરેઠી રાજ્યની પડતીનાં કારણો:- ૧ હું-પાણીપતની લડાઈથી મરેઠાઓનું જંદર ઘણું નબળું પડી ગયું, અને એ લડાઈ પછી મરેઠા લોકો માહે માહે લડવા તથા આપમતલબી થવા લાગ્યા. આનું પરિણામ એ થયું કે તેમનાં પાંચ સ્વતંત્ર રાજ્યો થયાં, અને તેઓએ જૂદી જૂદી જગ્યામાં પોતાની સત્તા સ્થાપી:- (૧) પેશ્વાની ગાદી પુનામાં, (૨) હોંડલેની નાગ-પરમાં, (૩) સિંધિયાનાં ગ્વાલિયરમાં, (૪) હોલકરની ઈંદોરમાં, અને (૫) ગાયકવાડની વડોદરામાં થઈ. ૨-નારાયણરાવના ખૂતને લીધે મરેઠા સરદારોમાંનો સંપ તૂટી ગયો. ૩-વસાઈની સંધિથી મરેઠી રાજ્યની સ્વતંત્રતાનો નાશ થયો. અને ૪-અંગ્રેજો સાથની લડાઈઓમાં તેમની સખ હાર-આ કારણોથી મરેઠી રાજ્યની પડતી થઈ.

પૈથાનાં નામ તથા સાલ.

- ૧—ખાલાજી વિશ્વનાથ...૧૭૧૪—૧૭૨૦
 ૨—ખાજીરાવ.....૧૭૨૦—૧૭૪૦
 ૩—ખાલાજી ખાજીરાવ...૧૭૪૦—૧૭૬૧
 ૪—માધવરાવ.....૧૭૬૧—૧૭૭૨
 ૫—નારાયણરાવ.....૧૭૭૨—૧૭૭૩ (રઘુનાથ ૧૭૭૩—૧૭૭૪)
 ૬—માધવરાવ નારાયણ...૧૭૭૪—૧૭૮૫
 ૭—ખાજીરાવ ૨ જો.....૧૭૮૫—૧૮૧૮

પ્રકરણ ૬ ઠું.

હિંદુસ્તાનમાં યુરોપીઅન લોકોનાં ધાણાં.

(૧) પોર્ટુગીઝ.

યુરોપ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચેનો જળ માર્ગ શોધી કાઢ્યો તે પહેલાં ભાંતો વેપાર મધ્ય એશિયામાં થઈ જમીન રસ્તે ચાલતો હતો; ભાંતો અરબ વેપારીઓ જળમાર્ગે ફોતા સમુદ્ર અને ઇરાની અખાતના બંદરો સુધી, અને વળી ભાંતો ભૂમધ્ય સમુદ્રને માર્ગે વેનિસ અને જિનોઆના લોકો આખા યુરોપમાં ચલાવતા હતા.

ઈ. સ. ની ૧૬ મી સદી સુધી આખા યુરોપમાં પોર્ટુગીઝ લોકોએ દરિયાનો વેપાર પોતાનાજ હાથમાં રાખ્યો હતો. તેઓએ મોટી મોટી સફરો કરીને આફ્રિકા મધેના મહીરાબેટ ઇ.સ. ૧૪૨૦ માં અને કેપવર્ડ બેટ ઇ.સ. ૧૪૬૦ માં શોધી કાઢ્યા; ત્યાર પછી આફ્રિકાની પ્રદક્ષિણા કરવાનો વિચાર કર્યો. ઇ. સ. ૧૪૮૭માં પોર્ટુગીઝ નાવિક સરદાર આર્થોબો-આર્થોબોમોડિ- મોડિયાસે આફ્રિકાના દક્ષિણ છેડા સુધી સફર કરી; ભાંતો ૧૪૮૭. તેનાં વહાણોને તોફાન લાગવાથી તેણે તે બૂશિરનું નામ “કેપ ઓફ સ્ટોર્મ્સ” (તોફાની બૂશિર) પાડ્યું; પણ પોર્ટુગીઝના રાજા-બોર્જાએ તેનું નામ “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” એટલે સારી આશાની બૂશિર રાખ્યું. ઇ. સ. ૧૪૮૭ માં પોર્ટુગીઝના રાજા ઇમાન્યુઅલે વાસ્કોડિગામાને બોર્જા સફરને માટે મોકલ્યો. તે વાસ્કોડિગામા- “કેપ ઓફ ગુડ હોપ” વટાવી એકદમ હિંદી ૧૪૯૭. મહાસાગર બોર્જાની ૧૪૯૮ માં મલબાર કિનારે કલિકટ બંદરે ઉતર્યો. આ બખતે દિલ્લીમાં સિકંદર-સુર રાજ કરતો હતો, અને કલિકટમાં હિંદુ રાજા ઝામોરિન હતા.

ત્યાં ૭ મહિના રહ્યા કેડે તે પાછો પોર્ટુગલ ગયો.

ઈ. સ. ૧૫૦૦ ના વરસમાં કાબ્રાલ હિંદુસ્તાન ખાતે સફર કરવા નિકળ્યો. એટલાન્ટિક મહાસાગર પસાર કરતી વખતે એને કાબ્રાલ-૧૫૦૦. તોફાન નડ્યું, જેથી એ પશ્ચિમ તરફ ધસકાઈ ગયો. આનું પરિણામ એ નિપળ્યું કે એણે અમેરિકાનો રસાળ આઝિલ દેશ શોધી કાઢ્યો અને ત્યાંથી કાલિકટ આવ્યો. કાબ્રાલને ત્યાંના મૂર (અરબ) વેપારીઓ જોડે કુળઓ થયાથી એણે તેમનાં વહાણો બાળી નાંખ્યાં, અને પછી કોચિન હાંકારી ગયો. અહિંયાં એને ત્યાંના રાજાએ સારો આવકાર દીધો. કાબ્રાલ ૧૫૦૧ માં પાછો સ્વદેશ ગયો. ઈ. સ. ૧૫૦૨ માં વાર્કોડિગામા પાછો હિંદુસ્તાન ભણી આવ્યો અને કોચિન તથા કાનાનોરના રાજાઓ જોડે સંધિ કરી, કાલિકટના ઝામોરિન રાજા સામે લડ્યો, પણ તેમાં એનો

જય થયો નહીં અને પાછો પોર્ટુગલ ગયો. ઈ. સ. ૧૫૦૪ માં ક્રાન્સરકો આ- માં ક્રાન્સરકો આલ્મેઇડા નામના સરદારને હિંદુસ્તાનમાં લ્યેડા-૧૫૦૫. પહેલા સૂઆતરીકે મોકલ્યો તે પહેલાં ઝામોરિને યુજરાતના અને બીજા રાજાઓની મદદથી પોર્ટુગીઝ લોકોને કોચિનમાંથી હાંકી કાઢવાને ત્રણ વાર કોશીશ કરી, પણ આલ્ફોન્સો આ- નમાંથી હાંકી કાઢવાને ત્રણ વાર કોશીશ કરી, પણ લ્યુકર્ક-૧૫૦૬. તેમાં તે ફતેહ પામ્યો નહીં. ઈ. સ. ૧૫૦૬ માં આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક, બીજો સૂબો થઈ આવ્યો. કાલિકટ લેવાને

ફાકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી એણે ઈ. સ. ૧૫૧૦ માં ગોવા, જે આ વખતે બિજાપુરના રાજા ઈબ્રાહીમ આદિલશાહના હાથમાં હતું, તે જીતી લીધું ત્યાર પછી તેજ વરસમાં ઇરાની અખાતમાં આર્મજમેટ અને ઈ. સ.

૧૫૧૧ માં મલાયા દ્વિપકલ્પ માં મલાક્કા જીતી લીધા. આલ્બુકર્ક મ- એની જગ્યાએ બીજો સૂબો નિમાયાથી એ ધણો દિલ્લીર રણ પામ્યો- થયો, અને ૧૫૧૫માં ગોવા આગળ મરણ પામ્યો. આ ૧૫૧૫. પ્રમાણે પોર્ટુગીઝ લોકે હિંદુસ્તાન અને આસપાસની જગ્યા- માં પોતાનાં ઘણાં ઘણાં જલદીથી વધાર્યા પણ પાછળથી હરિ- કાષ્ટને લીધે તેઓ ઘણાં ખરાં ખોષ ખેડા હાથ તેમના હાથમાં ગોવા- મલબાર કિનારે, દિવ-કાઠીયાવાડની દક્ષિણે અને દમણ-મુંબઈની ઉત્તરે છે.

(૨) ડચ અથવા વલંદા.

પોર્ટુગીઝ લોકો પછી વલંદા લોકો સત્તરમી સદીમાં વેપાર કરવાને આવ્યા. ઈ. સ. ૧૫૯૬ માં હોટમેન નામે એક હોલ્લાંડનો રહેવાસી હોટમેન-૧૫૯૬. કેપ ઓફ ગુડ હોપને રસ્તેથી સુમાત્રા જઈ પહોંચ્યો. અને સંવેપાર કરવા લાગ્યો. થોડા વખતમાં ડચ લોકોએ પોર્ટુગીઝ લોકોને મસાલાના ખેટમાંથી (ઈ. સ. ૧૬૧૦માં) હાંકી કાઢ્યા, અને

જાવાની ઉત્તરે બેતેવિયા વસાવી ત્યાં પોતાની રાજધાની કરી. ઇ. સ. ૧૬૪૦માં મલાક્કામાંથી પણ પોર્ટુગીઝ લોકોને હાંકી કાઢ્યા અને પોતે ત્યાં એકલા વેપાર કરવા લાગ્યા; પણ આ વેપાર લાંબો વખત તેમના હાથમાં પોર્ટુગીઝ પા- રહ્યો નહીં. આ વખતે અંગ્રેજો પણ વેપાર અર્થે આવ્યા હતા. તેથી મલાક્કા વલંદાઓના મુખ્ય થાણાં નિગાપટમ, મદ્રાસની નજરે જતી બીધો, સાદ્રાસ, મદ્રાસની ઉત્તરે પુલિકટ, અને હુગલી નદી આગળ ૧૬૪૦. ચિન્સુરા હતાં, જે સધળાં અંગ્રેજોએ પાછળથી લઈ લીધાં- ૧૭૮૩.

(૩) અંગ્રેજો.

પોર્ટુગીઝ અને વલંદાઓની માફક અંગ્રેજો પણ સોળમી સદી અધવારતાં હિંદુસ્તાન ખાતે વેપાર કરવા આવ્યા. ઇ. સ. ૧૫૭૬માં સ્થિતવન્સ ૧૫૭૬ સ્થિતવન્સ નામે એક સાહસિક અંગ્રેજ પેહેલો હિંદુસ્તાન ખાતે આવ્યો હતો; અને પાંચ વરસ પછી ફિઝ ન્યુબેરી અને લીડસ હિંદુસ્તાનમાં વેપારી તરીકે રાણી ઇલીઝાબેથ પાસેથી એક પત્ર લઈ અકબર પાસે આવ્યા હતા. ઇ. સ. ૧૬૦૦ ના વેપારીની વરસમાં અર્લ ઓફ કમરલેન્ડના ઉપરીપણાં નીચે વેપારી મંડળી ૧૬૦૦. ઓની એક મંડળી ઉભી થઈ, અને તેઓએ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને માટે રાણી ઇલીઝાબેથ પાસેથી પેટા મેળવ્યો. એ મંડળીનું નામ 'ઇસ્ટ ઇન્ડીસમાં વેપાર કરનારી કંપની' અને અધિકારી હતું. ઇ. સ. ૧૬૧૬માં અંગ્રેજોએ પેહેલાં જાવાની અંદર બેન્ડમમાં, અને પછી સુરત, કાલિકટ, અને મછલીપટણમાં ન્હાની ન્હાની કાઢીઓ ઘાલી. અંગ્રેજોના આ પરાક્રમેથી વલંદા લોકોને તેમની અદેખાઈ આવી અને ૧૬૨૩ માં મસાલાના બેટામાંના આમ્બેયના નામે એક બેટમાં ૧૦ આમ્બેયનામાં અંગ્રેજ, ૯ જાવાની અને ૧ પોર્ટુગીઝને દૂપલાવથી કાંઈ કતલ-૧૬૨૩. બહાનું કાઢી કતલ કર્યા. આ બનાવથી અંગ્રેજોના મન ઘણા ઉશ્કેરાયાં, અને તેઓએ આખરે જે સધળા માર્યા ગયા તેમના વારસોને નુકસાનને પેટે આસરે ૪૬,૦૦૦રૂપિયા વલંદા પાસેથી અપાવ્યા. ઇ. સ. ૧૬૩૯માં આર્માગામમાંજે અંગ્રેજોની કાઢી હતી તે ત્યાંથી તેઓએ કાઢી નાંખી, અને ત્યાંના અધિકારી મી. ક્રાન્સિસ ડેએ ચંદ્રગિરીના સૈન્ય પાસેથી મદ્રાસપટમ ખરીદ કરી ત્યાં ફ્રીડ સેન્ટ જ્યોર્જ બાંધ્યો અને મદ્રાસ વસાવ્યું. ઇ. સ. ૧૬૬૨ માં પોર્ટુગલના રાજાએ પોતાની દીકરી કેથેરાઈનની પહેરામણીમાં ઇંગ્લાંડના બીજા ચાર્લસ રાજાને

મુ'અઈ આખું. ઇંગ્લાંડના આ રાજ્યે આ બેટ ઈ. સ. ૧૬૬૮ માં કમ્પનીનેમુ'બઈ “કમ્પની” ને વરસ દહાડે અમુક રકમ લેવાની બોલીએ મતલુ ૧૬૬૮. પોતાનો હક્ક વેચ્યો.

કોર્ટસેન્ટ દેવિડ ઈ. સ. ૧૬૯૧ માં પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ટેગનાપટમમાં જગ્યા બાંધ્યો ૧૬૯૧. ખરીદ કરી “કમ્પની”એ કોર્ટસેન્ટ દેવિડ, અને ૧૭૦૦ માં કલકત્તામાં કોર્ટ વિલિમમ નામે કિલ્લા બાંધ્યા.

ઈ. સ. ૧૬૯૮ માં ઉભી થયેલી વેપાર કરનાર બીજી કમ્પની જેને ધી યુનાઈટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની ૧૭૦૬. “ઈસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કમ્પની અને અધિકારી” આ બે કમ્પનીઓ ઈ.સ. ૧૭૦૬ માં બેડાઈ ગઈ, અને તેનું નામ “ધી યુનાઈટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની” રાખ્યું.

(૪) ફ્રેન્ચ.

ફ્રેન્ચ લોકે પણ હિંદુસ્તાનમાં વેપાર કરવાને ઈ. સ. ૧૬૦૪ માં એક કમ્પની સ્થાપી. આ પછી ઈ.સ. ૧૭૧૬ સુધીમાં એક પછી એક ૭ ફ્રેન્ચ કમ્પનીઓ થઈ. ફ્રેન્ચ લોકે પેહેલાં ૧૬૬૪ માં પોતાની કોહી મુસ્તમાં અને પછી ૧૬૬૯ માં મહલીપટણમાં સ્થાપી. ૧૬૭૪માં બિબ્બપુરના રાજા રામરાજ પાસેથી થોડી જગ્યા લઈ ફ્રેન્ચ ગવર્નર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું. ૧૬૮૮માં તેઓએ આરંગઝેબ પાસેથી ચંદ્રનગર લીધું અને ૧૭૨૫ માં પશ્ચિમ કિનારે માહી વસાવ્યું.

પોર્ટુગીઝ, હવે અથવા વલંદા. અંગ્રેજ અને ફ્રેન્ચ શિવાય કેન્નિકા

કેન લોકોનાં રહેવાસી કેન લોકોએ પણ વેપારને અર્થે (૧૬૧૨-૧૬૭૦) માહી-ટુંકિવ-બાર અને સેરામપુર. હિંદુસ્તાનમાં કમ્પનીઓ ઉભી કરી હતી. એમનાં સંસ્થાનો કોરોમાંડલ કિનારાપર ટુંકિવબાર અને સેરામપુર હતાં, જે અંગ્રેજોએ ૧૮૪૫ માં તેમની કતૃથી વેચાતાં લીધાં.

સત્તરમી સી અધવાદ્ધાં હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજો વચ્ચે મોટી હરીફાઈ ચાલવા લાગી. બન્ને પ્રજાએ એક બીજાને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને ઉપાયો લીધા, અને લાંબો વખત સુધી કર્ણાટકમાં બે મોટી ભડાઈઓ કરી, જેમાં આખરે અંગ્રેજોનો જય થયો. હાલ ફ્રેન્ચ લોકોના કાયમમાં પોન્ડિચરી અને કારિકલ (કોરોમાંડલ કિનારાપર), માહી (મલબાર કિનારે), ચંદ્રનગર (હુન્દી, મદીપર), અને યાનાઉન (આરિસ્સા આગળ) છે.

પ્રકરણ ૭ મું.

આખ ૧ લો.

* કલ્યાટકમાં ખેલો વિમલ ૧૭૪૪—૧૭૫૪.

વિમલનું કારણ:—પોન્ડિચરીનો ફ્રેન્ચ ગવર્નર દુપ્લી અંગ્રેજોના આજ્ઞા ઉપર હુમલો કરી તેમને હિંદુસ્તાનની આહર હાંકી કાઢવાની તક જોયા કરતો હતો, તેથી જ્યારે યુરોપમાં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “આર્મિયન સંક્રમણ” (આર્મિયનની ગાદી માટે)ની લડાઈ સળગી, ત્યારે આ તક જોઈ દુપ્લીએ ઈ. સ. ૧૭૪૬ માં યુરોપીયન અને મોરિશિયસના હાકેમ લામો-ડોનેનો સરદારી નીચે એક મોટું નૈકાસિન્ય અંગ્રેજો સામું મોકલ્યું.

લામોડોનેએ અંગ્રેજોના ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હુલો કર્યો અને તે ૧૭૪૬માં લઈ લીધો; પણ તેણે ચાર લાખ રૂપિયા લઈને તે ફોર્ટસેન્ટ જ્યોર્જ પાછો આપ્યો, અને મોરિશિયસ પાછો ગયો. દુપ્લી આથી ચીડાઈ ગયો અને તે આપવા ના કહી. લામોડોને મોરિશિયસથી ફ્રાન્સ ગયો, ત્યારે તેને આ કામને માટે ત્રણ વરસ બંધીખાને રહેવું પડ્યું, અને ત્યાંથી છૂટ્યા પછી તે ૧૭૫૩ માં મરણ પામ્યો.

ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હુમલો ૧૭૪૬. ઈ. સ. ૧૭૪૬માં દુપ્લીએ ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે ફતેહ પામ્યો નહીં, અને ૧૭૪૮માં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “એક્સ-લા-શાપેલ”નું તહનામું થયું તેથી તેમની વચ્ચે દુસ્મનાઈ થોડોવાર બંધ પડી.

ઈ. સ. ૧૭૪૮માં શિવાજીના લાઈવેન્કાજનો વંશજ તંજોરનો રાજા શાહુજી, જેને એના લાઈ પ્રતાપસિંહે ગાદીએથી ઉઠાડી મુક્યો હતો, તેણે ગાદી મેળવવાને અંગ્રેજોની મદદ માગી. આ કામને માટે અંગ્રેજોને દેવિડાટ મોકલ્યું; પણ રૈયત શાહુજીને ચલાતી ન હતી તે માટે અંગ્રેજોએ પ્રતાપસિંહને રાજા કબુલ કર્યો.

દક્ષિણનો સમ્રાટ નિઝામ ઉલમુલ્ક સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી ૧૭૪૮ વરસની વચ્ચે ૧૭૪૮માં મરણ પામ્યો. તેના વડા દીકરાએ રાજ્યગાદી લીધી નહીં, પણ પોતાના દીકરા મુજફ્ફરજાને આપી. આ ઉપરથી નિઝામ ઉલમુલ્કનો બીજો દીકરો નાઝરજંગ તેની સામે થયો. ઈ. સ. ૧૭૫૦. એજ વરસમાં

* કેટલાક ઇતિહાસ ક્ષેત્રોએ આ લડાઈના બે ભાગ કર્યા છે—પહેલી ૧૭૪૪થી ૧૭૪૮ સુધી અને બીજી ૧૭૪૮થી ૧૭૫૪ સુધી; આ પ્રમાણે તેઓ કલ્યાટકમાં ત્રણ લડાઈઓ ગણે છે. દેવિડાટ-પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૭ મૈલ પર.

કર્ણાટકની રાજધાની આર્કટમાં* પણ ગાદી બાબત લડાઈ સળગી. આર્કટની ગાદી માટેના હરીફાઈ અનવારફીન અને ચંદાસાહેબ હતા. નાઝિરજંગ અને અનવારફીને પોતાના લશ્કર ભેગાં કર્યાં, અને મુજફ્ફરજંગ અને ચંદાસાહેબ, જેમને દુષ્કીની મદદ હતી, તેમની સામે લડ્યા. અમ્બુરની લ- અનવારફીન અમ્બુરની લડાઈમાં માર્યા ગયો, અને તેનો ઠાઈ (બીજી) દીકરો મહમદઅલી ત્રિચિનાપોલી નહાસી ગયો. નાઝિરજંગ ૧૭૫૦. પણ પોતાની છાવણીમાં પોશાનાજ સિપાઈઓને હાથે માર્યા ગયો, તેથી હવે વગર હરકતે મુજફ્ફરજંગ હૈદર-ખાદનો અને ચંદાસાહેબ કર્ણાટકનો નવાબ થયો. મુજફ્ફરજંગ પણ થોડા દિવસમાં માર્યા ગયો, તેથી નાઝિરનો ભાઈ સદાબતજંગ ગાદીએ બેઠો.

૧૭૫૧. આ ફતેહથી પ્રભાઈ જમને દુષ્કીએ એક સ્તંભ દુષ્કીફતેહઆ- ઉભો કર્યો અને ત્યાંની જગ્યાનું નામ “દુષ્કી ફતેહઆ-બાદ-૧૭૫૧. બાદ” આપ્યું. ચંદાસાહેબે અનવારફીનનો દીકરો મહમદ-અલી, જે ત્રિચિનાપોલી નહાસી ગયો હતો, તેની ઉપર ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ લઈ હવે ચઢાઈ કરી. અંગ્રેજો મહમદઅલીના મળતીઆ હતા, પણ આ બંનેનાં લશ્કર સામે તેઓ લડી શકે એવું હતું નહીં, કારણ કે ફ્રેન્ચ લોકો આ વખતે ધણા પ્રયત્ન ગણાતા હતા. બ્યારે ફ્રેન્ચ અને ચંદાસાહેબે ત્રિચિનાપોલી પર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે કલાઈવ, જે હિંદુ-સ્થાનમાં ગુમાસ્તાની નોકરી કરવા ઇંગ્લાંડથી આવ્યો હતો, તેણે મદ્રાસના લકિમ મિન્સોન્સને એવું કહ્યું કે જો આપણે આ બંને મોટાં લશ્કર સામે લડવા કરતાં ચંદાસાહેબ જે પોતાનું લગભગ સમગ્ર લશ્કર લેઈ લડવા આવ્યો છે તેની રાજધાની આર્કટપર હુમલો કરીએ, તો તે તુરત ત્રિચિનાપોલીમાંથી નિકળી પોતાના રાજ્યનો ખચાવ કરવા દોડી આવશે.

આ વાત તે હાકેમે પસંદ કીધી, અને કલાઈવનેજ ફક્ત ૨૦૦ યુરોપી-અન અને ૩૦૦ દેશી સિપાઈઓ આપી આર્કટપર મોકલ્યો. એણે ત્યાં જઈ પહોંચતાંજ આર્કટ લઈ લીધું. આ ખચર સાંભળીને ચંદાસાહેબે પોતાના દીકરા રાજ સાહેબને દશ હજાર માણસનું લશ્કર આપી મોકલ્યો. કલાઈવે આવાંબોટાં લશ્કર સામે સાત ઐઠવાડિયાં સુધી ટકાવ કર્યાં. આર્નિની લ- અને મુરેડા સરદાર મોરારીરાવની મદદ મળતાંજ તેણે રાજ- ઠાઈ-૧૭૫૧. સાહેબને ૧૭૫૧માં આર્નિફુઆગળ અને ૧૭૫૨માં કોન્નેપાકઈ આગળ હરાવ્યો; પાછા ફરતાં કલાઈવે કંજીવરમજીજીતી

*આર્કટ-મદ્રાસની પશ્ચિમે, ૬૫ મૈલ દૂર. X અમ્બુર-આર્કટની ઉત્તરે. ૫૦ મૈલ દૂર. ઈઆર્નિ-મદ્રાસની નૈઋત્યેયેણે ૭૪ મૈલ દૂર. કોન્નેપાક-ત્રિચિનાપોલી આગળ. કંજીવરમ-મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર.

લીધું અને દુષ્કીનો બંધાવેલો “દુષ્કી કૃતેહઆખાદ”નો સ્તંભ તોડી નાખી ફ્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું.

મેજર લોરેન્સ ૧૭૫૨માં એક મોટું લશ્કર લઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો; તેણે કલાઇવ સાથે મળી જઈ ત્રિચિનાપોલીપર હુમલો કર્યો. વળી મહમદ-અલીની મદદે તાંજોરનો રાજા પ્રતાપસિંહ, મહેસૂરના રાજ્યનો સરદાર નંજી-રાજ, અને મરાઠા સરદાર મોરારીરાવ પણ આવ્યા હતા. આવું મોટું લશ્કર જોઈ ફ્રેન્ચ લોકો ત્રિચિનાપોલીમાંથી નહાસી ગયા, અને આરંગમના કિલ્લામાં ભરાયા; પણ થોડાં અઠવાડિયામાં તેમને તાબે થવાની ફરજ પડી,

અંદા સાહેબને ૧૭૫૨. અંદા સાહેબને તેના લશ્કરે તજ દીધો, તેથી તે તાંજોરના લશ્કરના સરદારને શરણ થયો, જેણે તેને મારી નાંખ્યો. ૧૭૫૨. નાંખ્યો (૧૭૫૨) અને તેનું માથું મહમદઅલી આગળ મોકલવાયું. એજ વરસમાં ડાહુર આગળ એક યુદ્ધ થયું તેમાં લોરેન્સે ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવ્યા, અને કલાઇવે ૧૭૫૩માં કાવેલોંગ અને ચિંગલપટ નામના બે કિલ્લા જીતી લીધા અને પોતે વિલાયત ગયો.

ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે આ વખતે સલાહ હોવા છતાં દુષ્કી અંગ્રેજો સામે કાવત્રા કરતો માલમ પડ્યો. તેથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૫૪માં એને પાછો બોલાવી લીધો, અને એની જગ્યાએ ગોધુને દુષ્કી મરણ પામ્યો. ૧૭૬૪. નિમ્યો. હિંદુસ્તાનમાં ફ્રેન્ચ સત્તાનો અટકાવ થયાર્થી દુષ્કીની ફ્રાન્સમાં ઘણી ગેર આબરૂ થઈ, અને તે ઈ. સ. ૧૭૬૪માં ઘણી ગરીબ હાલતમાં પેરિસ ખાતે મરણ પામ્યો. ગોધુએ ૧૭૫૫માં અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી જે અંગ્રેજોને લાભકારી હતી.

બાબ ૨ નો.

બંગાળમાં પહેલો વિગ્રહ ૧૭૫૬-૧૭૫૭.

ઔરંગઝેબના મરણ પછી બંગાળના સૂબા મુર્શીદ કુલીખાં અથવા જાફરખાંએ સ્વતંત્રપણે ત્યાં રાજ્ય કર્યું. એના મરણ પછી એનો પુત્ર મુજબખાં ૧૭૨૫માં ગાદીએ બેઠો અને સારી રીતે રાજ્ય ચલાવી ૧૭૪૦માં મરણ પામ્યો. એના પછી એના પુત્રના હાથમાંથી મુજબખાંના ભાઈ સુરાબદૌલા નવાબ થયો. અલિવર્દીખાંએ એજ વરસમાં ગાદી છિનવી લીધી. એ ૧૭૫૬. ધણો પ્રબળ નવાબ હતો. એના મરણ પછી ૧૭૫૬માં એનો

ફઝલ-અમ-ત્રિચિનાપોલી પાસે ડાહુર-ગોન્ડિબરીની પાસે. *કાવેલોંગ અને ચિંગલપટ-મદ્રાસની દક્ષિણે ૨૧ મેલ દૂર, સમુદ્રને કાંઠે.

પ્રાત્ર સુરાળદૌલા ૧૮ વરસની વયે અંગાળા, બહાર અને આરિસ્સાને નવાળ થઇ ગાદીએ બેઠો.

વિગ્રહના કારણ:— ૧-સુરાળદૌલા અંગ્રેજોને ધણો ધિક્કારતો હતો. ૨-એના રાજ્યમાંથી એક શ્રીમંત હીંદુ શાહુકાર એના જીલમને લીધે પોતાનો જીવ તથા દોલત બચાવવાને કલકતે નહાસી ગયો, ત્યારે એણે અંગ્રેજો પાસેથી તેને માંગ્યો; પણ જ્યારે તેઓએ તેને સ્વાધીન કરવા ના કહી, ત્યારે એની રાજધાની મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમબજારમાં અંગ્રેજોની કાસીમબજાર કોટડી હતી તે એણે છૂટી, અને એક મોટાં લશ્કર સહીત કલકત્તાપર ચઢી આવ્યો.

અંગ્રેજોએ આવાં મોટાં લશ્કર સામે લડવાની કંઇપણ તૈયારી કરી ન હતી, તોપણ ચાર દિવસ સુધી સામા થયા પછી તેમાંના ધણાક વહાણોપર નહાસી ગયા. માત્ર ૧૪૬ માણસ હોલવેલ નામના સરદારના હાથ નીચે સામે થયા ફ્રાઈ વિલિયમમાં રહ્યા; તેઓને પણ તુરત તાબે થવાની જરૂર પડી.

૧૭૫૬-“બ્લેક હોલ” અથવા અંધારી કોટડી:—આ “બ્લેક હોલ” ૧૪૬ માણસોને સુરાળદૌલાએ પકડી એક અંધારી અથવા અંધારી કોટડીમાં રાતે ઘોંચી બાંધ્યા. તે કોટડી માત્ર ૧૮ ચોરસ ફીટ હતી, અને તે ફ્રાઈ વિલિયમનું એક આધારણ કેદખાનું હતું. સવારે જ્યારે તે કેદખાનાનું બારણું ઉઘાડ્યું, ત્યારે માત્ર ૨૩ જણ જીવતા દેખાયા; બાકીના ખરાબ હવાથી, અરમીથી તેમજ પાણી ન મળવાથી

મરણ પામ્યા. આ સમાચાર જ્ઞેવા મદ્રાસમાં પહોંચ્યા કે તરતજ અંગ્રેજોએ સુરાળદૌલા સામે લડવાની તૈયારી કરી. આ વખતે કલાઇવ પણ એડમિરલ વોટસનની અરમાર સહિત ઈંગ્લાંડથી આવ્યો હતો, ૧૭૫૬. એણે આવતાંને વાર પશ્ચિમ કિનારા ઉપરના તુલાજી આંગરિયા નામે મરેઠા ચાં-તુલાજી આંગરિયાનો ઘેરિયાગઢ જીતી લીધો, અને અંધારી કોટડીનું વેર લેવા ગયો. ૧૭૫૬.

કલાઇવે ૧૭૫૭માં હુમલી કિલ્લો, અને પછી તુરત કલકત્તા કલાઇવે ચંદ્રનગર જીતી લીધું-૧૭૫૭. પાછાં જતી લઈ સુરાળદૌલાને સંલાહ કરવાને જરૂર પાડી. એજ વરસમાં કલાઇવે કલકત્તાની ઉત્તરે ફ્રેન્ચ લોકોનું થાણું ચંદ્રનગર હતું તે પણ જીતી લીધું.

સુરાળદૌલા ઉપલી હારથી ધણું અપમાન થયલું સમજીને છુપી રીતે મોટું લશ્કર બેસું કરવા લાગ્યો અને ફ્રેન્ચ લોકોને પોતાની તરફ લેવાને ધણીક કોશીશ કરી. કલાઇવે આ વાત સાંભળી ત્યારે પોતે પણ છુપી

સેનાપતિ મિ.
ર ભક્ત અને
ખજનચી રાય-
ફલભ.

તૈયારી કરી, અને સુરાજદાલાના લશ્કરના સેનાપતિ મિરજન-
કરને નવાખની ગાદીએ બેસાડવાની કબુલાતથી, તેમજ તેના
ખજનચી રાયફલભને પૈસાની મોટી આશા આપી પોતાના
પક્ષમાં લીધા, આ કામ પાર ઉતારવામાં અમિચંદ નામના
એક હિંદુ વચ્ચે પડ્યો હતો. જ્યારે લડાઈની સંધળી તૈયારી પૂરી થઈ ત્યારે
છેલ્લી ઘડીએ અમિચંદ બહાર આવ્યો, અને કલાઈવને કહ્યું કે, જો મારી
મહેનતને માટે મને ૩૦ લાખ રૂપિયા નહીં આપશે તો હું

કલાઈવે અમિ-
ચંદને છેતર્યો.

આ સંધળી વાત નવાખને કહી દમ્મશ. આથી કલાઈવે
લુચ્ચાઈ કરી પોતાને હાથે એડમિરલ વોટસનની સહી
કરીને એક બીજો દસ્તાવેજ અમિચંદને આપી તુરતવેળા તેને શાંત પાડ્યો.

કલાઈવે પછી સુરાજદાલાપર કેન્દ્ર લોક સાથે ખટખટ કરવાનો, અને
તરતની થયેલી સલાહ તોડવાનો વાંક કાઢી નુકશાનીનો બદલો માગવા એક
કાગળ લખ્યો. આથી નવાખ એકદમ પોતાનાં સંધળાં લશ્કર સહિત લડવા બા-

પ્લાસીની લ-
ડાઈ-૧૭૫૭.

હરે નિકળી આવ્યો. ઈ. સ. ૧૭૫૭માં પ્લાસીના મેદાનમાં
બન્ને લશ્કરો સામસામાં થયાં. કલાઈવ મિરજનકરનાં લશ્કરની
મદદને માટે રાહ જોતો બેઠો, પણ જ્યારે તે નહીં આવ્યું ત્યારે
પોતેજ પોતાનાં લશ્કર સાથે સુરાજદાલાના લશ્કર સામે કૃત્ય
કરી. થોડા વખતમાં સુરાજદાલાનું લશ્કર હારી જઈ પ્લાસી
ગયું અને નવાખ પોતે પ્લાસી જતાં પકડાયો અને

સુરાજદાલાને
મારી નાંખ્યો-
૧૭૫૭.

મિરજનકરના દીકરા મિરાનએ મારી નાંખાવ્યો, ૧૭૫૭.

મિરજનકરે જોકે લડાઈમાં મદદ કરી નહતી, તોપણ કલાઈવે તેને
સુરાજદાલાને ઠેકાણે બંધાળા, બહાર અને એમિરેસાનો નવાખ કબુલ કર્યો.
સુરાજદાલાનો બંધાર જે પુષ્કળ હતો, તે કરાર પ્રમાણે સંધળાઓએ વહેંચી
લીધા; લશ્કરી અમલદારો તથા સિપાઈઓને પણ સારી બક્ષિસ મળી.
કલાઈવનો એકલાનો હિસ્સો આસરે ૩ લાખ રૂપિયાનો હતો. કંમ્પનીને
નુકશાનને પેટે મિરજનકરે ૧ કરોડ રૂપિયા, તેમજ કલકત્તાની આસપા-
સનો દેશ જે હાલ બેંગાલ પ્રમણાને નામે એળખાય છે, તે આપ્યા.

અમિચંદને કાંઈ મદદ નહીં તેથી તે મૂર્છાંગત થયો અને
ધેણપણમાં મરણ પામ્યો.

કલાઈવે ૧૭૫૮ માં બંધાળાનો પહેલો ગવર્નર નિભાવ્યો,
અને ૧૭૬૦ સુધી તોફારીપર રહી એણે કંમ્પનીની સારી
ગતો ગવર્નર સેવા બજાવી.
-૧૭૫૮.

*પ્લાસી-કલકત્તાની ઉત્તરે ૭૦ મૈલ અને મુર્શીદાબાદની દક્ષિણે ૩૦ મૈલ પર.

આખ ૩ જો.

કણાટકમાં બીજો વિગ્રહ ૧૭૫૬—૧૭૬૧.

વિગ્રહનું કારણ:—ઈ. સ. ૧૭૫૬માં ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે “પ્રી સેવન ઇયર્સ ઉવોર” નામની લડાઈ સળગી, ત્યારે હિંદુસ્તાન માં પણ આ બે દરેક પ્રજાઓ વચ્ચે લડાઈ ચાલી.

લાલીએ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ તોડી નાખ્યા -૧૭૫૮. ઈ. સ. ૧૭૫૮માં ફ્રેન્ચ સેનાપતિ લાલી ફ્રાન્સથી એક મોટું લશ્કર લઈ પોન્ડિચરી આવ્યો, અને ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ઉપર હુમલો કરી તેના ફોર્ટ કિલ્લા તોડી નાખ્યાં. આ પછી તરત તેણે દક્ષિણમાંથી યુરિસને પોતાની મદદે બોલાવીને ફોર્ટ સેન્ટ

જ્યોર્જ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ એ બંને સરદારોમાં ફસંપ હોવાથી, તેમને મારે બાક પાછું પોન્ડિચરી ફરતું પડ્યું. આ કિલ્લાનો બચાવ કરનાર લોરેન્સ અને કેલિયરડ સરદારો હતા.

કન્ડોરની લડાઈ -૧૭૫૯. ૧૭૫૯ માં બ્યારે યુરિસને લાલીએ ઉત્તર સરકારથી બોલાવ્યો ત્યારે કલાઈવે કર્નલ ફોર્ડને ત્યાં મોકલ્યો, ત્યાં તેને ફ્રેન્ચ લોકોને કન્ડોર આગળ હરાવ્યા અને મજલીપટમ લઈ લીધું.

વાંડીવાશની લડાઈ-૧૭૫૯. એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરદાર સર આયર ફૂટ ઈંગ્લાંડથી એક મોટું લશ્કર લઈ આવ્યો અને એણે વાંડીવાશની * મોટી લડાઈમાં ફ્રેન્ચ સરદારો લાલી અને યુરિસને સળંગ હાર ખવડાવી અને યુરિસ કેદ પકડાયો. આ વખતથી ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી જતી રહી. કર્નલ ફૂટે ત્યાર પછી ૧૭૬૧માં

અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી જીતી લીધું-૧૭૬૧. પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો, અને ફ્રેન્ચ લોકોને ત્યાં હરાવી તેના ફોર્ટ કિલ્લા તોડી નાખ્યા. વળી થિયાગઢ+ અને ગિંજન નામના બીજા બે ફુગરી કિલ્લા પણ અંગ્રેજોએ હાથ કરી લીધા, તેથી ફ્રેન્ચ લોકોનું હિંદુસ્તાનમાં એકે લશ્કરી આશુ રહ્યું નહીં, અને તેમની ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપની પણ ૧૭૬૬માં ભાંગી પડી.

લાલીને ફાંસી દીધી-૧૭૬૭. ઈ. સ. ૧૭૬૬ માં લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો; એના વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદ્દન જતી રહી તેથી એને ગેરવાજબી રીતે ફાંસી દીધી, ૧૭૬૭.

વાંડીવાશ-મદ્રાસની નૈઋત્યે ૭૫ મૈલ પર.

+ થિયાગઢ અને ગિંજન પોન્ડિચરીની વાંચવ્ય કાણે ૩૫ મૈલ પર.

આખ ૪ થો.

અંગાળામાં બીજે વિમલ ૧૭૫૯—૧૭૬૭.

શાહઆલમ જે દિલ્હીના આદશાહ આલમગીર બીજનો દીકરો હતો તેણે અંગાળા પર દાવો કર્યો અને અયોધ્યાના સૂબા સુગ્રહલા સાથે મળી જઈ મિરજાદર સામે એક મોટું લડકર લઈ ગયો, અને પટણાને ઘેરો ઘાલ્યો. રામનારાયણ નામના એક હિંદુ સૂબેદારે તેનો બહાદુરોથી અચાવ કર્યો અને કલાઈવ પોતે પટણાના અચાવને માટે આવે છે એવું સાંભળતાંજ તેઓ નલાસી ગયા. મિરજાદરે આથી ખુશી થઈને કલાઈવને અમીર-ઉલ-ઉમરાવનો ખેતાય આપ્યો, અને કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું ભાડું વરસના ત્રણ લાખ રૂપિયા, જે કમ્પની પાસેથી તેને મળતું હતું, તે તેણે તેને આપી દીધું. મિરજાદર અંગ્રેજોની માંગણીથી, તેમજ

૩૪. તેમની સત્તાથી કાયર થઈ ગયો, તેથી તેણે તેમના હાથમાંથી

છુટવાને ૧૭૫૯ માં છુપી રીતે ૩૪ લોકોની મદદ માંગી.

ચિન્સુરાના ૩૪ લોકે એતેવિયામાં એ વિષે લખાણ કર્યું, અને કલકત્તા પર હુમલો કરવાને એક લડકર તૈયાર કર્યું; પણ આ વાતની

ચિન્સુરાની ખબર મળતાંજ કલાઈવે અને કર્નલ ફ્રાંકે તેમને હરાવી લડાઈ-૧૭૫૯. ચિન્સુરાને ઘેરો ઘાલ્યો. આથી ૩૪ લોકે માફી માંગી અને લડાઈનો ખરચ આપી અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.

એક વરસ પછી (૧૭૬૦) કલાઈવ પાછો ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેને રાજ્ય તેમજ પ્રજા તરફથી બહુ માન મળ્યું, અને તેને અમીરની પદવી પણ મળી. એની જગ્યાએ કામ ચલાવવા વાન્સિટાર્ટ નિમણે. એનામાં કલાઈવ જેવી અમલ ચલાવવાની શક્તિ હતી નહીં, તેથી અંગાળા ઘણી માફી હાલતમાં આવી પરંતુ:—અંગાળાની માફી હાલતના કારણો:—

૧—મિરજાદર ઘણો ઉડાઉ ખરચ કરવાથી પૈસાની તંગીમાં આવી પડ્યો, અને એનો દીકરો મિરાન ૧૭૬૦ માં વિજળી પડવાથી મરણ પામ્યો, તેથી એ વધારે નિરાશ થયો.

૨—મિરજાદરે પોતાના જમાઈ મિરકાસિમને કમ્પનીના લેણદેણનો બદલો કરવા કલકત્તા મોકલ્યો, ત્યારે તેની હાંશિયારી મિરકાસિમ. જોઈ વાન્સિટાર્ટે મિરજાદરને કલકત્તા તેડી જઈ તેની જગ્યાએ તેને ન્યાય બનાવ્યો. એ પણ મિરજાદરની માફક અંગ્રેજોની ફક્ત ફરીની પૈસાની માંગણીથી કાયર થઈ તેમનો શત્રુ થયો.

ચિન્સુરા-હુમલો નહીં આગળ.

૩—મિરકાસિમે ગાદીએ બેસતાંજ પટણાના સૂબા રામનારાયણ પર બગજોરીથી લોકો પાસેથી પૈસા લેવાનું તહેામત મૂકી તેને મારી નાંખ્યો. આ કામની વચ્ચે અંગ્રેજોને પડ્યા નહીં તેથી દેશીઓ ઘણા ગુસ્સે થયા.

૪—મેજર મેને ના હાથ નીચેના સિપાઇઓએ ૧૭૬૪ માં બંડ ઉઠાવ્યું અને વધારે પગાર માંગ્યો; પણ મજા સરદારે ૬૬ રૂબા, અને જ્યારે તેમના માંના ૨૦ જણને તોપને મોહડે ઉગાડી દીધા, ત્યારે તેઓ શાંત થયા.

મિરકાસિમ પોતાનું રાજ્ય પહેલાં ધણી સ્વારી રીતે ચલાવવા લાગ્યો. ગાદીએ બેસવાની ખુશાલીમાં એણે અંગ્રેજોને છુપી બક્ષિસો મિદનાપુર, બ- ઉપરાંત કમ્પનીને મિદનાપુર*, બર્દવાન, x અને ચિતેગાંગડે દવાન અને ચિ- આપ્યાં. શાહઆલમ અને સુબહૌલા પાછા બહારગાંત તેગાંગ કમ્પ- નીને આપ્યાં. પર ચટ્ટી આવ્યા પણ તેમને કુર્તાક સરદારે હરાવ્યા. પાછળથી અંગ્રેજોના સમગ્રવ્યાથી તેઓ પટણા ગયા, જ્યાં મિરકાસિ- મે શાહઆલમને વગસ દહાડે ૨૪ લાખ રૂપિયા આપવા કહ્યા ત્યારે તે પાદશાહે તેને બંગાળા, બહાર અને આરિસાનો નવાબ કબુલ કર્યો.

વિમ્લહનું કારણ:-થોડા વખતમાં અંગ્રેજો અને મિરકાસિમ વચ્ચે પણ જકાત વિષે બિગાડ થયો. નવાબના અમલદારોએ અંગ્રેજો માલના વહાણો અટકાવ્યાં, તેથી મીંચ એલિસ અને બીજા અમલદારોએ પટણા લઈ લીધું; પણ મિરકાસિમના હસ્કરે તે પાછું જીતી લીધું, અને ત્યાંના સઘળા અંગ્રેજોને કેદ કર્યા. આથી કલકત્તાની કૉન્સિલે મિરકાસિમને ગાદીએથી ઉગાડીને ઘરડા મિરજાફરને પાછો નવાબ બનાવ્યો; પણ આથી નવાબ કાંઈ અટક્યો નહીં.

અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ વચ્ચે કેટલીક ન્હાની ન્હાની લડાઇઓ થયા પછી ઘેરિયાફાગળ એક મોટી લડાઇ ૧૭૬૩માં થઈ, જેમાં મિરકાસિમ હારી ગયો, અને અંગ્રેજોએ મોંગિરના લઈ લીધું. આ હારથી ગુસ્સે થઈને મિરકાસિમે પટણાના સઘળા અંગ્રેજોને કતલ કરવાનો હુકમ કરીધો. આ નિર્દય કામ વોલ્ટર, રેન્હર્ટ, સોમર્સ અથવા સમર નામથી ઓળખાતા એક જર્મને રૂઝુ એમાં ૪૮ અંગ્રેજો(જેમાં મીંચ એલિસ પણ હતો) અને ૧૦૦ સિપાઇઓને ગોળીથી મારી નાંખ્યા, ૧૭૬૩. અંગ્રેજોએ આથી ન ડરતાં પટણા ઉપર હુમલો કરી ૧૭૬૩ માં તે પાછું જીતી લીધું, તેથી મિરકાસિમ અથોધ્યા સુબ- હૌલાની છાવણીમાં ન્હાસી ગયો. આ વખતે સુબહૌલાની

* કલક-તાની પશ્ચિમે. x હુગલી નદીની ક-તરે. ડુંબાળા ક- સાગરના ઈશાન કેણના કિનારા પર ફેરિયાફાગળની ક-તરે આ- હારે ૮૨ માઈલ પર. જે મોંગિર-ગંગા નદીના કિનારા પર.

છાવણીમાં શાહઆલમ પણ હતો. એક મોટું લશ્કર લઇને સુજદાલા અને મિરકાસિમે પંટલાપર પાછો હુમલો કર્યો; પણ મેજર કર્નાકે તેમને હરાવ્યા, ૧૭૬૪. પછી તેજ વરસમાં સોન નદીપર બક્ષાર*આગળ મેજર મન્નેએ તેમને પાછા હરાવ્યા; આથી શાહઆલમ અંગ્રેજો સાથે હવે મળી ગયો. સુજદાલા દિલ્હી નહીં ગયો અને મરેઠાઓની મદદ માગી, પણ કર્નાકે અલાહાબાદ જીતી લઇ તેને [કોરા] કાલ્પીન આગળ પાછો હરાવ્યો, ત્યારે તે પણ અંગ્રેજોને શરણ થયો, ૧૭૬૪.

પ્રકરણ ૮ મું.

હિંદુસ્તાનમાં સુધારા અને ફેરફાર.

ધરડો મિરજનકર ૧૭૬૫ માં મરણ પામ્યો. અને તેની જગ્યાએ મિરજનકર મ- તેના બીજા દીકરા નાઝીમઉદ-દૌલાને નામનો નવાબ રણ પામ્યો- બનાવ્યો; પણ બંગાળમાં પહેલેથીજ ઘણું અંધેર ચા- ૧૭૬૫. કલાઇવ લતું હતું તેથી તેનો બહોબલત કરવાને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા ત્રીજવાર હિ- કમ્પનીના અધિકારીઓએ કલાઇવને ત્રીજવાર ૧૭૬૫માં દુસ્તાન ખાતે કમ્પનીના અધિકારીઓએ કલાઇવને ત્રીજવાર ૧૭૬૫માં આંચો ૧૭૬૫ હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલ્યો. એણે નીચે પ્રમાણેના સુધારા કર્યા:-

૧—અયોધ્યાના નવાબ સુજદાલાને ખરચને પેટે ૫૦ લાખ રૂપિયા લઇ તેની ગાદી પાછી આપી, અને તે અંગ્રેજોનો મિત્ર થઇ રહ્યો. કલાઇવના સુધારા. ૨—દિલ્હીના શાહનશાહ શાહઆલમને કોરા† અને અલાહાબાદ પાછાં આપ્યાં.

૩—શાહઆલમે બંગાળા, બહાર અને ઓરિસ્સા (ઓઢિયા) વરસ દહાડે ૨૬ લાખ રૂપિયા લેવાની બોલીએ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કર્યા; આથી નાઝીમઉદ-દૌલાને પેન્શન લઈ ગાદી છોડવી પડી.

૪—સરકારી મોકરોનો પગાર વધારી આપ્યો, પણ તેમને ખાનગી વેપાર કરવાની મના કરી.

૫—અમલદારો ન્યારે લડવાપર હોય ત્યારેજ તેમને બમણું લેખું મળે એવો કલાઇવે હુકમ કર્યો; આથી બસે અમલદારોએ રાજનામું આપ્યું; પણ કલાઇવે તેમની દરકાર કર્યા વગર તેમની જગ્યા મદ્રસથી માણસો મંગાવી પૂરી.

* બક્ષાર—બનારસની વાલબા કોણે ૫૮ મે ૫૨.

+ કાલ્પી—જમના નદીના દિલ્હીપર, કનપુરથી ૪૦ મેલ દૂર.

† કોરા—અલાહાબાથી ૪૫ મેલ દૂર.

કલાઈવ ઇ. સ. ૧૭૬૭ માં છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન છેડી ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં તેને ઘણુંજ માન મળ્યું. એ એના હરીફ દુપ્પી પામ્યો-૧૭૭૪. પછી દશ વરસે ઇ. સ. ૧૭૭૪ માં મરણ પામ્યો.

કલાઈવના ઇંગ્લાંડ જવા પછી ૧૭૬૭-૬૯ સુધી બંગાળના હાકિમ હેરિવરેલ્સ્ટ અને ૧૭૬૯-૭૨ સુધી જેન કોર્ટિયર થયા. હેરિવરેલ્સ્ટ એમના વખતમાં પાછું બંગાળમાં ભારે અધેર ચાલ્યું. ૧૭૬૭-૬૯. અંગ્રેજ અમલદારો એકદમ પૈસાદાર થવાને તરેહ તરેહના ૧૭૬૯-૧૭૭૨. ઉપાયો લેતા; તેથી આખરે ૧૭૭૨ માં ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીના અધિકારીઓને ત્યાં સુધારો કરવાને ચાંપતા ઉપાયો લેવા પડ્યા. તેઓએ બંગાળનો વહિવટ પોતાના હાથમાં લીધો, અને વોરન હેસ્ટિંગ્સને લાંબો હાકિમ બનાવ્યો. હેસ્ટિંગ્સ કલાઈવ પછી સાત વરસે એટલે ૧૭૭૨ માં જન્મ્યો હતો. ૧૭૫૦ માં હેસ્ટિંગ્સ એ દિવાની ખાતાના અમલદાર તરીકે હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ૧૭૭૨-૭૪. સુરામદૌલાએ મુર્શીદાબાદની પાસે કાસીમ બખ્તરની અંગ્રેજોની કોઠી લૂંટી, ત્યારે એ ત્યાં પકડાયો હતો, પણ ત્યાંથી એ નહાસી આવ્યો, અને ૧૭૫૭ની પ્લાસીની લડાઈ પછી એ મુર્શીદાબાદનો “રેસિડન્ટ” નીમાયો. ૧૭૬૪માં એ ઇંગ્લાંડ ગયો, અને ૧૭૬૮માં મદ્રાસની કૌન્સિલમાં એક સભાસદ તરીકે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. ચાર વરસ પછી તે કલકત્તાનો હાકિમ નીમાયો; એના વખતમાં ઘણાક સુધારા રૂઝુલેટિંગ થયા.—ઇ.સ. ૧૭૭૩માં “રૂઝુલેટિંગ એક્ટ” એટલે રાજ્ય એક્ટ ૧૭૭૩. કારભાર ચલાવવાનો કાયદો પસાર થયો; તેમાં એવા ફરાવ થયા કે:—

૧—કમ્પનીએ ઇંગ્લાંડની સરકારને વરસ દહાડે ૪,૦૦,૦૦૦ પૌંડ આપવા.

૨—મુબર્ક તથા મદ્રાસમાં કૌન્સિલ સાથે એક ગવર્નર રાખવો, પણ એ હાકિમોની ઉપર બંગાળમાં એક ગવર્નર જેનરલ કૌન્સિલની મદદથી અમલ ચલાવે.

૩—કલકત્તામાં એક અદાલત સ્થાપવી, અને ત્યાં એક વડો અને તેના હાથ નીચે ત્રણ ન્યાયાધીશો રાખવા.

૪—ફાઇપિણ સરકારી નોકરે કોઇ પાસેથી કંઈ પણ ફતતની બદલિસ લેવી નહીં.

હેસ્ટિંગ્સ ૫- વોરન હેસ્ટિંગ્સ આ ધારાતી રૂએ ૧૭૭૪ માં પહેલો હેલો ગવર્નર જેનરલ નિમાયો એની કૌન્સિલના ચાર મેમ્બરો, ૧૭૭૪-૧૭૭૪. મોન્સન, કલેવરિંગ, ક્રાન્સિસ અને આરવેલ હતા.

આરવેલ માત્ર એકમત થઈ હેરિટ'ગ્સને સર્વ કામમાં મદદ કરતો, પણ આકીના ત્રણ જણ દરેક આયતમાં તેની સામા થતા. હેરિટ'ગ્સે રાત્ર્યનો વધતો જતો ખર્ચ એછો કરવાને, તેમજ આગલી લગામઆથી કમ્પનીનો ખર્ચનો ખાલી થયેલો પાછો ભરવાને નીચલા ચાર ઉપાયો લીધા:--(૧) અંગાળાના નવાખને જે પેન્શન મળતું હતું તે અડધું કરી નાંખ્યું. (૨) કમ્પનીનો ખર્ચનો ખાલી થઈ ગયો હતો તે પાછો ભરવાને કાશીનો ચૈયત- કાશીના જમીનદાર રાજ ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના સિંહ અને નવાખ સુમિદોલાના દીકરા અન્તેદોલાપર કમ્પનીના માગના અયોધ્યાના રૂપિયાની ઉધરાણી કરી ૧૭૮૧-કાશી પ્રાંત કમ્પનીએ કંઈ અન્તેદોલા અમુક રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને આપ્યો હતો, ૧૭૮૧. અને અન્તેદોલાએ પોતાની બોલી પ્રમાણે ખંડણી ભરી ન હતી. આ આયતનો ખંદોખસ્ત કરવા હેરિટ'ગ્સ પોતે કાશી

ગયો. ચૈયતસિંહ નહાસી જતાં પકડાયો, તેથી ત્યાંના લોકો ધણા ઉશ્કેરાયા, અને પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા, તેમાં હેરિટ'ગ્સ સેહેજ ખચી ગયો. લશ્કરની મદદ આવતાંજ ચૈયતસિંહ ગ્યાલિયર પાછો નહાસી ગયો, તેથી હેરિટ'ગ્સે એના ભત્રિજાને વધારે ખંડણી આપવાની સરતે ગાદીએ બેસાડ્યો.

અન્તેદોલાએ પણ કંઈ ઉપાય ન સૂજવાથી પોતાની હેરિટ'ગ્સે રૌ- મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી કમ્પનીને ભર્યા. (૩)

હુલા લોકોને દિલ્લીના પાદશાહને અંગ્રેજો અંગાળા, બહાર અને હાંકી કાઢ્યા એરિસાને માટે જે રકમ લાખ રૂપિયા આપતા હતા તે ૧૭૭૪. હવે અંધ કર્યા, કારણ કે પાદશાહ મરેઠઃઓના હાથમાં કેદ પકડાયો હતો. (૪) હેરિટ'ગ્સે ૧૭૭૪માં અયોધ્યાના નવાખ પાસેથી (૧૭૭૩માં ખનારસ આગળ તેમની વચ્ચે જે સંધિ થઈ હતી તે પ્રમાણે) ૪૦ લાખ રૂપિયા લઈરોહિલા લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢ્યા. રોહિલા એ અહમદશાહ અબદલીની સ્વારી સાથે આવેલા અફગાનો હતા. એ લોકોએ અયોધ્યાની વાયવ્ય દિશાએ ૧૭૪૪માં પોતાની સત્તા સ્થાપી

કટરા અથવા હતી, અને એમની સંખ્યા ૨૦,૦૦૦ની હતી, એમને હાંકી રામપુરની કાઢવાને કર્નલ ચેમ્પઅન એક લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો. તેણે

ડાઈ ૧૭૭૪. રોહિલાના સરદાર હાફિઝરહેમતને ૧૭૭૪માં કટરા અથવા રામપુરની લડાઈમાં હરાવ્યો, અને એ સધળાને દેશમાંથી હાંકી કાઢ્યા.

કૌન્સલના મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી હુગલીના ફોજદાર રાજ નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેરિટ'ગ્સપર લાંચ લેવાનો આરોપ મૂક્યો; અને તે વિષેની તપાસ ચાલતી હતી. તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જૂઠા દસ્તાવેજો

કૌન્સલના મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી હુગલીના ફોજદાર રાજ નન્દકુમાર નામના એક બ્રાહ્મણે હેરિટ'ગ્સપર લાંચ લેવાનો આરોપ મૂક્યો; અને તે વિષેની તપાસ ચાલતી હતી. તેટલામાં એજ બ્રાહ્મણ ઉપર જૂઠા દસ્તાવેજો

ખનાવ્યાનું તહોમત સૂકાયું, અને નવી અદાલતમાં વડા ન્યાયાધીશ સર નંદકુમારને ફાં- એલીઝ ઇમ્પી આગળ તેની તપાસ ચાલી-૧૭૭૫. તેની સી દીધી ૧૭૭૬ ઉપર આ તહોમત સાબિત થવાથી તેને ફાંસી દીધી-૧૭૭૬.

હૅરિટગ્સિંગ અને અર્ધાધ્યાની બેચમાં પાસેથી કમ્પનીનો ખર્ચનો ભરવાની મતલબથી હૅરિટગ્સે પૈસાની રકમો પડાવી લીધી તેથી, તેમજ રોહિલા સામે લડી તેમને હાંકી કાઢવાથી અને ઉપર કહેલાં બીજાં હૅરિટગ્સની કારણથી કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટરોએ એને ઇપકો દીધો, તેથી તપાસ ૧૭૮૮ એ રાજીનામું આપી વિલાયત ગયો; ત્યાં એના ઉપર અ- ૧૭૯૫. ન્યાયનો આરોપ સૂકી અદાલતમાં એનો ઇન્સાફ ચલાવ્યો. હૅરિટગ્સ મર- એ ઇન્સાફ સાત વરસ (૧૭૮૮-૧૭૯૫) સુધી ચાલ્યો, પણ જી પામ્યો. અંતે કોઇ પણ ગુન્હો એના ઉપર સાબિત થયો નહીં. એ ૧૮૧૮. ઇ. સ. ૧૮૧૮માં મરણ પામ્યો.

એના વખતમાં હિંદુસ્તાનનો રાજ્યકારભાર ચલાવવાને માટે એ બિલ (કાયદાના મુસદ્દા) રજુ કરવામાં આવ્યા. એ મિં ફ્રાન્સ અને મિં પિટ- નાં બિલને નામે ઓળખાય છે.

મિં ફ્રાન્સનું બિલ ૧૭૮૪-હિંદુસ્તાનમાં બરાબર રાજ્યકાર- ભાર ચલાવવા વિષે ઇંગ્લાંડમાં વારંવાર તકરારો ચાલતી. મિં ફ્રાન્સનું બિલ-૧૭૮૪. આ વખતે ઇંગ્લાંડના વજીર મિં ફ્રાન્સે જે બિલ રજુ કર્યું તેમાં એ હતું કે કમ્પની પાસેથી હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય લઇને ઇંગ્લાંડની ગાદીને સ્વાધીન કરવું અને તેનો વહિવટ ૧૬ માણસની મંડળી ચલાવે. આ ૧૬ માંના ૯ જણ રાજ્યકારભાર અને બાકીના ૭ વેપાર ચલાવે. પણ આ બિલને ટેકો ન મળવાથી તે રદ થયું.

મિં પિટનું બિલ ૧૭૮૪-મુખ્ય પ્રધાન મિં પિટે ઉપલા બિલમાં ફેરફાર કરીને તે પાછું મૂક્યું. અને તે પસાર થયું. મિં પિટનું બિલ-૧૭૮૪. તે બિલમાં કલમો એવી મતલબની હતી કે (૧) કમ્પની પોતાનો અધિકાર જેમ છે તેમ રાખે, પણ “બોર્ડ ઓફ કંટ્રોલ” નામે એક છ મેમ્બરોની નવી મંડળી ફરવી, જે મંડળી રાજ તરફથી નિમાય અને તે “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ” ના વહિવટ ઉપર દેખરેખ રાખે, તથા તેમનાં કામકાજને જે ગેરવાજબી લાગે તે અટકાવી શકે; (૨) ગવર્નર જેનરલની કૉન્સિલના ચારના ત્રણ મેમ્બરો રાખવા; (૩) કોઇપણ દેશી રાજા સાથે “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સ” ના હુકમ વગર લડાઇ અથવા સંધિ કરવી નહીં; અને (૪) મદ્રાસ અને બુંબઇમાં પણ એક કૉન્સિલ રાખવી.

પ્રકરણ ૯ મું.

બાબ ૧ લો.

હૈદરનો પડલો વિમલ ૧૭૬૭—૧૭૬૮.

હૈદરઅલી હૈદરના રાજ્યનો ધણી થયો તે પહેલાં તે રાજ્ય હિંદુ રાજાઓના હાથમાં હતું, જેઓ “બુદ્ધિયાર” એટલે સરદાર અથવા ધણીના નામથી ઓળખાતા હતા. ઈ. સ. ૧૬૧૦માં રાજબુધ્ધિયાર નામના હાકેમે શ્રીરંગપટણ જીતી લીધું અને એના વંશજોએ તેમાં સુબ્બ કરી દેવરાજે મૈસૂરને બહુ આબાદ અને મજબૂત કર્યું. હૈદરઅલી જે ૧૭૦૨માં જન્મ્યો હતો તે જ્યારે આ રાજ્યનો ધણી થઈ પડ્યો તે વખતે

દેવરાજ અને નંદરાજ નામે દિવાન સાં રાજ્યકારભાર હૈદરઅલી. ચલાવતા હતા, કારણ કે રાજા કૃષ્ણરાય ન્હાની વયનો હતો. આ દિવાનના હાથ નીચે હૈદર પહેલાં નાયક તરીકે ૨૭ વરસની વયે નોકરી કરવા લાગ્યો. હૈદરનો દાદો કોષ્ટ પંજાબનો કુકીર હતો, અને એનો બાપ ફતેહ મહમદ મૈસૂરના રાજામાં નાયક હતો. નંદરાજે હૈદરની હોશિયારી જોઈને તેને ઉચી પદવી-એ ચઢાવ્યો. એણે ધીમે ધીમે લૂંટ અને લુચ્ચાઈથી પોતાનું લશ્કર વધાર્યું, અને દેવરાજના મરણ પછી નંદરાજને દૂર કરી રાજા કૃષ્ણરાયને વરસ દહાડે ત્રણ લાખ રૂપિયા આપવા કહી મૈસૂરની ગાદીનો એ ધણી થઈ પડ્યો—૧૭૬૧. ૧૭૬૩માં હૈદરે એડનોર+ઉપર હુમલો કરી તે લૂંટ્યું અને નંદરાજને પાછળથી કંઈક વાંકને માટે બંધીખાનેનાં ખ્યો.

વિમલુનું કારણ—હૈદરનું બધું દિનપરદિન વધતું ગયાથી તેની આમ-પાસના રાજાઓએ ડર લાગ્યો. તેને આગળ વધતાં અટકાવવાને રૈશ્વ, નિઝામ, અને અંગ્રેજોએ એકસંપ કર્યો, પણ હૈદરે નિઝામ અને મરેઠાને લાંચ આપી પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને અંગ્રેજોનાં થાણાં ઉપર હુમલો કરવા લાગ્યો.

કર્નલ રિમથ જે મદ્રાસમાં હતો તેની ઉપર હૈદરે પહેલાં હુમલો કર્યો. પણ ૧૭૬૭માં અંગામ* અને પછી ત્રિનોમાલીની† લડાઈમાં એણે સપ્ત હાર ખાંધી. એજ વરસમાં એણે અમ્બુ-રગદ† ઉપર હુમલો કર્યો તેમાં પણ એ હાર્યો. તહીં આ વખતે હૈદરનો દીકરો ટીપુ જે માત્ર ૧૭ વરસની વયનો હતો, તે થોડુંક શસ્ત્રકર લઈ મદ્રાસ સુધી લૂટફાંદ કરતો વધી ગયો.

+ એડનોર—મૈસૂરની વાચળે * અંગામ અને † ત્રિનોમાલી—મદ્રાસની દક્ષિણે આંદોરમાં ‡ અમ્બુ-રગદની પશ્ચિમે પણ મેલ દૂર.

નિઝામના રાજ્યપર કર્નલ પીચે ૧૭૬૮માં હુમલો કર્યો ત્યારે નિઝામ હૈદરનો પક્ષ છોડી અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો, અને તેમની સાથે સંધિ કરી. હૈદરે પણ અંગ્રેજોને લડાઈના ખરચ ખદ્દ ૧૦ લાખ રૂપિયા તેમજ કેટલીક જગ્યા આપીને સંધિ કરવા માંગી, કારણ કે તેને તેના હુમલોના દુશ્મન મરેઠાની ચઢાઈની ધારતી લાગતી હતી. પણ અંગ્રેજોની માગણી ઘણી મોટી હોવાથી તેણે તે કબ્જ કરે નહીં, અને બલેએ લડાઈ માટે પાછી તૈયારી કરી.

મુંબઈથી એક નવનું ઘસકર હૈદર સામેનો કલવામાં આવ્યું, પણ તે નહન હારી ગયું. કર્નલ સિમથે ઘણી ચપલતાથી હૈદરના કેટલાક કિલ્લા જીતી લીધા, પણ હૈદર જ્યારે એકદમ મદ્રાસ તરફ ધસી ગયો, ત્યારે અંગ્રેજોને તેની સાથે સંધિ કરવી પડી, ૧૭૬૮.

મદ્રાસની
સંધિ ૧૭૬૮.

સલાહની સરતો:—૧. લડાઈની વખતે એક બીજાની જે જગ્યા લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૨. જે કોઈપણ શત્રુ બેમાંથી એકના રાજ્ય ઉપર ચઢી આવે તે બીજાએ તેને મદદ કરવી.

આખરે જો.

મરેઠા સાથે પહેલો વિગ્રહ ૧૭૭૬—૧૭૮૨.

ઈ. સ. ૧૭૭૩માં પાંચમાં પૈશ્વા નારાયણરાવનું કાસળ કાઢી તેનો કાંકા રાધોબા પૈશ્વા તરીકે સત્તા ચલાવતો હતો. જ્યારે મરેઠાએ એની સત્તા સામા થયા, અને નારાયણરાવનો દીકરો માધવરાવ, જે એના આપના મરાણ પછી જન્મ્યો હતો તેને તેઓએ પૈશ્વા કબ્જ કર્યો, ત્યારે એણે મુંબઈમાં અંગ્રેજોની મદદ માંગી, અને તેમની સાથે ૧૭૭૫માં સુરત આગળ સંધિ કરી જેથી અંગ્રેજોને મદદ કરવા ખદ્દ મુંબઈની ઉત્તરે સાલસેટ,

સુરતની
સંધિ-૧૭૭૫.

વસાઈ, અને મુંબઈની આસપાસની કેટલીક જગ્યા આપવા એણે કબ્જ કર્યું. રાધોબાને પૈશ્વાની ગાદીએ બેસાડવાને અંગ્રેજોએ કર્નલ કીટિંગને મોકલ્યો, જેણે ૧૭૭૫માં મરેઠાએને માલી નદી આગળના આરાસના મેદાનમાં હરાવ્યા. વોરન હેસ્ટિંગ્સે આ કામ ઘણું જોખમ ભરેલું જાણીને ૧૭૭૬માં ફક્ત પૈશ્વા માધવરાવ નારાયણની તરફથી સકારામ આપુ અને નાના ફૂડનવીસ સંથે પુનઃથી આસરે ૨૪ જૂન ૧૭૭૬માં ફક્ત પૈશ્વા આગળ સંધિ કરી, જેથી અંગ્રેજોને માત્ર સાલસેટ મળ્યું.

આરાસની
લડાઈ ૧૭૭૫.

પુરંધરનું
તહન મું-૧૭૭૬

વિગ્રહનું કારણ:—અંગ્રેજો પાંચેથી સાલસેટ પાછું લઈ લેવા

અને તેમને ત્યાંથી હાંકી કાઢવાને પુનામાં પેશ્વા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે મળી જઈ કાવત્રા કરતો જણાયો, ત્યારે હેસ્ટિંગ્સે રાધોજીને પેશ્વા કબુલ કરી તેને પુનાની ગાદીએ બેસાડવાને લડાઈ પ્રગટ કરી.

મુંબઈથી કર્નટ કોકર્નની સરદારી નીચે એક લશ્કર પુના તરફ મોકલવામાં આવ્યું, પણ તે તલેગામ આગળ ૧૭૭૬ માં તલેગામની લ- ૬૧૬-૧૭૭૬. તદન હારી ગયું, તેથી વડગામ આગળ સંધિ થઈ; એમાં વડગામની એવો કરાર થયો કે ૧૭૭૩ પછીથી મરેઠાઓની જે જગ્યા સંધિ ૧૭૭૬. અંગ્રેજોએ લીધી હોય, તે પાછો આપવી, એટલે કે અંગ્રેજોએ સાલસેટ આપી દેવો.

વોરન હેસ્ટિંગ્સે આ સંધિ કબુલ રાખી નહીં, અને તુરત કર્નટ ગોડાર્ડને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો. ગોડાર્ડ સુરત ગયો, ત્યાંથી આગળ વધી ડભોઈ તથા અમદાવાદ જીતી લીધાં, અને ૧૭૮૦માં સિંધિયા, હોલ્કર અને પેશ્વાના લશ્કરને હરાવ્યું. એજ વરસે કર્નટ પોપલેમે કાલ્પીની ઉત્તરે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર સર કર્યા. આ સાલખાઈની હારથી ન્યારે નિઝામ અને હૈદરઅલી પેશ્વાની મદદે સલાહ-૧૭૮૨. જવા તૈયાર થયા, ત્યારે અંગ્રેજોને સાલખાઈ* આગળ ૧૭૮૨ માં સલાહ કરવી પડી.

સાલખાઈની સલાહની સરતો—૧ અંગ્રેજોએ માધવરાવ નારાયણને પેશ્વા કબુલ કરવો.

૨ પેશ્વાએ રાધોજીને ૨૫,૦૦૦ રૂપિયાનો મહિનો આપવો, અને તેની મરજીમાં આવે ત્યાં રહેવા દેવો.

૩ પુરંધર આગળ તહનામું થયા પછીની જે જગ્યા અંગ્રેજોએ જીતી લીધી હોય તે પાછી આપવી.

૪ અંગ્રેજ તથા પોર્ટુગીઝ શિવાય બીજા યુરોપીયનોને મરેઠા રાજ્યમાં રહેવા દેવા નહીં.

૫ વડગામની સંધિ વખતે સિંધિયાએ અંગ્રેજોના સારી સેના બળવી તેથી તેને લશ્કર આપવું.

આખ ૩ જો.

મૈસૂરનો બીજો વિઘ્ન ૧૭૮૦—૧૭૮૬.

વિઘ્નના કારણ—૧ ન્યારે મરેઠા લોકોએ હૈદરને ૧૭૭૨ માં ચેરકુલીની લડાઈમાં હરાવ્યો, ત્યારે તેણે ૧૭૬૯ના મદ્રાસની સંધિ પ્રમાણે

+ હોઈ—ખરોડીથી ૧૮ મેલ દૂર

* સાલખાઈ—ગ્વાલિયરની પ.સે.

અંગ્રેજોની મદદ માગી; પણ અંગ્રેજોએ તેને તે આપી નહીં તેથી હૈદર ઘણો ગુસ્સે થયો.

૨ ઈંગ્લાંડ અને ફ્રાન્સ વચ્ચે લડાઈ સળગ્યાથી અંગ્રેજોએ ૧૭૭૮ માં પોન્ડિચરી જીતી લેઈ ૧૭૭૯ માં જ્યારે માહી લીધું, ત્યારે હૈદર એમ કહી તેમની સામે થયો કે માહી મારા રાજ્યનો ભાગ છે.

અંગ્રેજોએ જ્યારે તેનું કાંઈ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે હૈદર ૯૦ હજાર માણસનું એક લશ્કર લઈ મીરંગપટણથી નિકળ્યો, અને હૈદરે કહ્યું કે કહ્યું હતી લઈ મદ્રાસથી ૫૦ મૈલ દૂર કંજીવરમ આગળ જાયું-૧૭૮૦ ધસી આવ્યો; આ વખતે તેની ઉંમર ૭૮ વરસની હતી.

૧૭૮૦—કર્નલ બેલીને પરાજય—કર્નલ બેલી ૨,૮૦૦ માણસ લઈ ગાંતુર જવા નિકળ્યો, અને હેક્ટર મન્ન, જે અંગાણાની લડાઈમાં પ્રખ્યાત થયો હતો, તેનાં લશ્કર સાથે મળી જવાનો હતો; પણ તે મળી જાય તે પહેલાં હૈદર પોલીલોરની* (પહેલી) લડાઈમાં હરાવી તેને અને તેના ૨૫૦ માણસોને બંધીવાન કીધા. જે ફ્રેન્ચ લોકો પોલીલોરની વચ્ચે પડ્યા નહોત તે બધા બંધીવાનોને દુશ્મનોએ કાપી પહેલી લડાઈ નાંખ્યા હોત. કર્નલ બેલીની હાર થવાથી, હેક્ટર મન્નને પોતાના લશ્કર સહિત મદ્રાસ તરફ પાછું ફરવું પડ્યું.

હેસ્ટિંગ્સે આ માહા સમાચાર સાંભળતાં જ ગયલી આબર પાછી મેળવવાને મોટી તૈયારી કરવા માંડી, અને ત્રણ અઠવાડિયામાં એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી અંગાણાના સેનાપતિ સર આયર કૂટને આપી મદ્રાસ મોકલ્યો. હૈદરે ૧૭૮૧ માં આર્કાટપર ઘેરો ઘાલ્યો, અને છ અઠવાડિયામાં તે જીતી લીધું.

કૂટે મદ્રાસથી નિકળી દુશ્મનોના ઘણા કિલ્લા જીતી લીધા, પણ ચિલામ્બમની લેતાં હાર ખાધી. હૈદર કૂટને એક સખત હાર આપવાના વિચારથી તેની સામે પોતાનું મોટું લશ્કર લઈ ગયો. બન્નેનાં સૈન્યો પોટોનોવો* આગળ સામસામા થયાં અને જોકે કૂટના લશ્કરની સંખ્યા ઘણીજ નહોતી હતી તેમણે તેણે હૈદર ઉપર પૂર્ણ જય મેળવ્યો. આ લડાઈમાં હૈદરનાં ૧૦ હજાર માણસ માર્યા ગયાં, ૧૭૮૧.

હેસ્ટિંગ્સે એક બીજું નહાતું લશ્કર પીઅર્સની સરદારી નીચે મોકલ્યું, અને તે કૂટના લશ્કર સાથે મળી મયું, પોલીલોરનું મેદાન

પોલીલોર-મદ્રાસની પશ્ચિમે કંજીવરમની પાસે નિચિલામ્બમ-પોન્ડિચરીની દક્ષિણે ૩૫ મૈલ પર. * પોટોનોવો-પોલીલોરનાં દક્ષિણે ૩૨ મૈલ પર.

પેત્રોલે રનીલ-
ડાઈ-૧૭૮૧

બીજી)

શોલિંગર-૧

લડાઈ-૧૭૮૧.

જેમાં કર્નલ બેલીને પનાન્ય થયો હતો ત્યાં ૧૭૮૧ માં હૈદર ફરીથી ફૂટના લશ્કર સામે લડ્યો. હૈદરનાં બે કે

૨,૦૦૦ માણસે. માર્યા ગયાં તોપણ ફૂટથી પૂર્ણ જય મેળવી

શક્યો નહીં. ત્યાર પછી તુરત શો.લિંગર આગળ ગયો

એક મોટી હુડાઈ થઈ જેમાં હૈદર તદ્દન હારી ગયો.

અંગ્રેજ અને ડચ લોકો સાથે લડાઈ સળગ્યાથી, ડચ લોકો હૈદરને મદદ આપવા તૈયાર થયા; પણ કમ્પનીના લશ્કરે તેમના સંસ્થાનો ઉપર ચઢાઈ કીધી, અને નિગાપટમ તથા સિંહલદ્વીપમાનું ત્રિંકામાલી જતાં લીધાં, ૧૭૮૧.

હૈદરઅલ્લી આટલી હાર ખાવા છતાં હિમ્મત હાર્યો નહીં, અને લડવા માટે તેણે પાછી તૈયારી કરી.

કર્નલ બેથવેટનો પરાજય ૧૭૮૨—કર્નલ બેથવેટ એક ન્હાના લશ્કર સહિત તાંજેરમાં જીત મેળવતો હતો, પણ હૈદરના દીકરા ટીપુના બેદુઆના કહેવાપર ભરોસો રાખતાં ફસી ગયો અને દશગણા લશ્કરથી એ ઘેરાઈ ગયો. જેથી એને આખરે તામે થવાની જરૂર પડી. આ વખતે પણ ફ્રેન્ચ લોકો વચ્ચે પડ્યા, અને પકડાએલાઓના જીવ બચાવ્યા.

તેલિચરિના
નાયર લોકોની
બહાદુરી.

હૈદરે મલબાર કિનારાપર તેલિચરિને ઘેરો ઘાલવા એક લશ્કર મોકલ્યું. પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ એ લશ્કર સામે ઘણી બહાદુરીથી ટકાવ કર્યો, અને મુળપથી મદદ મળતાંજ હૈદરનાં લશ્કરપર ધસારો કરી તેનાં ૧,૨૦૦ માણસને કેદ પકડ્યાં, ૧૭૮૨.

હૈદર મરણ
પામ્યો-૧૭૮૨.

હૈદર ઇ. સ. ૧૭૮૨માં ૮૦ વરસની વયે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો. એ અલણ અને ફૂર હતો, પણ ઉમંગી અને દૃઢ મનનો હોવાથી લાંબો વખત સુધી એણે આ મોટી પદ્ધતિ ભોગવી. હૈદરના મરણના સમાચાર પૂર્નિયા અને કૃષ્ણરાવ નામના એના બે કાચ્છારીઓએ છુપાવી રાખ્યા, અને ટીપુને ૪૦૦ મૈલ દૂર મલબાર કિનારે હતો તેને છુપી ખબર આપ્યાથી તે ઊતાવળે ત્યાં ગયો. હૈદર મરણ પામ્યો ત્યારે તેની પાસે ૧ લાખ માણસની ફૌજ, ૩ કરોડ રૂપિયા અને પુષ્કળ ઝવેરાત હતું. આ સંઘળાનો ટીપુ ઘણી થયો, અને તેના બાપની માફક અંગ્રેજો સામે લડવા તૈયાર થયો.

પૂર્નિયા અને
કૃષ્ણરાવ.

પનિયાનીની
લડાઈ-૧૭૮૨.

૧૭૮૨માં તે એકદમ પશ્ચિમ કાઠિ ગયો. એજર એપિંગ્ટને કલિકટર જીતી લીધું, અને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ સહિત ટીપુ.

૧ શોલિંગર—મદ્રાસની પશ્ચિમે.

નિઝામે દીપુનું જોર તોડી નાંખવાને તેના રાજ્યપર ચઢાઈ કરી, પણ તેમાં તેઓ જય પામ્યા નહીં. આ ક્ષતેહથી કુલાઈ જઈને દીપુએ મલખારના નાયર લોકોની ઉપર ચઢાઈ કરી તેમને જોર જીત્યો મથી મુસલમાની ધર્મ કબુલ કરાવ્યો; અને જ્યારે તેમનામાંના કેટલાક ત્રાવણકોર નહાસી ગયા, ત્યારે દીપુએ ત્યાં ચઢાઈ કરી-૧૭૮૮, પણ ત્યાં એની સખત હાર થઈ. ત્રણ મહિનામાં એ પાછું એક મોટું લશ્કર લઈ ત્યાં ગયો, ૧૭૯૦; પણ ત્રાવણકોરનો રાજા થોડાંક વરસપર અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો હતો, માટે લોર્ડ કેર્નવોલિસે દીપુને એ કામથી હાથ ઉઠાવવાને સમજાવ્યો. દીપુએ જ્યારે તેની કાંઈ દરકાર કરી નહીં, ત્યારે એને લગાઈ કરવી પડી.

વિઘ્નહનાં કાળજી:—૧-૧૭૮૪ માં માંજોર મુકામે સલાહ થઈ હતી તોપણ દીપુ અંગ્રેજો સામે લડવાની તૈયારી કરતો હતો.

૨-ત્રાવણકોરનો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર હતો, તેના ઉપર અંગ્રેજોના ના કહેવા છતાં દીપુએ ચઢાઈ કરી.

લોર્ડ કેર્નવોલિસે નિઝામ અને મરેહાતે પોતાના પક્ષમાં લીધા, અને પોતે એક મોટું લશ્કર લઈ દીપુનાં રાજ્યમાં કૃત્ય અરિકરાની કરી એજોર જાણે મારી લઈ લીધું. દીપુ તુરત ત્યાં લડાઈ-૧૭૯૧. લડવા ગયા, પણ ૧૭૯૧ માં શ્રીરંગપટણથી થોડે દૂર અરિકરાની લડાઈમાં તે હારી ગયા. લોર્ડ કેર્નવોલિસ આ તકનો લાભ લઈ લીધા શ્રીરંગપટણપર ચઢ્યો, પણ ખારાક વટી જવાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું.

બીજી તરફથી હાઈલી અને સિટલ નામના સરદારોએ શ્રીરંગપટણની સિમોગા જ- વાયવ્ય દિશાએથી સિમોગા અને બીજી જગ્યાઓ છતાં ત્યુ-૧૭૯૧. લીધી, ૧૭૯૧.

૧૭૯૨ માં લડાઈની સઘળી તૈયારી કરીને લોર્ડ કેર્નવોલિસે પાછી શ્રીરંગપટણપર ચઢાઈ કરી. એની મદદે આસાદઅલ્લીની સરદારી નીચે નિઝામનું લશ્કર અને હુરીપંતની સરદારી નીચે મરેહા લશ્કર આવ્યાં હતાં. બીજી બાજુએથી જોનરલ એન્ગ્રેજો અને કુર્મના રાજા, જેને દીપુએ બંધીખાને નાંખી વાળું દુઃખ દીધું હતું, તે જ-ને શ્રીરંગપટણની કેર્નવોલિસના લશ્કર સાથે મળી મૂશીયને મળી ગયા. સલાહ-૧૭૯૨. આથી દીપુ હિંમત હારી ગયો, અને શ્રીરંગપટણ આગળ કેર્નવોલિસની કહેલી સખત સરતો કબુલ રાખી સલાહ કરી, ૧૭૯૨.

સલાહની સરતો:—૧-દીપુએ અંગ્રેજો અને તેમના મદદગારોને પોતાનું એક રાજ્ય આપવું.

૨—કુંડના રાજાને તેનો મુલક પાછો આપવો અને ત્રાવણકોરના અને અંગ્રેજોને સાથે દેવની રાખનાર બીજા રાજાઓને એણે ઉપદ્રવ કરવો નહીં.

૩—લડાખના ખરચ બદલ ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા આપવા.

૪—ઉપલી સરતો પૂરી થાય ત્યાં સુધી એણે પોતાના બે દોકરા અંગ્રેજોને રવાણીન કરવા.

છ વરસ પછી જ્યારે ઉપલી સરતો પૂરી થઈ ત્યારે દીપુના બંને દોકરાઓ પાછા તેમના આપ પાસે મોકલવામાં આવ્યા હતા. લોર્ડ કેનિંગ્હામ ૧૭૯૩ માં વિજાયત ગયો તેની જગ્યાએ સર જેનશોર (૧૭૯૩-૧૭૯૮) ગવર્નર જેનરલ નિભાવ્યો. એણે લડાઈ ટંટાથી દૂર રહી રાજ્ય કારભાર ચલાવ્યો. ૧૭૯૭ માં અયોધ્યાનો નવાબ મરણ પામ્યો, તેની જગ્યાએ પઢાર અદલી નવાબ થયો; પણ તે હુકદાર વારસ નથી એવું માલમ પડવાથી તેની જગ્યાએ અસોફદાલાના ભાઈ સાદતઅલીને સર જેનશોરે નવાબ કબુલ કરી ગાદીએ બેસાડ્યો, ૧૭૯૮. આ કામ માટે કમ્પનીને ૧૨ લાખ રૂપિયા મળ્યા.

બાબ ૫ મો.

મહેસૂરનો થોથો વિશ્વ ૧૭૯૮—૧૭૯૯.

દીપુ શ્રીરંગપટણ આગળની સલાહથી ઘણો નબળો થઈ ગયો ખરો. પણ તે વશ થયો નહોતો. સલાહ થઈ ત્યારથી તે અંગ્રેજોપર કટું વેર રાખી છાની તૈયારીઓ કરતો ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકોની

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન મદદ વાસ્તે છુપો કાગળ પત્રો વ્યવહાર ચલાવવા લાગ્યો, ૧૭૯૮-૧૮૦૫. તે એટલે સુધી કે ૧૭૯૯ માં ફ્રાન્સના વિખ્યાત નેપોલિયન બોનાપાર્ટે પોતે એને મદદ આપવાને એક કાગળ લખ્યો. આ વંદના ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ મોર્નિંગ્ટને તેને આથી હાથ ઉડાવવાને એક એલચી મોકલ્યો, પણ દીપુએ તેનું અપમાન કરી તેને પાછો કાઢ્યો, તેથી લડાઈ પ્રગટ થઈ.

વિશ્વહતું કારણ:—દીપુએ અંગ્રેજોને તેની રાજ્યમાંથી હાંકી કાઢવાને ફ્રેન્ચ લોકોની મદદ માંગી અને તેને સમજાવવા મોકલેલા એલચીનું અપમાન કર્યું.

લડાઈની સઘળી જોડવાળુ મદ્રાસમાં થઈ. ૨૦,૮૦૦ માણસનું એક લશ્કર બેનું થયું, તેની સાથે મિરબાલમની સરદારી નાચે ૨૦,૦૦૦ માણસનું નિઝામનું લશ્કર આવી 'મળ્યું'; એ લશ્કરની સરદારી કર્નલ વેલેરિલ જે પાછળથી ડેચુક આફ વેલિંગ્ટન થયો તેની આપી.

લડાઈની સઘળી જોડવાળુ મદ્રાસમાં થઈ. ૨૦,૮૦૦ માણસનું એક લશ્કર બેનું થયું, તેની સાથે મિરબાલમની સરદારી નાચે ૨૦,૦૦૦ માણસનું નિઝામનું લશ્કર આવી 'મળ્યું'; એ લશ્કરની સરદારી કર્નલ વેલેરિલ જે પાછળથી ડેચુક આફ વેલિંગ્ટન થયો તેની આપી.

મુંબઈથી એક બીજાં ન્હાનાં લશ્કરે બીજાં છુટાં પડેલાં બે ન્હાનાં લશ્કર સાથે મળી ટીપુનાં રાજ્યમાં કૃત્ય કરી. આ લશ્કરનો સદાસિર અને સરદાર જેનરલ સ્ક્રુઅર્ટ હતો, અને આ સઘળાં લશ્કરનો માલ્વેલીની લ-સેન પતિ જેનરલ હેરિસ હતો. પહેલી લડાઈ ૧૭૯૯માં ૩૧-૧૭૯૯. સદાસિર* (સીડસૂર) આગળ થઈ જેમાં જેનરલ સ્ક્રુઅર્ટ ટીપુનો પરાજય કર્યો. બીજી મોટી લડાઈ માલ્વેલી* આગળ તેજ વરસમાં થઈ, જેમાં હેરિસે તેને હરાવ્યો. આ લડાઈમાં ટીપુનાં ૧,૦૦૦ અને અંગ્રેજોનાં માત્ર ૬૯ માણસ માર્યા ગયાં.

જેનરલ હેરિસ હવે એકદમ શ્રીરંગપટણ ઉપર ધસી ગયો. ટીપુ આ જોઈ ધણો નિરાશ થયો, અને સલાહ કરવા માગી. શ્રીરંગપટણની પણ હેરિસે એક કરોડ રૂપિયા બે દિવસમાં ટીપુએ લડાઈ-૧૭૯૯. આપવા તથા તેના ચાર દીકરા અને ચાર સરદાર ઓળમાં આપવા એવી ઘણીજ સખત સન્તો તેની આગળ મૂકી તેથી તે ચીડાઈ ગયો, અને લડાઈ ચાલુ કરી. જેનરલ બેડ જેને ચાર વરસ સુધી ટીપુએ શ્રીરંગપટણમાં બંધીખાને રાખ્યો હતો તે લશ્કર લઈ શહેરમાં ધુસી ગયો અને થોડા વખતમાં તે શહેર જીતી ટીપુ મરણ પા-લીધું. ટીપુ બહાદુરીથી પોતાના શહેરનો બચાવ કરતાં ૨૫-૧૭૯૯. માર્યો ગયો-૧૭૯૯. એની લાશ ઘણા દમામથી લાલબાગ જે હૈદરે બંધાવ્યો હતો, ત્યાં દાટવામાં આવી હતી.

મૈસૂર અંગ્રેજો જીત્યા પછી, પણ તેઓ તે સઘળી જગ્યાના ધણી થયા નહીં. મૈસૂરનો થોડો ભાગ તેમના મદદગાર મૈસૂરનાં રા-નિઝામને આપ્યો; કેનડા, કોઈમખેટુર, + વાઈનાદ અને ન્યના તથા બીજી થોડીક જગ્યા પોતે રાખી અને થોડોક ભાગ વે-લાગ. હિંદુ રાજા કનેથી હૈદરે રાજ્ય લઈ લીધું હતું તેના વારસ કૃષ્ણરાજને આપ્યો. કૃષ્ણરાજ માત્ર પાંચ વરસનો બાળક હતો. અને ધણી ગરીબી હાલતમાં તે કોઈ ગામડામાં રહેતો હતો. કૃષ્ણરાજ ન્હાની વયનો હોવાથી પૂર્નિયા, જે હૈદરના કૃષ્ણરાજ. વખતમાં પ્રધાન હતો તેણેજ જાઓ વખત સુધી પ્રધાન પ્રધાન પૂર્નિયા. તરીકે આ રાજ્યનો કારોબાર સ્થાની રીતે ચલાવ્યો. ઉમરે પુગતાં કૃષ્ણરાજે તેના પ્રધાન પૂર્નિયાને કાઢી મેલી રાજ્ય કારભાર એવો તો ખરાબ રીતે ચલાવ્યો કે ૧૮૩૨ માં લોર્ડ બેન્ટિન્કે

સદાસિર અને માલ્વેલી-શ્રીરંગપટણની આસરે ૩૦ મેલ પર.
+ નીલગિરીની પાસે.

સત્રજો હકક તેની પાસેથી લઈ લીધો અને રાજ્ય અંગ્રેજ આશરે તજે રાખી ૧૮૮૧ માં તેના દત્તક ચામરાજેન્દ્રને સ્વાધીન કર્યું.

સિકંદ્રાબાદમાં જે અંગ્રેજ લશ્કર હતું તેનો પગાર નિઝામથી નિઝામ સાથે આપી શકાયો નહીં, તેથી તેણે મહેસૂલનો મળેલો ભાગ તહનામું-૧૮૦૦. અંગ્રેજોને પાછો આપી દઈ પોતાનું દેવું પતાવ્યું.

ઉમદત-અલ-ઓમરાવ (મહમદઅલીના પુત્ર) ના મરણ પછી તેનો દીકરો અલીહુસેન નવાબ થયો; પણ દીપુ સાથેના ક્ષણિક ખાલ- તેના બાપના કાવત્રાં અંગ્રેજ લોકોને માલમ પડવાથી સાયયું-૧૮૦૧. તેઓએ તેની સાથે સખત સંધિ કરવા માંગી જે તેણે કબુલ કરી નહીં. આ ઉપરથી તેઓએ તેના પિત્રાઈ ભાઈ અબુમુદ્દાલાને નવાબ કબુલ કરી ખરચ બાદ કરતાં મહેસૂલનો પાંચમો ભાગ તેને આપવાની બોલીએ તેનો આખો મૂલક લઈ લીધો, ૧૮૦૧.

બાબ ૬ ફો.

મરેઠા સાથે બીજો વિઘ્ન ૧૮૦૨—૧૮૦૩.

આ વખતે જ્વાલિયરનો સિંધિયા દાલતરાવ અને ઈન્દોરનો હોલ્કર જસવંતરાવ બન્ને જણા શ્રેષ્ઠતા ભોગવવાને માંહોમાંહે લડતા હતા; એમાં હોલ્કરને જય મળતો નહોતો, કારણ કે પૈશ્વા સિંધિયાનો પક્ષ લેતો હતો. આથી ઇ. સ. ૧૮૦૧ માં હોલ્કર એક લશ્કર લઈ એકદમ પુના ઉપર ચઢી આવ્યો, અને ત્યાં આગળ પૈશ્વાને હરાવ્યો. બાહરાવ પૈશ્વા ન્હાસી વસાઈ ગયો, અને ત્યાં પોતાની ગાદી પાછી મેળવવાને અંગ્રેજો સાથે ૧૮૦૨ માં સંધિ કરી.

વસાઈની સંધિ:—૧—પૈશ્વાએ પુનામાં અંગ્રેજની ઊપલ્લી નાંખવા દેવી, અને તેના ખરચ માટે વરસ ૪૬૩૨૬ લાખ રૂપિયા આપવા.

વસાઈની સંધિ ૨—એણે પોતાના રાજ્યમાં અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઈ ૧૮૦૨. રાખનાર કોઈપણ યુરોપીઅન પ્રજાને રહેવા દેવું નહીં.

૩—સુરત અને તેની આસપાસની જગ્યા, જે આ વખતે અંગ્રેજોના હાથમાં હતી, તેના ઉપર પૈશ્વાએ કંઈપણ દાવો કરવો નહીં.

૪—પૈશ્વાએ અંગ્રેજોનો વિશ્વાસુ મિત્ર થઈ રહેવું.

વિઘ્નનાં કારણ:—૧—દાલતરાવ સિંધિયા અને વરાડનો રઘુજી ભોંસલે વસાઈની સંધિ વિરૂદ્ધ થયા, અને તે તેઓએ કબુલ કરી નહીં, તેથી અંગ્રેજોને તેમની સામે લડવું પડ્યું.

૨—હોલ્કર જે પુનામાં હતો તેને બહાર કાઢી પૈશ્વાને ગાદીએ બેસાડવા માટે અંગ્રેજોએ લશ્કર મોકલ્યું.

જેનરલ વેલેસ્લિ અને સ્ટિવનસનની સરદારી નીચે એ મોટાં લશ્કર તૈયાર કર્યાં. હોલ્કર આ સાંભળી પુનાથી માળવા ન્હાસી ગયો, અને ત્યાં લૂંટ-ફાટ કરવા લાગ્યો. આથી પૈશ્વોનિર્વિધને પુનાની ગાદીએ બેઠો, પણ સિંધિયા અને રઘુજી ભોંસલે અંગ્રેજો સામે લડવાને તૈયાર થયા.

આ વખતે મરેઠી રાજ્યના વિસ્તાર દિલ્હીથી તે કાવેરી નદી સુધી, અને મહાનદીના મુખ આગળથી તે ખંભાતના અખાત સુધીનો હતો.

ઈ. સ. ૧૮૦૩—લડાઈની શરૂઆતમાં અંગ્રેજોએ અહમદનગર જીતી લીધું, અને સ્ટિવનસને જીતના હસ્ત કર્યું. આ એસેની લડાઈ પછી જેનરલ વેલેસ્લિએ મૈસૂરમાંથી આવીને મરેઠાનાં ૧૮૦૩. મોટાં લશ્કરને એસેન આગળ હરાવ્યું, જેથી દ્વાલતરાવ અને રઘુજી ન્હાસી ગયા.

ઈ. સ. ૧૮૦૩—કર્નલ સ્ટિવનસને ખાનદેશમાં અશીરગઢ અને બરાનપુર જીતી લીધાં; લોર્ડ લેકે કાનપુરમાંથી નિકળી અલિગઢ^x છાપો મારી લઈ લીધું, અને ૨૮૧ તોપ કબજે કરી. એજ સરદારે અલિગઢની લ- પછી સિંધિયાનાં મોટાં લશ્કર સામે દિલ્હી આગળ એક ડાઈ-૧૮૦૩. મોટી જીત મેળવી દિલ્હી તાબે કર્યું, અને શાહઆલમ દિલ્હીની વ- બીજે, જેને મરેઠાઓએ કેદ કર્યો હતો, તે અંગ્રેજોના ડાઈ-૧૮૦૩. હાથમાં આવ્યાથી તેઓએ તેને છુટો કરી સાઈ પેન્શન આપ્યું. દિલ્હીની લડાઈમાં સિંધિયાની નોકરીમાં રહેલા કેટલાક ફ્રેન્ચ સરદારો પકડાયા. આમાં પણ આ લડાઈ પછી લેકે તરત જીતી લીધું. આ શહેરમાંથી પુષ્કળ ખજાનો મળ્યો જે સિપાઈઓમાં તેણે વહેંચી નાખ્યો.

લાસ્વાનીની ત્રીજી વખતે લોર્ડ લેકે સિંધિયાનાં બીજાં લશ્કર સામે કૂચ લડાઈ-૧૮૦૩. કરી. આ લશ્કરનું નામ “દક્ષિણનું અજીત” લશ્કર હતું. લાસ્વારી આગળ બંને લશ્કરો સામસામા થયાં, જેમાં સિંધિયાના અજીત લશ્કરનો પરાજય થયો.

જેનરલ વેલેસ્લિએ એસે આગળ જીત મેળવ્યા પછી આરગમની આગળ સિંધિયાના લશ્કરનો પછો પરાજય કર્યો. અને વરા- આરગમની ડન રાજનો ગાવિલગઢા જીતી લીધો. રઘુજી ભોંસલે આ લડાઈ-૧૮૦૩. હારોથી લાચાર થયો, અને તેણે અંગ્રેજો સાથે દેવગમ આગળ સંધિ કરી, ૧૮૦૩.

* જીતના—આર ગાબાદયા ૩૦ મેલ દૂર

+ એસે—પૂર્ણા નદી ઉપર બહરાબાદની બાજિમે.

x અલિગઢ—આગ્રાની ઉત્તરે ૫૩ મેલ પર.

ડેલાસ્વારી—આગ્રાની લાયબ કોણમાં ૭૩ મેલ પર.

† આરગમ—વરાડ પ્રાંતમાં. ‡ ગાવિલગઢ—એલિયપુરની લાયબ

દેવગામની સલાહની સરતો:—૧—રાજાએ કટક પ્રાંત, તેમજ વર્ધા નદીના પશ્ચિમ કાંઠાનો ભાગ, અને ગાવિલગઢ તથા તેની આસપાસની જગ્યા અંગ્રેજોને આપવી.

૨—નિઝામ અને પેશ્વા સાથે જે કંઈ વાંધો ઉઠે તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

૩—અંગ્રેજો સાથે દુશ્મનાઈ રાખનાર કાંધણણ પારકી પ્રજાને પોતાનાં રાજ્યમાં રાખવી નહીં.

સિરજઅંજન સિંધિયાએ પણ કંઈ બીજો ઉપાય ન મળવાથી અંગ્રેજો ગામની સંધિ સાથે ૧૮૦૩ માં સંધિ કરી. એ સંધિને સિરજઅંજન ૧૮૦૩. ગામની* સંધિ કહે છે.

સિરજઅંજનગામની સલાહની સરતો:—૧—ગંગા અને જમના નદી વચ્ચે આવેલો મલક, જેપુર, જોધપુર, અને ગોહદની ઉત્તરનો પ્રદેશ, તેમજ અહમદનગર, ભરૂચ અને ગોદાવરી આગળનો કટલોક મલક અંગ્રેજોને આપવો.

૨—અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ (નિઝામ, ગાયકવાડ, અને પેશ્વા) ઉપર કંઈપણ રીતનો દાવો કરવો નહીં.

૩—પેશ્વા સાથે જે કંઈ વાંધો ઉઠે તેનો ચુકાદો અંગ્રેજો પાસે કરાવવો.

બાબ ૭ માં.

મરેઠા સાથે ત્રીજો વિઘ્ન ૧૮૦૪—૧૮૦૫.

વિઘ્નનાં કારણ:—૧—હોલ્કરે પેશ્વાને પુનામાંથી નહસાડી મૂક્યો.

૨—હોલ્કરે કાઠની દરકાર ન કરતાં માળવામાં લૂંટ ચલાવી.

ન્યાં સુધી હોલ્કરનું જોર નરમ પડે નહીં ત્યાં સુધી પેશ્વા, જે હાલ અંગ્રેજોનો મિત્ર થયો હતો, તે નિર્ભયપણે ગાદીએ બેસવાનો નથી, એવો વિચાર કરી અંગ્રેજોએ તેની સામે લડવાને હવે તૈયારી કરી. હોલ્કર પાસે સિંધિયા અને વરાડના રાજાની તોફારી છેડી ગયેલા સિપાઈઓ મળીને ૭૫,૦૦૦ માણસનું હવાયત પામેલું લશ્કર અને ૧૬૨ તોપો હતી.

૧૮૦૪—લડાઈની શરૂઆતમાં હોલ્કરે કેટલીક જીતો મેળવી. દર્નલ

મોન્સન મુકુંદરાની નાળમાંથીરાષ્ટ્ર ગયો અને તેને પોતાનો દર્નલ મોન્સનની સહયોગી સરસામાન 'મુકી દઈ નહાસનું પડ્યું', જેથી તેનાં ૬૧૧-૧૮૦૪. ધણાં માણસો માર્યા ગયાં. આ દ્વારા વડગામની સંધિ(૧૭૭૯)

સિરજઅંજનગામ—એલિસપુરની પાસે.

અથવા કનૈઝ બેલીની હાર (૧૭૮૦) જેવી અંગ્રેજોનાં નામને દિલ્હી લગાડનારી હતી.

હોલ્કરે આથી પુલાઈ જઈ દિલ્હી ઉપર એકદમ હુમલો કર્યો, પણ કનૈઝ એન્ટલોની અને ખાસે ધણી બહાદુરીથી તેનો ખચાવ કર્યો, જેથી હોલ્કરને સાત દિવસમાં ત્યાંથી પાછું ફરવું પડ્યું.

૧૮૦૪—જેનરલ ફ્રેન્ક અને કનૈઝ મોન્સને દીગઃ આગળ હોલ્કરના ડરકરનો પરાજય કરી તેની ૮૭ તોપો લઈ લીધી, જેમાંની દીગ તથા ફર- ૧૪ તોપો કનૈઝ મોન્સને મુકદ્દાની તાળમાં ખાઈ દીધી. માબાદની લ- હતી તે હતી. લોડ લેકે ફરકાબાદન આગળ તેની બીજી ડાહ-૧૮૦૪. ફાજને સખત હાર આપી દીગઠ જીતી લીધી, અને પછી ૧૮૦૫ માં ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો કર્યો.

દીગઠ અને ભરતપુરનો કિલ્લો ભરતપુરના જાટ રાજ રણજીત- સિંહનો હતો. તેણે આ લડાઈઓમાં હોલ્કરને મદદ કરી ભરતપુરના કિ- હતી, તેથી અંગ્રેજોએ તેના કિલ્લાઓ ઉપર હુમલો કર્યો. લ્લા પર હુમલો ભરતપુરનો કિલ્લો ધણી મજબૂત અને તેનો ધેરાવો આશરે ૧૮૦૫. સાત કે આઠ મૈલનો છે, એને ફરતી દિવાલ ધણી મજબૂત હોવાથી દેશી લોકોનો એવો વિચાર હતો કે એ ભરતપુરના રા- કોઈથી જીતી શકાય એવો નથી. લોડ લેકે એ કિલ્લા પર ન સાથે સધિ- ચાર વખત હુમલો કર્યો, પણ રાજાએ બહાદુરીથી તેનો ૧૮૦૫. ખચાવ કર્યો. આખરે હોલ્કર પોતાની સંઘળી જગ્યા ખાઈ બેઠો તે જાણી રાજાએ અંગ્રેજોને સાથે સંધિ કરી.

સલાહની સરતો:—૧૮૦૫, -૧—ભરતપુરના રાજાએ અંગ્રેજોને ૨૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૨—હોલ્કર સાથનો સંઘળો સંબંધ તોડી નાંખવો.

૩—દાંગ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવું, અને જો રાજા અંગ્રેજોનો મિત્ર થઈ રહે તો તે તેઓએ તેને પાછું આપવું.

હોલ્કરના ચંદોર* અને જાલના* તેમજ ઉજ્જન, ઇંદોર અને આખો મૈળવા પ્રાંત અંગ્રેજોએ જીતી લીધાં, તેથી હોલ્કર ધણી નિરાશ થયો, અને અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરવા તૈયાર થયો; પણ બ્યારે દોલતરાવ

*દીગ—આગ્રાની વાયંચ કોણે ૫૭ મૈલ પર.

નફરકાબાદ—ગંગાના દીને પશ્ચિમ કાંઠે—લખનૌથી ૬૦ મૈલ પર.

X ભરતપુર—આગ્રાની વાયંચ કોણે ૩૦ મૈલ પર.

ચંદોર અને જાલના—અંરંગાબાદની વાયંચ દિશાએ ૮૭ મૈલ પર.

સિંધિયા પાછો અંગ્રેજની સામે લડાઈ કરવા હોલકરનો મળતીઓ થયો (કારણ કે અંગ્રેજોએ જીતેલો ગ્વાલિયર તથા ગોહદના રાજ્યનો ભાગ એને પાછો આપ્યો નહીં) ત્યારે લડાઈ પાછી ચાલુ થઈ.

૧૮૦૫ માં લોર્ડ મોર્નિંગટન (લોર્ડ બેલેસ્લિ) સ્વદેશ ગયો, જ્યાં એની સારી નોકરીને માટે એને વીસ લાખ રૂપિયાનું ધનિમ લોર્ડકેર્નવેલિસ મળ્યું; એની જગ્યાએ લોર્ડ કેર્નવેલિસ બીજવાર ગવર્નર ૧૮૦૫-૧૮૦૫. જેનરલ થઈ આવ્યો. એને લડાઈ કરવાથી દૂર રહી હરકાઈ પ્રકારે સલાહસંપથી રાજ્ય ચલાવવા માટે મોકલ્યો હતો, પણ એ માસમાં એ બનારસ આગળ ગાજીપુરમાં મરણ પામ્યો, (૧૮૦૫) તેથી બીજો ગવર્નર જેનરલ નિમાઈ આવે તેટલો વખત જ્યોર્જ બાર્લો તેની જગ્યાએ કૌન્સિલના વડા મેમ્બર સર જ્યોર્જ બાર્લો- ૧૮૦૫-૧૮૦૭ એ રાજ્યાધિકાર ચલાવ્યો. એણે લોર્ડ કેર્નવેલિસના વિચાર પ્રમાણે ચાલીને સિંધિયા તથા હોલકર સાથે સંધિ કરી, જે એ બન્ને રાજ્યોને ધણી ફાયદાકારક હતી.

સિંધિયા સાથે
બીજવાર સંધિ
૧૮૦૫.

૧૮૦૫—સિંધિયા સાથે સલાહની સરતો:—

૧—૧૮૦૩ માં સિરજીઅંજનગામ આગળના કરેલા કોલકરાર સિંધિયાએ બહાલ રાખવા.

૨—સિંધિયાને ગ્વાલિયર અને ગોહદના રાજ્યનો ભાગ પાછો આપવો. જસવંતરાવ હોલકર પંચગ ન્હાસી ગયો હતો, ત્યાં તેણે અંગ્રેજો સામે લડવાને શીખ લોકની મદદ માગી, પણ જ્યારે તેની ધારણા પાર પડી નહીં, ત્યારે આખરે તેણે પણ બિયાસ નદીને કાંઠે રાયપુરઘાટ આગળ સંધિ કરી.

હોલકર સાથે
સંધિ-૧૮૦૫. ૧૮૦૫—હોલકર સાથે રાયપુરઘાટની સલાહની સરતો:—

૧—હોલકરે ચંબળ નદીની ઉત્તર તરફની જગ્યાપર કંઈપણ દાવો કરવો નહીં.

૨—હોલકરે કાઈ બીજી યુરોપીઅન પ્રજાને પોતાનાં રાજ્યમાં રાખવી નહીં.

૩—હોલકરના સર્વજ્ઞા જીતેલા મૂલકો અંગ્રેજોએ એને પાછા સ્વાધીન કરવા.

સર જ્યોર્જ બાર્લોની આવી રાજ્યનીતિથી દેશીઓમાં અંગ્રેજો વિષે

સારો વિચાર રહ્યો નહીં; અને જેપુર, બુંદી અને બીજા રજપૂત રાજાઓએ જેઓએ અંગ્રેજોના મિત્ર થઈ લડાઈની વખતે સારી મદદ કરી હતી, તેમની ઉપર જ્યારે સિંધિયા અને હોલકરે ચઢાઈ કરી ધણો જીતમં ગુજર્યો, ત્યારે અંગ્રેજો તેમને બચાવવાને વચ્ચે પડ્યા નહીં, તેથી દેશી રાજાઓના મન ધણાં ખાટાં થયાં.

૧૮૦૬—સર જ્યોર્જ આર્લોની કારકીર્દિમાં દેશી સિપાઈઓએ બેલોરમાં ખંડ કર્યું. આ બંડનું કારણ એ હતું કે તેમને ચોકસ ઘાટની પાઘડી ધાત્રવાનો તેમજ દાદી મુજબ એકસરખાં રાખવાનો બેલોરમાં ખંડ તથા કપાળપર ટીલું નહીં કરવાનો હુકમ થયો હતો, જે ૧૮૦૬. તેમને પસંદ પડ્યો નહીં. બંડનું ખર્ચ કારણ તો એવું ધારવામાં આવે છે કે ટીપુના બે દીકરા જેમને બેલોરમાં નજર કેદ રાખ્યા હતા, તેઓએ સિપાઈઓને ઉશ્કંડ્યા. દેશી સિપાઈઓએ પોતાની જાવણીમાંથી બહાર નિકળી ૧૧૩ યુરોપીયનોને કાપી નાંખ્યા. કુર્મલ ગિલેશિપ જે ૧૬ મૈલ દૂર આર્કટમાં હતો તેણે તુરત આવી એ બંડ બેસાડી લીધું; અને જ્યારે પાછો સઘળો બંદોબસ્ત થયો ત્યારે ટીપુના દીકરાએ ને કલકત્તે મોકલાવ્યા. ૧૮૦૭માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો, ત્યારે સર જ્યોર્જ આર્લોને મદ્રાસનો ગવર્નર નિમ્નો જ્યાં તેણે છ વરસ અમલ ચલાવ્યો. અહીંયાં પણ એના “ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ” એટલે લશ્કરના સરદારોને તેમના સિપાઈઓને માટે તંબુ પૂરા પાડવા બદલ પૈસા મળતા તે ધારો રદ કર્યો તેથી લશ્કરમાં ખંડ ઉઠ્યું, જે જલદી સમી ગયું. પણ સેનાધિપતિ મેકડોવલ રાજીનામું આપી વિલાયત ગયા.

બાબ ૮ મા.

નેપાલ સાથનો વિમ્બલ ૧૮૧૪-૧૮૧૬.

લોર્ડ મિન્ટો પણ મેકડોવલો અર્થ જે શાંતિથી મેકડોવલો અર્થ માકિવસ ઓફ હેસ્ટિંગ્સ થયો, ને ગવર્નર જેનરલ નિમાયા. ૧૮૧૪-૧૮૨૩. એના વખતમાં નેપાલ સાથે લડાઈ સળગી. નેપાલના રહેવાસી ગુર્ખા લોકો ઈ. સ. ૧૭૬૭માં નેપાલના ધણા થયા તે વખતે તેમનો સરદાર પૂયુનારાયણ હતો. આ સરદારે મૂર્યવંશનો રાજા જે ત્યાં રાજ્ય કરતો હતો તેને હરાવ્યો અને પોતે ગાદીએ બેઠા.

બુંદી—માળવાની ઉત્તરે. + બેલોર—મદ્રાસ, ઈલાકામાં આર્કટ પાસે.

હતો. પૃથુનારાયણનો વંશજ વિક્રમશાહ ૧૮૦૫ માં ન્હાની વયે ગાદીએ બેઠા તેથી રાજ્યકારભાર બિમસિંહ નામનો સરદાર ચલાવતો હતો.

વિમલના કારણ:—૧—ગુર્ખા લોકે અંગ્રેજોના મુલક પર ચઢી આવી લૂટ ચલાવી.

૨—અંગ્રેજો સાથે મિત્રાચારી રાખનાર લોટવાળના* જમીનદારને કદ કરી તેની જગ્યા તેઓએ લઈ લીધી.

૩—૧૮ અંગ્રેજ અમલદારોને લોટવાળમાં મારી નાંખ્યા.

અંગ્રેજોએ લશ્કરની ચાર ટુકડીઓ ગિલેરિપ, ઉડ, માલે, અને ઓકટલોનીની સરદારી નીચે જૂદે જૂદે રસ્તેથી નેપાલમાં મોકલી; પણ કુચા કુંગરા, ખરાય હવા, તેમજ ગુર્ખા લોકોની બહાદુરીને લીધે અંગ્રેજોને પહોંચા કાંઈ મોટો જય મળ્યો નહીં. વેલોરનું બંડ ખેસાડી નાખનાર કર્નલ ગિલેરિપ કલંગા ઉપર હુમલો કરતાં માર્યો ગયો; જેનરલ ગિલેરિપ, ઉડ, માલે અને ઓકટલોનીની સરદારો. મલનના લડાઈ ૧૮૧૫. માલેએ જૈટક ઉપર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ થયો. જેનરલ ઉડ પૂર્વ તરફથી ગયો હતો, તે પણ હારી ગયો, અને તેનાં ઘણાં માણસો માર્યા ગયાં. માત્ર કર્નલ ઓકટલોનીએ ઘણીજ મુશ્કેલીથી ૧૮૧૫ માં મલન જીતી લીધું.

બીજી સ્વારી કર્નલ ઓકટલોનીનીજ સરદારી નીચે નેપાલમાં કરવામાં આવી. ગુર્ખા સરદાર અમીરસિંહ તેની સામે લડવા આવ્યો; પણ આખરે તે હારી ગયો, અને રામગઢ અને અદમોરાના કિલ્લા અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યા. નેપાલના રાજાએ હવે સલાહ કરવા માંગી, પણ અંગ્રેજોની સરત ઘણી કઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબુલ કરી નહીં, અને ૧૮૧૬માં લડાઈ પાછી ચાલુ કરી; કર્નલ (હાલ સર ડેવિડ) ઓકટલોની ગુર્ખા લોકો સામે મકવાનપુર આગળ લડ્યો, અને તેમના સરદાર સમશેર રાણાને ખેવાર હરાવી રણજેરસિંહ સરદાર પાસેથી હરિહરપુરનો કિલ્લો જીતી લીધો. આથી રાજાએ આખરે અંગ્રેજો સાથે સિગાઉલી આગળ સંધિ કરી, ૧૮૧૬.

સિગાઉલીની સલાહની સરતો:—૧—અમિ કાણમાં સિક્કિમ, કે જે રાજા રોકી બેઠો હતો, ત્યાંથી તેણે નિકળી જવું.

૨—તેમજ કાણ તરફની કેટલીક જગ્યા રાજાએ અંગ્રેજોને આપવી.

લોટવાળ—અધ્યાપક.

આ બીજી સરતથી અંગ્રેજોને સિમલા, મસુરી, અને નૈનિતાલ નામની શીતળ ટેકરીઓ મળી.

આખ ૯ મો.

પિંઢારા સાથેનું વિગ્રહ ૧૮૧૬—૧૮૧૭.

વિગ્રહનું કારણ:—પિંઢારા લોક અંગ્રેજ સરકાર તથા તેમના મિત્રોના રાજ્ય પર ચઢી આવ્યું. અને ત્યાં તેઓએ ઘણી ફરતા વાપરી, આ લોક મૂળ મરેઠા લશ્કરના સિપાઇઓ હતા. હોલ્કર અને સિંધિયાને અંગ્રેજો સાથે સંધિ થવાથી આ ભાકૂતી

પિંઢારા. સિપાઇઓ લૂંટારાનો ધંધો કરવા લાગ્યા, જે ઉપરથી તેઓ

પિંઢારા કહેવાતા. તેઓ કાંઈ એક નાત જાતના નહોતા તેમનામાં હલકી વર્ણના હિંદુ તેમજ મુસલમાનો હતા. આ પિંઢારાઓનું રહેઠાણ માળવામાં હતું અને તેમના સરદારો અમીરખાં, ચિતુ (છટ્ટ) અને કરીમ હતા. ૧૮૧૬માં આ લૂંટારાઓને મેજર લેશિંગ્ટન અને મેકડોવલ સરદારના લશ્કરોએ ઘણી હાનિ કરી તેમને વિખેરી નાખ્યા હતા, પણ તેઓ શાંત થયા નહીં હતા. આથી લોર્ડ હેસ્ટિંગ્સે ૧૮૧૭માં તેમનો નાશ કરવાને એક ઘણું મોટું લશ્કર સર ટોમ્સ હિસલોપની સરદારી નીચે મોકલ્યું. આ જંત્ર અમીરખાં તુરત અંગ્રેજોની પક્ષમાં ગયો અને પોતાના લશ્કરનાં માણસોને નોકરીપરથી કાઢી મેલી પોતાનું લશ્કર તોડી નાંખ્યું, જેના

બદલામાં અંગ્રેજોએ તેને કંઈક જગ્યા આપી. ચિતુ

અમીરખાં. અને કરીમ હવે બધી તરફથી ઘેરાઈ ગયા અને તેમનાં

કરીમ. લશ્કરોનો નાશ થયો. કરીમ અંગ્રેજોને શરણે આવી

ચિતુ. શાંત સ્વભાવનો જગીરદાર થઈ બેઠો. અને ચિતુ જંગલોમાં નહાસી ગયો, જ્યાં તેને વાઘે, મારી નાંખ્યો.

આખ ૧૦ મો.

મરેઠા સાથે થયો વિગ્રહ ૧૮૧૭—૧૮૧૮.

વિગ્રહનું કારણ:—જ્યારે પૈશ્વા અંગ્રેજોથી છૂટો થવાને હોલ્કર, સિંધિયા, અને લોંસલે જોડે છાની મસલત કરતો જણાયો, ત્યારે અંગ્રેજોએ તેની સાથે સખ સરતોપર સંધિ કરવા માંગી, જેથી પૈશ્વા ચીડાઈ ગયો. ઈ. સ. ૧૮૧૭માં બાહરાવ પૈશ્વાની દરબારમાં મોન્રદુઅર્દ એલિફ્ટન રેસિડન્ટ નિમણો હતો. બાહરાવ અંગ્રેજોથી છૂટો થવાને હોલ્કર, સિંધિયા

અને લોસલે જોડે જે જાની મસલત કરતો હતો તેથી, અને ૧૮૨૦માં વસાઇ આગળ થયેલા કોલકરારો તોડી નાંખવાને લડાઈની તૈયારી કરતો હતો તેની આ રેસિડન્ટને ખબર હતી. આ ઉપરથી ૧૮૧૭માં પુના આગળ એક નવો પણ સમ્મ કોલકરાર પેશ્વા સાથે થયો જેથી (૧). ગાયક-

પુના આગળ ન- કવાડ અત્રિય થયો; ૨ પુનામાં વધુ લશ્કર રાખવાના ખર્ચ વા કરાર ૧૮૧૭ પેટે અંગ્રેજોએ માગવા, ગુજરાત અને અહમદનગર

લીધાં; (૩) રેસિડન્ટની પરવાનગી શિવાય બીજા રાજાઓ જોડે વ્યવહાર રાખવો નહીં; અને (૪) પેશ્વાએ પોતાના પ્રધાન ત્રિઅકજી ડેંગલેને રેસિડન્ટના સ્વાધીનમાં આપવો. એવા દરાવ થયા આ સમ્મ સરનાથી પેશ્વા ઘણા ચીડવાઈ ગયો અને પિંડારા સામે અંગ્રેજોને મદદ આપવાને બદલે એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી રાખ્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિઅકજી ડેંગલે કાંઈ હલકી વર્ણનો પુરૂષ હતો, અને તે અંગ્રેજો સામે દ્વેષ રાખતો હતો. જ્યારે ૧૮૧૩માં ફોર્સિંગરાર ગાયકવાડને પેશ્વા સાથે માગના લેણાનો વાંધો પડ્યો ત્યારે તેના નિવેદન લાવવાને ગાયકવાડે પોતાના પ્રધાન ગંગાધર શાસ્ત્રીને પુને મોકલ્યો; પણ આ પ્રધાને તેને પંઢરપુરમાં મારી નાંખાવ્યો.

૧૮૧૭—પેશ્વા તરફથી લડાઈની તૈયારી થતી જોઈને અંગ્રેજ રેસિડન્ટ પુના છોડી ખડકીઃ ગયો. આથી પેશ્વાએ ખડકી ઉપર ખડકીની લડાઈ હુમલો કર્યો, પેશ્વાનું લશ્કર ૨૬,૦૦૦ માણસનું હતું. ૧૮૧૭. અને અંગ્રેજનું મેજર ફ્રાઈડની સરદારી નીચે ૨,૮૦૦ માણસનું હતું. લડનાં પેશ્વા હારી ગયો અને પુના અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું. પેશ્વા પહેલાં સતારે, અને પછી પંઢરપુર નહાસી ગયો. ૧૮૧૮ માં પેશ્વાએ એક બીજું લશ્કર ભેગું કર્યું. અને ફોર્સિંગરારની અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટનનાં લશ્કરપર ફોર્સિંગરાર આગળ લડાઈ-૧૮૧૮. હુમલો કર્યો, પણ તેમાં તેની પૂર્ણ હાર થયાથી તે કલ્યાંટક અને પછી શીલાપુર નહાસી ગયો.

અંગ્રેજોએ ૧૮૧૮માં સતારા જીતી લીધું; અને એક ઢંઢેરો પીટાવી આજરાવ અને તેના વારસોનો હક્ક જિનવી લીધો, અને અંગ્રેજોએ સ- સતારાના* રાજા શાહુના દીકરા મતાપસિંહને† નિરા- તારા છોડ્યું. અને વારણા નદીની વચ્ચેનો મુલક આપ્યો. -૧૮૧૮.

* પંઢરપુર-લીધા નદીપર, * ખડકી—પુનાથી ૪ મેઇલ, † ફોર્સિંગરાર—લીધા નદી ઉપર—પુનાથી ૧૭ મેઇલ દૂર.

૧૮૧૮માં, પેશ્વાના સેનાધિપતિ ગોખલેએ શોલાપુર અને પુરંધરની વચ્ચે આશ્ટે મામ આગળ અંગ્રેજો સામે ઊદ્ધી લડાઇ આસટ્ટની લ- કરી, જેમાં ગોખલે અને તેનાં ધણાં માણસો માર્યા ગયાં. ૬૧૬-૧૮૧૮. આથી બાહુરાવ હવે લાચાર થઈ સર જોન માલ્કમને પેશ્વા મરણ શરણુ થયો, જેણે એને કાનપુર પાસે બિથુરમાં રાખ્યો, ૫૧૫૧-૧૮૫૩. અને વરસ દહાડે ૮ લાખ રૂપિયાનું પેન્શન આપતું કર્યું, જ્યાં એ ૧૮૫૩ ના જાનેવારી માસમાં મરણ પામ્યો.

સતારાના રાજા બીજા શાહુના દીકરા પ્રતાપસિંહ સતારા ખાલ- જેને પેશ્વાની માદી આપી, તે પણ પોતાનું ભલું કરનાર સા થયું-૧૮૪૯ અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો, તેથી તેને પદબદ્ધ કરી તેના ભાઇ શાહજીને નામનો પેશ્વા કરી બેસાડ્યો અને એના મરણ પછી ૧૮૪૯ માં સતારા ખાલસા કર્યું.

પેશ્વાનો પ્રધાન ત્રિંબકજી ડેંગલે જેને થાણાના કિલ્લામાં અંગ્રેજોએ બંધીવાન કર્યો હતો અને જે ત્યાંથી ન્હાસી ગયો હતો તે પણ પછે અંગ્રેજોના હાથમાં સપડાયો; તેને ગંગા નદી ઉપરના ચુનારગઢમાં કેદ કર્યો, જ્યાં તે મરણ પામ્યો.

બાહુરાવને કંઈ સંતાન ન હોવાથી તેણે નાના સાહેબને દત્તક લીધો, પણ અંગ્રેજોએ તેને કબુલ રાખ્યો નહીં. એજ કૂર અને પાપી માણસે ઇ. સ. ૧૮૫૭ના બગવાની વખતે કાનપુરમાં ત્રાસદાયક નાના સાહેબ. કામો કર્યા હતાં (જુઓ પ્રકરણ ૧૦ મું). આ પ્રમાણે બાહુરાજી વિશ્વનાથના વંશનો છેડો આવ્યો.

નાગપુરનો રાજ્યકારભાર:—નાગપુરનો રાજા પરસાજી, ઘેલો અને ન્હાની વયનો હોવાથી એનો પિપાઇ ભાઇ આપાસાહેબ રાજ્ય પ્રતિનિધિ થયો હતો. એણે એ બાળકનું કાસળ કાઢ્યું અને પોતે રાજધાટોના માલેક થઇ (૧૮૧૭), અંગ્રેજો સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યો.

સિતાબદ્દીની લડાઇ વખતમાં એણે નાગપુરની પશ્ચિમે સિતાબદ્દીની લડાઇ-૧૮૧૭. ટેકરી આગળ અંગ્રેજી લશ્કર પર હુમલો કર્યો, ૧૮૧૭, પણ

નાગપુરની લ- કુર્નલ સ્કોટ અને ફિટઝરલ્ડે તેનો પરાજય કર્યો, અને ૬૧૬-૧૮૧૭. જેનરલ કવટનનું લશ્કર આવી પહોંચતાંજ તેને પાછો

નાગપુર આગળ હરાવ્યો. જ્યારે જેનરલ હાર્ડિને તેને ત્રીજી વખત જળલપુર આગળ હરાવ્યો ત્યારે તે અંગ્રેજોને

શરણુ થયો, જેઓએ તેની સાથે સરતો કરી તેને ગાદી પાછી આપી.

૧૮૧૭. ગાદીએ બેસતાંજ આપાસાહેબ અંગ્રેજો સામે પાછાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો; આથી ત્યાંના રેસિડેન્ટ મિ. બેન્ડિન્સે તેને પકડી અલાહાબાદ મોકલ્યો, પણ માર્ગમાં તે નહાસી ગયો, અને અશીરગઢમાં ચિતુ પિંઢારા સાથે મળી ગયો. બ્યારે અશીરગઢ અંગ્રેજોએ જીતી લીધું ત્યારે તે ત્યાંથી શાંખિ રાજ્યને આશ્રય જતા રહ્યો, અને વળી ત્યાંથી જોધપુર નાહો, ત્યાં તે ૧૮૪૦માં મરણ પામ્યો. અંગ્રેજોએ રઘુજી લોંસલેના પૌત્રને નાગપુરની ગાદીએ બેસાડ્યો, અને ૧૮૫૩માં તે અપુત્ર મરણ પામવાથી નાગપુર પણ અંગ્રેજ રાજ્ય સ.થે જોડી નાંખ્યું.

હોલ્કરના સરદારોનું ખંડ ૧૮૧૭:—જસવંતરાવ હોલ્કર ધ. સ. ૧૮૧૧માં ગાંડો થઈ મરણ પામ્યો, અને એનું રાજ્ય ધણી માદી હાલતમાં તુલસીયાઈ. આવી પડ્યું. એનો દીકરો મહારાવ હોલ્કર ન્હાનાં વયના હોવાથી એની મા તુલસીયાઈ રાજ્યકારભાર ચલાવતી હતી. પણ તેણી તે કામ ચલાવવાને લાયક ન હોવાથી તેણીનું લશ્કર કિતુરી થયું. અને અંગ્રેજો સામે લડવા તત્પર થયું. તુલસીયાઈએ તેમની સાથે અંગ્રેજો સામે લડવાને સામિલ થવાની આનાકાની કરી, ત્યારે તેના સરદારોએ તેને મારી નાંખી, અને અંગલ નદીની શાખા સિપરા આગળ માહિદપુરની માહિદપુરમાં લશ્કર બેગું કર્યું; પણ અંગ્રેજ સરદાર હિરલોપ લડાઈ-૧૮૧૭. અને માલકમે તેમની સામે લડી તેમને હરાવ્યા (૧૮૧૭). અને મંડેસર આગળ ન્હાના મહારાવ જોડે તલનામું કર્યું.

૧૮૧૮—મંડેસરની સલાહની સરતો:—

- મંડેસર આ- ૧-હોલ્કરે રજપૂત રાજ્યો પાસેથી ખંડણી લેવાને
ગળ તલનામું, ૧૮૧૮. દાવો કરવો નહી.
૨-હોલ્કરના રાજ્યને અંગ્રેજના રક્ષણ નીચે રાખવું.

આખ ૧૧ મો.

અક્ષી લોક સાથે પડેલો વિમ્બહ ૧૮૨૩—૧૮૨૬.

માર્કિવસ આફ હેસ્ટિંગ્સ પછી લોર્ડ આમ્હર્સ્ટ ૧૮૨૩માં ગવનર જનરલ નિમાયો. એને હિંદુસ્તાનમાં આગળ પછી ૧૮૨૩-૧૮૨૬. થોડા દિવસમાં અક્ષી લોક સાથે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી. ધ. સ. ૧૭૫૩માં એલોમ્પા નામે એક સુહાસિક પુરૂષ

એલોમ્પા. એક મોટું લશ્કર લઈ પેગુમાંથી નિકળી આવા સરકર્ણ, અને મણીપુર, આરાકાન તથા આસામ જતી લઈ પોતાના રાજ્યની હદ વધારી. એલોમ્પાની પછી થયેલા અધિપતિઓએ ધીમે ધીમે આખો ખલ દેશ જીત્યો, અને પછી બંગાળના બ્રિટિશ સંસ્થાનોપર ધરમા.

વિશ્વહુનાં કારણ:—૧-ખલ લોકે ૧૮૨૩માં શાહપુરીનાર બેટમાં અંગ્રેજ રૈયતના બચાવને માટે રાખેલા ૧૩ સિપાઈઓને મારી નાંખ્યા.

૨-તેઓએ અંગ્રેજના મિત્ર કાચારનાર રાજાના મુલકપર સ્વારી કરી.

આવી અધિષ્ટિત ચાલ ચલાવવાથી દૂર રહેવાની આવાની દરખાસ્તમાં લોર્ડ આમ્હસ્ટે લખાણ કર્યું, પણ તેનો જવાબ તેમણે તિરસ્કારથી વાળ્યો, ત્યારે આખરે ૧૮૨૪ માં લડાઈ પ્રગટ થઈ.

એન્ડ્રેન ટાપુના કોર્નવેલિસ બંદરમાં મદ્રાસ અને

રંગુન જતી લીધું-૧૮૨૪. અંગાળાનું લશ્કર ભેગું થયું, અને ત્યાંથી તે લશ્કર એકદમ રંગુનપર ચઢી ગયું. આ લશ્કરનો સરદાર સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલ હતો. આ સરદારે રંગુન જતી લીધું, અને ખાલી લોકના કેટલાક મોરચા તોડી તેમને નહસાડી મુક્યા. આગળ વધીને અંગ્રેજોએ કેમ્પેન્ડન જતું. આ પછી ચોમાસું ખેસવાથી અને લશ્કરમાં મંદવાડ હોવાથી લશ્કર આગળ વધ્યું નહીં, પણ તે મટી જતાંજ ૧૮૨૫માં કર્નલ ગોડવિને માર્ટાબાન સરકર્ણ, અને પછી તરત અંગ્રેજ લશ્કરે ડોનાબ્યુપર ચઢાઈ કરી. અહિંયાં ખાલી લોકનો સરદાર મહાબંદુલા તેમની સામે લડવા આવ્યો પણ તે માર્યો ગયો. ડોનાબ્યુ લીધા પછી ગ્રોમપર ચઢાઈ કરી, અને પછી કર્નલ મોરિસને આરાકાન જતી લીધું.

હવે ખાલી લોકના રાજાએ સંધિ કરવા માગી, પણ સરતો કંઠણ હોવાથી રાજાએ તે કબ્જ કરી નહીં, અને લડાઈ પાછી ચાલુ કરી.

અંગ્રેજ લશ્કર લડાઈ પ્રગટ થતાંજ મેલનપર હુમલો કરી પગામ શહેર સરકર્ણ વધ્યું; અહિંયાં એક મોટી લડાઈ થઈ જેમાં સર આર્ચિબોલ્ડ કેમ્પબેલે ૨૦૦૦ માણસ સહિત ૧૮,૦૦૦ ખાલી લોકનો પરાજય કર્યો. આ લડાઈમાં ખાલી સરદાર મહાનેભિયો હતો. ૧૮૨૬માં તેમની રાજધાની આવા ઉપર અંગ્રેજ લશ્કરે કબ્જ કરી. ત્યારે તે લશ્કર રાજધાનીથી માત્ર ૪૫ મૈલ દૂર ચંડણુ શહેર આગળ આવ્યું, ત્યારે રાજા હિમ્મત હારી ગયો, અને અંગ્રેજો સાથે સંધી કરી.

૨ શાહપુરી-આરાકાનની વાયબ્લ દિશાએ. * ૩ કાર્યો-આરાકાનની ઉત્તરે.

ચન્ડયુની સલાહની સરતો:—૧૮૨૬.

ચન્ડયુની સ- ૧-રાજ્યએ આસામ, કાચાર અને જિન્ડિયા ઉપ-
લાહ-૧૮૨૬. રક્ષી સમૂળગો હાથ ઉઠાવવો.

૨-અંગ્રેજોને આરાકાન, તેનાસરિમ વિગેરે કેટલાક પ્રાંતો આપવા.

૩-લડાઈના ખર્ચ બદલ રાજ્યએ એક કરોડ રૂપિયા આપવા.

આ લડાઈની વખતે ૪૭મી દેશી પલટણે કલકત્તા બરાખપુરમાં આગળ બરાખપુરમાં બંડ કર્યું; એમને અલદેશમાં જવાનો બંડ-૧૮૧૫. હુકમ મળવાથી તેઓ ત્યાંજતાં બીધા, કારણ કે તેમની અગાઉ ગયલાં લશ્કરના ધણાંક માણસો તાવ, ખરાબ હવા, અને પાણીની તંગીથી મરી ગયાં હતાં. ન્યારે હુકમ માનવાની તેમને ફરજ પાડી, ત્યારે તેઓએ બંડ કર્યું; પણ સેનાધિપતિ પેન્જે તેમના ઉપર તોપોનો મારો ચલાવી તેમને વિખેરી નાખ્યા, અને તેમનામાંના કેટલાકને ફાંસી દીધી, ૧૮૨૫.

આખ ૧૨ મા.

ભરતપુરને ઘેરો ધાલી જતી લીધું ૧૮૨૫—૧૮૨૬.

ભરતપુરનો રાજા ૧૮૨૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો તેથી તેનો બાઈ બળદેવસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ એનો ભત્રિજો

દુર્જનસાહ ગાદી માટે દાવો કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ બળદેવસિંહનો હક્ક વાળખી ગણ્યો, અને તેને ગાદીએ બેસવા દીધો. ઈ. સ. ૧૮૨૫માં તેના મરણ પછી તેનો દીકરો બળવંતસિંહ ગાદીએ બેઠો; પણ દુર્જનસાહ તરત તેને

કેદ કરી રાજ્યનો ધણી થઈ પડ્યો. આ ઉપરથી ગવર્નર બળવંતસિંહ. જેનરલ લોર્ડ આમ્હસ્ટે થોડીકવાર આનાકાની કર્યા પછી દુર્જનસાહ. બળવંતસિંહને પાછી ગાદી અપાવવાને એક લશ્કર આપી

લોર્ડ ક્રિશ્ચનમિયરને મોકલ્યો. આ સરદારે ૨૫ મી ડીસેમ્બર ૧૮૨૫ ને દિને તે કિલ્લાપર ઘેરો ધાલ્યો. કિલ્લો ધણો મજબૂત હોવાથી તોપના મારાની તેનાપર કંઈ અસર થઈ નહીં. ત્યારે સુરંગ ફોડી તેનો કેટલોક ભાગ ઉરાડી દીધો, અને પછી અંદર દાખલ થઈ ૧૮૨૬ ના જાનેવારી માસમાં તે જીતી લીધો. ૧૮૦૫માં લોર્ડ લેકે જે કિલ્લાપર વ્યર્થ હલ્લો કર્યો

ભરતપુરનો હતો, અને જે દેશીઓ એવું ધારતા હતા કે ન જીતાય કિલ્લો જાય એવો જે તે એજ કિલ્લો હતો. દુર્જનસાહને ગાદીએથી

-૧૮૨૬. ઉઠાડી બળવંતસિંહને પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો, અને

દેશમાં સંભાહ શક્તિ થઈ.

ભદ્ર લોકો જેમનું રાજધાનીનું શહેર ભરતપુર હતું, તેઓમાં એવી

દંતકથા હતી કે ત્યાં સુધી એક કુંબીર અથવા સુસવાટ એ શહેરની આસપાસની ખાદનું પાણી સઘળું પી જાય નહીં ત્યાં સુધી એ જગ્યા કામી જતી શકવાનો નથી. લોડ કોમ્મર્સિયરે “મોતી જહીલ” એટલે મોતી સરોવર જેનું પાણી તે ખાદમાં જતું હતું તેનો સઘળો કિનારો ખુદસો કરી નાંખ્યો, જેથી ત્યાંનું પાણી જૂદી જૂદી જગ્યાઓમાં વહી ગયું અને તેથી તે ખાદનું પાણી એક સુસવાટ પી ગયું હોય તેમ સુકાઈ ગયું. લોડ કોમ્મર્સિયરે આ પ્રમાણે તે શહેર જતી લીધું.

લોડ આમ્હરસ્ટના હિંદુસ્તાન છોડ્યા પછી લોડ વિલ્યમ બેન્ટિક જેણે રયેન, પોર્ટુગલ અને સિસિલીમાં બહુ બહાદૂરી ખતાવી હતી તેણે ૧૮૨૮-૧૮૩૫ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે અમલ ચલાવ્યો. એના વખતમાં કાંઈપણ લડાઈ થઈ નહીં, અને એણે રાજ્ય કારભાર સલાહસંપથી ચલાવી રેયતને બહુ સુખી કરી. ૧૮૦૬ માં વેલોરમાં જ્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસનો હાકિમ હતો. એણે ૧૮૩૪ માં કુર્ગનું રાજ્ય અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાખ્યું, અને સતી થવાની, બાળહત્યાની અને એવી બીજી જુડી રસમોનો અટકાવ કર્યો. એના પછી લોડ ઓક્લેન્ડે ૧૮૩૬-૧૮૪૨ સુધી ગવર્નર જેનરલ તરીકે રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો.

બાબ ૧૩ મો.

અફઘાન લોક સાથે ખેડેલો વિગ્રહ ૧૮૩૮-૧૮૪૨.

વિગ્રહનું કારણ:—અફઘાનિસ્તાનમાં અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર શાહસુજન રાજ્ય કરતો હતો, તેને તેના ભાઈ મહમદ શાહસુજન. પોતાના વજીર ફતેહખાની મદદથી પદભ્રષ્ટ કરી પોતે રાજ્યના ધણી થયો, ૧૮૩૧. થોડા વખતમાં આ રાજ્યએ ફતેહખાને આંધળો કરી કાંઈ વાંક માટે મારી નાંખ્યો, તેથી બરકઝાઈ જતના લોકે મહમદને મારી નાંખી તેમના સરદાર દોસ્ત મહમદને કાબુલની ગાદી આપી. ૧૮૩૪ માં શાહસુજનએ ગાદી પાછી મેળવવાને ફોકટ પ્રયત્ન કર્યા પછી હિંદુસ્તાનમાં આવી અંગ્રેજોનો તે મિત્ર થઈ હુદિયાનામાં* રહ્યો, જ્યાં અંગ્રેજોએ તેને ૪૦૦૦ રૂપિયાનો મહિનો ખાંધી આપ્યો. આ વખતે રશિયન લોકો દોસ્ત મહમદ સાથે મળી લોડ ઓક્લેન્ડ જઈ અંગ્રેજો સામે કાવત્રા કરતા હતા, તેથી ગવર્નર જેનરલ ૧૮૩૬-૧૮૪૨. લોડ ઓક્લેન્ડે તે અમીર સાથે દોસ્તી કરવાને એલેકઝાન્ડર બેન્સનેઓકલ્યો, પણ તે નાઉમેદ થઈ પાછો ફર્યો. કાબુલના

હુદિયાના—સુતલજ નદી આગળ.

અમીરની આવી વર્તણૂક જોઈ લોડ ઓક્સેન્ડે પંચતપના મહારાજ રણ-
જીતસિંહ અને શાહસુજાન જોડે ૧૮૩૮ માં સંધિ કરી, અને શાહસુજાનને
કાબુલની ગાદી પાછી અપાવવાને લગાઈ પ્રગટ કરી.

સર જેનકીન. મુંબઈ. બંગાળા. અને મદ્રાસના લશ્કરોને કાબુલ જવાને
હુકમ થયો. એ ત્રણે લશ્કરની સરદારી સર જેનકીનને આપી.

આ ત્રણે લશ્કર કંદહારમાં ભેગાં થવાનાં હતાં. મુંબઈનાં લશ્કરને ત્યાં
જતાં સિંધના અમીરો, જેઓ આ વખત સુધી સ્વતંત્રપણે રાજ્ય ચલાવતા
હતા, તેઓએ હરકત કરી; આથી આ ટુકડીએ તેમની
કરાંચી જીત્યું સામે લડાઈ કરી તેમને હરાવ્યા અને કરાંચી જીતી લઈ
૧૮૩૯. કંદહારમાં ગએલાં લશ્કર સાથે તે મળી ગઈ, ૧૮૩૯. એ જ
પરસમાં અંગ્રેજોનાં મિત્ર અને મદદગાર પંચતપનો મહારાજ રણજીતસિંહ

મરણ પામ્યો. કંદહારમાંથી અંગ્રેજ લશ્કર કાબુલ તરફ
ગિઝની જીત્યું ચાલ્યું. રસ્તામાં જતાં ગિઝની જીતી લીધું, અને ત્યાંથી
૧૮૩૯. મહા મુશિયત કાબુલમાં દાખલ થયું. હોસ્ત મહમદ લખ્ત

વમર બેખારા તરફ નહાસી ગયો તેથી શાહસુજાનને પાછો તેની
ગાદી પર બેસાડ્યો, અને મિ. મેકનોટને શાહસુજાનના દરબારમાં વકીલ નિમ્ણો.

અંગ્રેજોએ લડાઈનો અંત આવ્યો એવું જાણીને શાહસુજાનના બચાવને
માટે જેનરલ નોટ અને કર્નલ સેલની સરદારી નીચેનું બંગાળાનું થોડુંક
લશ્કર રાખી, બાકીનું સઘળું પાછું હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધું.

અફઘાન લોકો બાકી રહેલાં લશ્કરને ઘણા ઉપદ્રવ કરવા લાગ્યા, અને
વારંવાર તેમની જોડે વ્હાની ન્હાની લડાઈઓ થતી. હોસ્ત મહમદ એક
લશ્કર લઈ શાહસુજાન સામે લડવા આવ્યો, પરંતુ તેનો કર્નલ
પરવાનની લ- સેલે કાબુલની ઉત્તરે પરવાન આગળ ૧૮૪૦ માં પરાજય
ડાઢ-૧૮૪૦. કર્યો, જેથી તે આખરે મિ. મેકનોટને શરણ થયો, જેણે
તેને માન આપી પોતાની સાથે થોડી મુદત રાખીને કલકત્તે
મોકલાવ્યો, જ્યાં તેને એક સારું પેન્શન આપવામાં આવ્યું.

બગલગ જે વરસ સુધી અફઘાનિસ્તાનમાં શાંતિ રહી; પણ અફઘાન
લોકો અંગ્રેજોને પોતાના દેશમાં રહેલા જોવા ઈચ્છતા નહતા
કાબુલમાં દંગો તેથી, અને ખૈયરઘાટ વેપાર માટે ખુદ્દો રાખવાને આપવા
૧૮૪૧. કહેલા પૈસા ઓછા કરવાથી, ૧૮૪૧ માં કાબુલમાં એક
દંગો થયો. આ દંગાનો ઉસ્કેરનાર હોસ્ત મહમદનો દીકરો અકબરખાં
હતો. રોજ એક બે હિંદુસ્તાનમાં આવતાં વાટમાં બળવાખોરોથી બહુ

નુકશાન ખમવું પડ્યું અને તે ઘણી મુશિયતે જલાલાબાદમાં દાખલ થઈ
ત્યાંનો કિલ્લો સમરાવી પોતાનો બચાવ કરતો ખેડો. એટલામાં
બન્સ અને મે- કાબુલમાં બળવાખોરોએ સર એલેક્ઝાન્ડર બન્સ અને બીજા
ફનાટનને મારી નાખ્યા. અમલદારોને કાપી નાંખ્યા. સર વિલ્યમ મેકનેટન અને

તેના સાથીઓને અકબરખાંએ સલાહ કરવાને બહાને દગાથી
માર્ગ નાંખ્યા, અને બીજાઓને જલાલાબાદ સહીસલામત લઈ જવાનું વચન
આપી કેદ કર્યા. જેઓ કેદી થયા હતા તેમાં સેલ, મેકનેટન અને કેટલાક
અમલદારોની બૈરીઓ પણ હતી. બાકીનાં લગભગ ૧૬,૦૦૦ માણસો નાસ-
ભાગમાં પડી હિંદુસ્તાન ખાતે આવવા નિકળી પડ્યાં. રસ્તામાં આ ખૂનો
અફઘાનોથી તેમજ ઠંડીથી તેમને એટલું તો દુઃખ ખમવું પડ્યું, કે તેમનામાંથી

ડોક્ટર બ્રાઇડન માત્ર સહીસલામત જલાલાબાદ જતા
શ હસુમને પહોંચ્યો, અને ૧૨૦ કેદી શિવાય બાકીનાં સઘળાં મગજ
મારી નાખ્યા પામ્યાં. શાહસુમને બળવાખોરોએ ૧૮૪૨ માં મારી
૧૮૪૨. નાખ્યો, અને તેનું મુઠ્ઠું કોઈ ખાઈમાં નાંખી દીધું.

આ વખતે સેલ સરદાર જલાલાબાદમાં, પોલક પેશાવરમાં, અને
નોટ કંદહારમાં પોતાના લશ્કર સહિત હતા. ઈ. સ. ૧૮૪૨
સં ૩ એલેન્ગરો માં લોહ આકલેન્ડ હિંદુસ્તાન છેડી ગયો, અને તેના
૧૮૪૨-૧૮૪૪ જગ્યાએ લોહ એલેન્ગરો ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો. તેણે
ગયલી આબરૂ મેળવવાને ચાંપતા ઉપાયો લીધા.

રોયલ્ટ સેલ જલાલાબાદમાં હતો તેને મારી કાઢવાને અકબરખાં પે ને
એક લશ્કર લઈ ગયો; પણ આ બહાદુર સરદારે પોતાનાં થોડાં માણસો
તેને હુગવી નહસાડી મુક્યો. રોયલ્ટ સેલને મદદ આપવાને જેનરલ પોલકને
માકલ્યો; આ સરદાર ખેંચરઘાટને રસ્તે જતાં દુસ્મનો રસ્તો રોકી બેઠા હતા
તેમની સામે ઘણી આકાફીથી લડ્યો, અને તેમને પહાડની બન્ને બાજુ પરથી
વિખેરી નાંખી જલાલાબાદમાં સેલના લશ્કર સાથે મળી ગયો. જલાલાબા-
દથી આ બંને લશ્કર આગળ ચાલ્યાં; અકબરખાં તેમની

ટક્કીનઘાટની સામે એક મોટું લશ્કર લઈ પાછો લડવા આવ્યો, પણ ટેકી-
લડાઈ-૧૮૪૨ નઘાટમાં તેના લશ્કરનો પરાજય થયો, અને પોલક તથા
સેલ સરદારો વગર અટકાવે કુડ કાબુલમાં પેડા, (૧૮૪૨).

જેનરલ નોટ કંદહારમાંથી કાબુલ જવા નિકળ્યો. ગિઝનીથી આસરે
૨૦ મૈલ દૂર નોની આગળ જતાં ગિઝનીનો સૂખો સમ-

સુદ્દીનખાં પોતાનું ૧૨,૦૦૦ ખાર હજાર માણસનું લશ્કર લઈ તેની સામે લડવા આવ્યો. એક હારે લડાઈ થઈ, જેમાં સમ-
 નોનીની લડા- સુદ્દીનખાં તદ્દન હારી ગયો, ૧૮૪૨. જેનરલ નોટ હવે
 ઈ-૧૮૪૨. આગળ ધસ્યો, પણ સમસુદ્દીનખાં પાછો એક મોટું લશ્કર લઈ
 નૈદાનની લ- નૈદાન અગળ લડવા આવ્યો, અને નોટ પાછો તેનો પરાજય
 ડાહ-૧૮૪૨. કર્યો. આ પછી જેનરલ નેટ, પૌલક અને સેલનાં
 લશ્કર જેડે કાબુલમાં મળી ગયો.

અફઘરખાં આવી હારો થવાથી ધણો ગુસ્સે થયો, અને અંગ્રેજ
 કેદીઓને તુર્કસ્તાનમાં ખુલૂમ ખાતે બંધીવાન કરવાનો, અથવા
 તેમને ગુલામો તરીકે ત્યાં વેચી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આ બંધીવાનો
 સલીહ મહમદ નામના સરદારના હાથમાં હતા. આ સરદારને અંગ્રેજોએ
 લાંચ આપી તેમને છોડાવ્યા, અને તેમની સલામતીને માટે. કર્નલ
 રિચમન્ડ અને પાછળથી સેલ એક લશ્કર લઈ તેમને સામે મળવા ગયા,
 અને ખુશીના પોકાર સાથે તેમને કાબુલ લઈ આવ્યા.
 ઇસ્તિલિક લ- અફઘાનો હવે કાબુલની ઉત્તરે ઇસ્તિલિક શહેરમાં નહાસી
 ટકું-૧૮૪૨. ગયા. પણ પૌલકે તેમને ત્યાંથી પણ મારી કાઢ્યા.
 આ જગ્યામાંથી ૧૮૪૧ માં અંગ્રેજોનો ચોરી લીધેલો
 લગભગ સધળો સામાન તેને પાછો મળી આવ્યો.

શાહસુલ્તને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો હતો, તેથી હવે અંગ્રેજોને
 કાબુલમાં લાંબો વખત રહેવાની જરૂર રહી નહીં, અને આખર સહિત પાછા
 ફર્યા; પણ અફઘાનોને તેમનાં પાપી કામને માટે શિક્ષા કરવાના વિચારથી
 ઔરંગઝેમના વખતમાં પ્રખ્યાત શિષ્યશાસ્ત્રી અલિમદીનખાંએ બાંધેલું
 મોટું બજાર તેઓએ બાળી નાંખ્યું. આ બજાર વેપારનું મોટું મથક હતું.
 એ ૬૦૦ ફીટ લાંબુ હતું ને એમાં ૨,૦૦૦ દુકાનો હતી. એજ બજારમાં મિં
 મેકનોટનના મુડદાને ખુદલું મુકી અંગ્રેજોનું અપમાન કર્યું હતું. સધળું અંગ્રેજ
 લશ્કર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા પછી લોડ એલેન્ડરોએ દોસ્ત મહમદ અને
 બીજા કેદીઓને છોડી મુક્યા, અને લડાઈનો અંત આણ્યો.

દોસ્ત મહમદ પાછો અફઘાનિસ્તાનની ગાદીએ બેઠો અને ૧૮૬૩
 માં મરણ પામ્યો. એને ૧૬ દીકરા હતા તેઓ ગાદી
 માટે માંહેમાંહે લડ્યા, અને આખરે શિરઅલી નામના
 દીકરાએ ૧૮૬૮ માં રાજગાદી મેળવી.
 દોસ્ત મહમદ
 મરણ પામ્યો
 ૧૮૬૩.

પાઠ ૧૪ મો.

સિંધ સાથે વિઘ્ન ૧૮૪૨-૧૮૪૩.

ધ. સ. ૧૭૮૬ માં મિરફતેહખાં નામના એક બહુચિસ્તાનના સરદારે સિંધ પર હુમલો કરી તે જીતી લીધું હતું. અને ત્યાંના રહેવાસીઓ ઉપર ભારે બુલમ ગુજાર્યો હતો. સિંધના ત્રણ ભાગ હતા; સિંધના ત્રણ ભાગ:— ૧-હૈદ્રાબાદ, ૨-ખેરપુર, ૩-મિરપુર; એ ત્રણ પર એકેક અમલદાર જે અમીરને નામે ઓળખાતો તે રાજ્ય ચલાવતો. આ અમીરો જોડે વેપાર ચલાવવાને અંગ્રેજ સરકારે આગળ ધણી કોશીશ કરી હતી, પણ તેઓ કાંઈ સમજ્યા નહીં હતા.

વિઘ્નનાં કારણ:—૧—સિંધુ નદીપર વગર જકાતે અંગ્રેજોને વેપાર કરવા દેવાની, અને હૈદ્રાબાદમાં રેસિડન્ટ અને મદદ વાસ્તે લશ્કર રાખવાની જે સંધિ કબુલ કરવા તેમને ફરજ પાડી હતી, તે સંધિ અમીરો તોડી નાંખવા માગતા હતા.

૨—અફઘાનિસ્તાનની લડાઈ વખતે અંગ્રેજ લશ્કરને તેઓએ ધણી હરકત કીધી હતી, અને તેઓ અંગ્રેજો સામે દ્વેષભાવ રાખતા જણાયા, તેથી ત્યાંના રેસિડન્ટ સર જેમ્સ આર્મને વધારે સખત સંધિ કબુલ કરાવવાની જરૂર પડી. આથી તેમને ધણો ગુસ્સો લાગ્યો.

૩—સખત સંધિઓ કબુલ કર્યા પછી તેઓએ રેસિડન્ટના મકાન પર એકદમ હુલો કર્યો. આથી લડાઈ જાગી.

અમીરોએ રેસિડન્ટના મકાનપર ઓચિંતો હુમલો કર્યો, ત્યારે ત્યાંના સિપાઈઓ તેમની સામે થોડીકવાર બહાદુરીથી લડ્યા, પણ તેમની સંખ્યા ધણીજ થોડી હોવાથી અંતે તેમને સિંધુ નદીપર એક અંગ્રેજ આગબોટમાં નહાસી જવું પડ્યું.

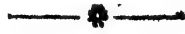
અમીરોની આવી અધટિત વર્તણૂકને લીધે ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ મિલબાનીના બ- એલેન્ડરોએ સર ચાર્લસ નેપિયરને એક લશ્કર આપી ૩૧-૧૮૪૩. સિંધ પર મોકલ્યો. આ સરદારે ૧૮૪૩માં મિયાની* આગળ તેમને હરાવ્યા, આથી ખેરપુર અને હૈદ્રાબાદના છ અમીરો અને શરણે ગયા. મિરપુરનો અમીર શિરમહમદ તાબે થયો નહીં, તેથી એજ વરસમાં

હૈદ્રાબાદની સર ચાર્લસ નેપિયરે તેને હૈદ્રાબાદ આગળ હરાવ્યો, અને ૩૧-૧૮૪૩. મિરપુર તથા અકબર પાદશાહની જન્મભૂમિ અમરકોટ જીતી લીધાં. આ બે લડાઈઓથી સિંધની લડાઈનો અંત આવ્યો.

મિયાની—હૈદ્રાબાદથી ૬ મૈલ દૂર.

સિંધ આલસા
વધુ ૧૮૪૩

અમીરોએ પોતાની પ્રજા ઉપર બહુ જુલમ ગુન્તર્યો હતો. માટે એ આખો પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધો, અને અમીરોને સડે પેન્શન આપી બહારસ મોકલ્યા.

બાબ ૧૫ મો.

ગ્વાલિયરમાં વિમલ ૧૮૪૩.

વિમલનું કારણ—દોલતરાવ સિંધિયા ૧૮૨૭માં અપુત્ર મરણ પામ્યો. તેની વિધવા મહારાણી આઘળબાઈએ ૧૮૩૩ સુધી જાહેર. તેણીના દત્તક જાંકાળને નામે રાજકારભાર ચલાવ્યો, જે વરસમાં જાંકાળએ પોતે ઉમરે પુગ્યાથી રાજ્ય ચલાવવા માંડ્યું. જાંકાળ પણ ૧૮૪૩માં અપુત્ર મરણ પામ્યો, તેથી તેની ગાદીએ તેના દત્તપુત્ર ભગીરતરાવને બેસાડ્યો. આ બાળ રાજની વતી ભગીરતરાવ. રાજકારભાર ચલાવવાને મહારાણી અને (જાંકાળના મામા) મામાસાહેબ વચ્ચે કળખો થયો. અંગ્રેજ રેસિડન્ટ મામાસાહેબનો પક્ષે કર્યો, તેથી મહારાણી અને તેણીના મિત્રોએ આ રેસિડન્ટને પણ ગ્વાલિયરમાંથી કાઢી મેલ્યો. લોડ મામાસાહેબ. એલેન્બરોને આ સમયને લીધે લડાઈ કરવાની જરૂર પડી.

૧૮૪૩—સર જી ગોલ્ડ અને લોડ એલેન્બરો પોતે મહારાજપુરની એક મોટું લશ્કર લઈ ગ્વાલિયર બાણી ગયા. મહારાજપુર* લડાઈ-૧૮૪૩ આગળ એક મોટી લડાઈ થઈ, તેમાં મરેઠી ફોજનો પરાજય થયો. એજ દિવસે જેનરલ ગ્રી, જેને એક લશ્કર આપી ડાઈ-૧૮૪૩. બીજે રસ્તેથી ત્યાં મોકલ્યો હતો, તેણે પણ પનિયાર+ આગળ બીજી મરેઠી ફોજને હરાવી. આ હારેથી સિંધિયાની તોપો, દારૂગોળો સર્વ અંગ્રેજોને હાથ આવ્યું; આથી મહારાણીએ તેમની જોડે સલાહ કરી.

સલાહની સરતો:—૧—મહારાજા ઉમ્મરનો થાય ત્યાં સુધી રાજકારભાર એક પંચ નિમવામાં આવે તે ચલાવે.

૨—ગ્વાલિયરમાંનું અંગ્રેજ લશ્કર વધારવું, અને સિંધિયાએ રેસિડન્ટના કક્ષા પ્રમાણે ચાલવું.

૩—અંગ્રેજોનું દેવું સિંધિયાએ જલદી ભરી દેવું.

* મહારાજપુર-ગ્વાલિયરની ઉત્તરે. + પનિયાર-ગ્વાલિયરનો દક્ષિણે ૧૨ મેલ દૂર.

બાળ ૧૬ મો.

પંજબમાં પહેલો વિગ્રહ ૧૮૪૫-૧૮૪૭.

શીખ લોકો:—જેમ મરહા લોકો વશે અલાહીદીન ખુનીએ તેમના દેશ પર ચઢાઈ કરી ત્યારથી આપણે જાણવા લાગ્યા, તેમજ શીખ લોકો આપરના વખતથી જાણમાં આવ્યા. એમના ધર્મનો સ્થાપનાર નાનક ઇ. સ. ૧૪૬૯માં લાહોર આજી સુર્યનગરીમાં જન્મ્યો હતો. એ એક સુધારો નાનક જન્મ્યો કરનાર હિંદુ ભક્ત હતો. હિંદુ તથા મુસલમાનોને એક ૧૪૯૯. કરવાના વિચારથી એણે બન્નેના શાસ્ત્રોમાંથી સાર કાઢી આ

ધર્મ સ્થાપ્યો. એક મસ્જિદને માનવો, ગતિભેદ કાઢી નાંખવો, સદ્ગુણ એજ ધર્મ છે, બીજા ધર્મો સામે કંઈ અથવા કે ધ કરવાં નહીં, અને સારા કામો કરવાં, એ એનો બોધ છે. આ ધર્મમાં ધણા લોકો ભગ્યા, અને આપરના રાજ્યથી તે શાહજહાંના રાજ્ય (૧૫૨૬-૧૬૫૮) સુધીમાં તેઓ ધણા સલાહ સંપત્તી રહ્યા; પણ ઔરંગઝેબના વખતથી તેઓ મુસલમાનોના વેરી થયા; કારણ કે એ પાદશાહે તેમને ધણું દુઃખ દીધું, અને તેમના મુખ્ય સરદારનું અપમાન કરી તેને મારી નાંખ્યો. નાનક પછી

ગુરુગોવિંદ. તેના દશમાં એલા ગુરુગોવિંદે મુસલમાનો પર વેર લેવાના ઉપાયો લીધા, પણ તેમાં તે કંતેલ પામ્યો નહીં, અને ઔરંગઝેબે તેના દીકરાઓને પકડી મારી નાંખ્યા. ગુરુગોવિંદ આવાં મેટાં સંકટથી ગાંઠે થઈ મરણ પામ્યો, પણ તેનાં એક એક નિરાશ થયા નહીં. ઔરંગઝેબના મરણ સુધી તેઓ પહાડોમાં રહ્યા અને પછી ધીમે ધીમે તેઓ પંજબના ધણા થઈ પડ્યા. રણજીતસિંહ એમના રાજ્યનો સ્થાપનાર હતો, અને તે ઇ. સ. ૧૭૯૦માં જન્મ્યો હતો. એનાં રણજીતસિંહ. વખતમાં પંજબમાં જે જૂનાં જૂનાં ૧૨ સ્વતંત્ર રાજ્યો હતાં તે બધાંને એક કરી એણે એક પ્રબળ રાજ્ય સ્થાપ્યું. રણજીતસિંહ, પહેલાં અહમદશાહ અબદઅલીના પૌત્ર ઝમાનશાહનો નિમંત્રે લાહોરનો લોકેમ હતો. એનું લશ્કર ફ્રેંચ તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી કવાયત પામ્યું હતું.

આરકસિંહ
૧૮૩૯ નિહાલ-
સિંહ ૧૮૪૦.
શેરસિંહ ૧૮૪૦
-૪૩ ધ્યાનસિં-
હ-૧૮૪૩-૪૫

વિગ્રહનાં કારણ:—ઈ. સ. ૧૮૩૯માં રણજીતસિંહ ના મરણ પછી તેના રાજમાં અવ્યવસ્થા થઈ. રણજીતસિંહ પછી તેનો મંદ બુદ્ધીનો કુંવર આરકસિંહ રાજ થયો પણ લોકોએ એને ઝેર દેવાથી એ ૧૮૪૦માં મરણ પામ્યો. એની પછી એનો દીકરો નિહાલસિંહ ગાદીએ આવ્યો, પણ તેજ

દિવસે કંઈ અકસ્માતથી તેમરણ પામ્યો, તેમાં તેના કાકા શેરસિંહે ગાદી લીધી, ઇ. સ. ૧૮૪૩માં રણજીતસિંહના પ્રધાન ધ્યાનસિંહે શેરસિંહ તેમજ તેના

દીકરાને મારી નાંખાવ્યા. આથી એ વરસ સુધી રાજ્યમાં ભારે બખેડા થયા, અને ૧૮૪૫માં રણજીતસિંહની માનીતી રાણી ચાંદકુંવરે પોતાના ધુલીપસિંહ દીકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઈ ફેરવી. રાજા ન્હાની ૧૮૪૫. વચનો હોવાથી રાજકારભાર ચલાવવાને એક સભા ઠેરવી. આ સભા શીખ લશ્કરને પોતાના કબજામાં રાખી શકી નહીં. સિપાઈઓ લડવાને આતુર થઈ રહ્યા, અને તેમણે અંગ્રેજ રાજ્ય પર હુમલો કરવાનો હરાવ કર્યો. લોર્ડ એલેન્ડરે પછી સર હેન્રી હાર્ડિંગ ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો, ૧૮૪૪. એ ધણી અનુભવી હેન્રી હાર્ડિંગ લડવંચો હતો, અને રૂપેન સાથની લડાઈમાં એનો એક હાથ ૧૮૪૪-૧૮૪૮. કપાઈ ગયો હતો. એણે શીખ લોકોનું જોર ધણું વધેલું જોઈ મીરત અને સતલજ નદીની વચ્ચે એક મેદું લશ્કર ભેગું કર્યું.

લડાઈનું કારણ:—શીખ લોકે સતલજ નદી ઓળંગી એકાએક અંગ્રેજોનાં થાણા ફિરોજપુર* ઉપર હુમલો કર્યો.

સર જી ગોફ લશ્કર લઈ તેમની સામે થયો. બન્ને લશ્કર ફિરોજપુરથી આશરે ૨૦ મૈલ દૂર મુઢકી આગળ સામસામાં મુઢકીની લડાઈ- થયાં. અંગ્રેજ લશ્કર ૧૧,૦૦૦ માણસનું હતું. અને શીખ ૪-૧૮૪૫. લોકનું લાલસિંહની સરદારી નીચે ૩૦,૦૦૦ નું હતું.

આ લડાઈમાં શીખ લોકોનો પરાજય થયો, અને તેમની ૧૭ તોપો અંગ્રેજોના હાથમાં આવી, ૧૮૪૫. જલાલાબાદનો વીર સર રોબર્ટ સ્લેલ જેણે અફઘાન લોક સાથેની લડાઈમાં ધણી બહાદૂરી બતાવી હતી તે આ લડાઈમાં માર્યો ગયો.

બીજી મોટી લડાઈ ફિરોજ શહેર+ આગળ ૧૮૪૫માં થઈ. આ વખતે ગવર્નર જેનરલ પોતે જી ગોફના લશ્કર સાથે ગયો અને ફિરોજ શહેરની ૫,૦૦૦ માણસની મદદ મળતાંજ ગોફ સરદારે શીખ લડાઈ-૧૮૪૫. લોકપર હુમલો કર્યો. લડાઈ આખી રાત ચાલી અને શીખ લોકે અંગ્રેજ લશ્કરનાં ધણાંક માણસો માર્યા; પણ પ્રભાતે સર હેન્રી હાર્ડિંગ લશ્કર લઈ ડાબી બાજુએથી, અને સર જી ગોફ જમણી બાજુએથી દુસ્મનોપર હુલ્લો કર્યો, અને તેમને હરાવ્યા. અંગ્રેજોની જીત થઈ ખરી, પણ લશ્કર થાકી જવાથી અને દારૂગોળા ખૂટી જવાથી ન્હાસી જતા દુસ્મનોની પુઠે તેમનાથી જઈ શકાયું નહીં.

શીખ લોકે હાંપી છતાં નાહિમેદ થયાં નહીં. એક મહિનાની અંદર તેઓ

ફિરોજપુર—સતલજ નદી આગળ.

ફિરોજ શહેર—મુઢકીથી ૧૦ મૈલ દૂર.

પાછા સંતલજ નદી ઓળંગી અંગ્રેજો સામે લડવા આવ્યા, (૧૮૪૬). આ વખતે એમનું લશ્કર ધણું મોટું હતું. એમને આગળ વધતાં અહીંવાલની અટકાવવાને સર હેરિ સ્મિથને મોકલ્યો. લુદિયાના તરફ જતાં લડાઈ-૧૮૪૬. અહીંવાલ આગળ શીખ સરદાર ગુલાબસિંહે એકાએક અંગ્રેજ લશ્કરને હુમલો કર્યો, તેથી અંગ્રેજોને ધણી હાનિ અહીંવાલની પહોંચી. થોડા દિવસ પછી લશ્કર કુમકે આવી પહોંચતાંજ લડાઈ-૧૮૪૬. અહીંવાલ આગળ શીખ લોકચર સર હેરિ સ્મિથે પાછો હુમલો કરી તેમને હરાવ્યા અને તેમનો સર્વે સરસા-માન તેમજ પદ તોપો જીતી લીધી.

હવે સર જી બોફ અને હેરિ સ્મિથનાં લશ્કરો સાથે મળી જઈ સંતલજ નદી ઓળંગી આગળ વધ્યાં. એમને આગળ વધતાં અટકાવવાને શીખ લોકોનું લશ્કર સોમ્બોનન આગળ સામું થયું. એમનો સોમ્બોનની સરદાર વૃદ્ધ શામસિંહ હતો. સર જી બોફે તેમની ઉપર હુમલો કર્યો. શીખ લોકો મરણિયા થઈ કલાક સુધી લગા. બન્ને તરફનાં હજારો માણસો માર્યા ગયાં. અંતે શામસિંહ બહાદુરીથી લડતાં સ્થામાં પડ્યો, અને શીખ લોકો હિમ્મત હારી નહાસવા લાગ્યા, ૧૮૪૬. અંગ્રેજ લશ્કર આથી લાહોર તરફ ધસી ગયું, અને શીખ લોકોને સલાહ કરવાને ફરજ પાડી.

લાહોરની સલાહની સરતો:-૧-બિયાસ અને સંતલજ નદીની વચ્ચેનો જલ ધર દોઆબનો પ્રાંત અંગ્રેજોને આપવો.

૨-લડાઈના ખર્ચ બદલ ૧ કરોડ ૫૦ લાખ રૂપિયા આપવા.

૩-લાહોરની ગાદીએ રણજીતસિંહનો બાળકુમાર રહે, પણ તે હિમરે પહોંચે ત્યાં (૧૮૫૪) સુધી રાબ્બનો સંધવો વહિવટ ત્યાં રાખેલા અંગ્રેજ રેસિડન્ટની આજ્ઞા પ્રમાણે ચાલે.

૪-લાહોરમાં એક અંગ્રેજ લશ્કર રાખવું.

૫-જમુનો રાજા ગુલાબસિંહ જે એક શ્રીમંત અને વગવાળો સરદાર હતો, તેની પાસેથી અંગ્રેજોએ પૈસાની અમુક રકમ લઈ તેને કાશ્મીર અને તેની આસપાસની જગ્યાને રાજા કબુલ કરાવ્યો.

સર હેન્રી હાર્ડિંગ અને સર જી બોફને તેમની બહાદુરીને માટે હિમરાયની પદ્મી મળી, અને જેતરલ સ્મિથને યોરોનેટનો લોડ ટેલકોટની ઈફકાબ મળ્યો. સર હેન્રી હાર્ડિંગે ૧૮૪૮ માં ઇંગ્લાંડ ૧૮૪૮-૪૯ ગયો, અને તેની જગ્યાએ લોર્ડ ડેલકોટી આવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૬ માં કાશ્મીરમાં આંદકુંવર અને લશ્કરસિંહની

* અહીંવાલ-ફિરોજપુરની પહાડી.

+ સોમ્બોન-ફિરોજપુરની જગ્યા, સંતલજ નદીના કિનારા પર.

ઉચ્ચેરણીથી ગુલાબસિંહ સામે લોકોએ બંડ ઉઠાવ્યું. પણ તે તરત સમી ગયું, અને એ બંનેને લાહોરની બહાર લઇ જવામાં આવ્યા.

બાબ ૧૭ મો.

પંજાબમાં બીજો વિમલ ૧૮૪૮—૧૮૪૯.

વિમલના કારણ:—મુલતાનનો સૂબો લાલમૂળરાજ લાહોરમાંથી અંગ્રેજ ફાજને કાઢી મુકવાને શીખ લોકો સાથે કાવત્રાં કરતો જણાયો; આથી તેને સાંથી કાઢી મુકી તેની જગ્યાએ સરદાર ખાનસિંગને નીમ્યા. અને તેને રાજ્યાભિષેક કરવાને મિં વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસન અમલદારને મોકલ્યા. શીખ લોકે તેમના મુલતાનમાં આવી પહોંચતાં જળવો ઉઠાવ્યો, અને તેમને કાપી નાખ્યા. લાલમૂળરાજે આ ખુન કરનારાઓને સફેદનામ આપ્યું એટલુંજ નહીં પણ તે અંગ્રેજ સામે લડવાને તૈયારી કરવા લાગ્યો.

આખું પંજાબ અંગ્રેજો સામે ઉઠેલું જોઈને લેફ્ટનન્ટ એડવર્ડસ જે લીહામાં* હતો તેણે પઠાણ અને બીજાઓનું તરત એક લશ્કર ઉભું કર્યું, અને લાવલપુરની નવાબની મદદ મેળવી, કનલ કોર્ટલેન્ડ † દેરા ઈસ્માએલમ: ‡ હતો, તેના લશ્કર સાથે પોતાનું લશ્કર જોડી નાંખ્યું. કિનેરીના §- ઈ. સ. ૧૮૪૮માં શીખ લોકે આભેગાં થયલાં લશ્કર પર હુમલો ૩૧-૧૮૪૮. કર્યો; પણ મુલતાનથી આસરે ૨૦ મૈલ દૂર કિનેરી આગળ સદુસેનની ||- તેમનો પરાજય થયો. થોડા દિવસ પછી સદુસેન+ આગળ ૩૧-૧૮૪૮. એક બીજી મોટી લડાઈ થઈ તેમાં લાલમૂળરાજ હારી ગયો.

પછી જેનરલ વિશનું લશ્કર કુમકે આવતાંજ અંગ્રેજોએ મુલતાન પર ઘેરો લાલ્યો; પણ શેરસિંગ સરદાર જે પહેલાં અંગ્રેજોના મિત્ર થઈ રહ્યો હતો તે આ વખતે તેમને છોડી દઈ ૫,૦૦૦ માણસના લશ્કર સાથે દુસ્મનને જઈ મળ્યો, તેથી આ ઘેરો ઉઠાવી લેવાની જેનરલ વિશને ફરજ પડી. આ અંગ્રેજ સરદાર મુલતાનથી સાત મૈલ દૂર પડાવ નાંખી બીજાં લશ્કરની રાહ જોતો બેઠો. એટલામાં લોર્ડ ગોર્ડે લાહોર તરફ લશ્કર સાથે ફર્ય કરી. શીખ લોકો રામનગર ‡ આગળ છાવણી કરી બેઠા હતા, સાંથી લોર્ડ ગોર્ડે લડાઈ

રામનગરની
લડાઈ-૧૮૪૯.

* લીહા—ચિંધુ નદી આગળ.

† લાવલપુર—સતલજ નદીની પૂર્વે લાહોરથી ૨૭૧ મૈલ દૂર.

‡ દેરા ઈસ્માએલ—લીહાની બીજી સિંધુ નદી પર.

+ સદુસેન—મુલતાનની ઉત્તરે. § રામનગર—ચિનાબ નદી પર.

કરી તેમને ચિનાખને બીજે કાઠે હાંકી કાઢ્યા, ૧૮૪૯.

જેનરલ વિશે મુખ્યધી મદદ મળતાંજ પાછો મુલતાન
સાલ મુળરાજ પર ઘેરો બાલ્યો અને તે જીતી લીધું. મુળરાજ અંગ્રેજોને
શરણ આપ્યો- ૧૮૪૯. સામે ધણી વાર લડ્યા પછી અંતે શરણે થયો, ૧૮૪૯.

આ શીખ સરદારને વાન્સ એગન્યુ અને એન્ડરસનને
મારી નાંખાવવાને માટે લાહોરમાં જન્મપર્યંત કેદ રાખ્યો. મુલતાનમાં
બહોળસ્ત રાખવાને જેનરલ એડવર્ડસને થોડાંક લશ્કર સાથે રાખ્યો, અને

બાકીનું લશ્કર લઈ જેનરલ વિશ લોર્ડ ગોફના લશ્કર
ચિલિયનવાળા સાથે મળી ગયો. લોર્ડ ગોફ શેરસિંગના લશ્કર સામે
નીલડાઈ-૧૮૪૯. લડવાને ચિલિયનવાળા આગળ ગયો. અહિંયાં એક મોટી

લડાઈ થઈ, ૧૮૪૯. શીખ લોકને સાંધી હરાવી હાંકી
કાઢ્યા, અને તેમની ૪૦ તોપો જીતી લીધી, પણ અંગ્રેજ લશ્કરને બહુ
ખમવું પડ્યું. તેમના ૩૮ અમલદારો તેમજ લગભગ ૬૦૦ સિપાઈઓ
માર્યા ગયા અને ૧૬૦૦ માણસો જખમી થયાં.

આ માત્ર નામની ફતેહથી હિંદુસ્તાનનાં તેમજ ઇંગ્લાંડના લોકોનાં
મન બહુ બ્યાકુળ થયાં, અને લોર્ડ ગોફને તેની ઉદ્ધતાઈ અને અવિચારી
કામને માટે ટપકો આપી લશ્કરનું ઉપરીપદ સિંધ જીતનાર સર ચાર્લસ

નેપિયરને આપ્યું. સર ચાર્લસ નેપિયર ઇંગ્લાંડથી
ગુજરાતની લ- ૩૪-૧૮૪૯. લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યો તે પહેલાં લોર્ડ ગોફ

શીખ લોકો સાથે ગુજરાતમાં એક બીજી મોટી લડાઈ
કરી, ૧૮૪૯. આ લડાઈમાં શેરસિંગની પૂર્ણ હાર થઈ અને લોર્ડ ગોફ
પોતાની ચિલિયનવાળાની લડાઈમાં બચલી આબરૂ પાછી મેલ્લી.

ગુજરાતની લડાઈથી શીખ લોક સાથની લડાઈને અંત
દોસ્ત મહમદ. આવ્યો, અને ૧૬,૦૦૦ શીખ લોકો પોતાનાં હથિયાર

છે - રણ થયા. શીખ લોકોએ દોસ્ત મહમદને પેશાવર આપી દેવા
ના કબુલાતે અફઘાન લશ્કરની મદદ માંગી હતી, તે લશ્કર પણ આ

લડાઈમાં હારી જવાથી નહાસી ગયું; અને તેની પાછળ જેનરલ ગિલ્ફર્ડ
છેક ખેંચરવાટ મુધી ગયો. ૧૮૪૯ ના માર્ચ મહિનાની ૨૯ મી તારીખે

પંજાબ અંગ્રેજ પંજાબ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધું, અને મહારાજા
રાજ સાથે એડી ખુલીપસિંહને રૂપિયા ૫,૮૦,૦૦૦નું વર્ષાસન બાંધી આપ્યું.
માર્ચ-૧૮૪૯. અંગ્રેજોને પંજાબમાંથી જે લૂંટ મળી તેમાં કોહ-એ-નુર

* ચિલિયનવાળા-જેમ અને ચિનૈય, નદીની જમણે.

+ ગુજરાત-લાહોરની હારે ૬૦ મૈલ પર.

નામનો દુનિયામાં સર્વથી મોટો હોયો હતો, તે ઇંગ્લાંડની મહારાણીને મળ્યો. આ હોયો પહેલાં માળવાના લોજ રાજનો હતો, જેના હાથમાંથી લોદી વંશના, પછી મોગલવંશના રાજ્યોના, અને પછી અહમદશાહ અબ્દલી. પછી શાહસુજ અને છેલ્લો ફરુજીતસિંહના હાથમાં આવ્યો હતો.

આખ ૧૮ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે બીજો વિમ્બ ૧૮૫૨—૧૮૫૩.

વિમ્બહતું કારણ:—રંગુનના સુબાએ કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે માઠી ચાલ ચલાવી, અને ત્યાંના જે અંગ્રેજ વહાણોના કેપ્તાનો (નાયુદા)નું અપમાન કર્યું. આવાની દરબારે એ માટે કાંઈ બંદોબસ્ત કરી પાધરો જવાબ વાળ્યો નહીં, તેથી લડાઈ થઈ.

નૌકાપતિ લેખ્ખટ અને જેનરલ ગોડવિન એ બન્નેએ રંગુન અને આસપાસની જગ્યા પર હુમલા કર્યા. થોડા મહિનામાં પેગુ પેચુછતી લીધા. અથવા રંગુનથી પ્રોમ સુધીનો મૂલક તેમણે છતી લઈ ૧૮૫૨. અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જેડી લીધા, ૧૮૫૨. આ પ્રમાણે પહેલી અને બીજી બ્રહ્મી લોક સાથની લડાઈમાં અંગ્રેજોએ આરાકાન, તેનાસરિમ, અને તેમની વચ્ચેનો મૂલક પેગુ છતી લીધા.

ખ. સ. ૧૮૫૩ ના જુન મહિનામાં આ લડાઈનો અંત આવ્યો, અને રાજ સાથે સંધિ થઈ.

સલાહની સરતો:—૧-રાજ્યએ બધા અંગ્રેજ તરફના કેદીઓને છોડી મુક્યા.

૨-પેગુ અંગ્રેજોને આપવો.

આખ ૧૯ મો.

બ્રહ્મી લોક સાથે ત્રીજો વિમ્બ ૧૮૮૫—૧૮૮૬.

વિમ્બહતું કારણ:—૧-બ્રહ્મીરાજ બીઆએ પોતાની રૈયત પર બહુ જુલમ ગુજાર્યો. ૨-અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથે માઠી ચાલ ચલાવી, અને ૩-અંગ્રેજોને આ માટે પાધરો જવાબ આપવાને બદલે વળી ફ્રેન્ચ લોકો સાથે સંધિ કરી. આ માટે જ્યારે એ રાજ્યએ કાંઈ બ્રહ્મીશ ખાલ બંદોબસ્ત કર્યો નહીં, ત્યારે કર્નલ ફ્લેચર અને જેનરલ સાયમોન્ડ. પેન્ડરવુડે તેનાં રાજ્ય પર હુમલો કર્યો, અને થોડા વખતમાં તેનું સંપૂર્ણ રાજ્ય છતી મેઈ અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જેડી નાંખ્યું. રાજ બીઆને હિંદુસ્તાનમાં રાખી તેને સાયકનું મોડું પેન્શન આપ્યું.

પ્રકરણ ૧૦ મું.

હિંદુસ્તાનમાં બળવો—૧૮૫૭.

અહીં કેનિંગે લોડે ડેલહેસી પછી અહીં કેનિંગે ૧૮૫૬—૧૮૬૨
૧૮૫૬-૧૮૬૨. સુધી ગવર્નર જનરલ તરીકે રાજ્યકારવાર ચલાવ્યો.

ધરાન જોડે લડાઈ.—૪. સ. ૧૮૫૬ માં અંગ્રેજોએ ધરાન જોડે
લડાઈ કીધી. ધરાનના શાહે ન્યારે રૂશિયાની ઉશ્કેરણીથી હેરાત જીતી
લેવાને ૧૮૩૭ માં ચઢાઈ કરી, ત્યારે અંગ્રેજો તેની સામે
હેરાત પરથી—
૪-૧૮૩૭. થયાથી તેને પાછું ફરવું પડ્યું. આ વખતથી શાહે અંગ્રેજો
પર દુશ્મનાઈ રાખી અને ૧૮૫૬ માં તેમની સામે આડી ચાલ
ચલાવવા લાગ્યો. આથી જનરલ સર જેમ્સ ઓડેમને ધરાન પર ચ-
ઢાઈ કરવા મોકલ્યો. આ સરદારે એકદમ જુશાયર જીતી લીધું અને આગળ
વધ્યો, એટલામાં શાહે માફી માંગી, અને અંગ્રેજો સાથે
જુશાયર જીતી સંધિ કરી, ૧૮૫૭. આ સંધિ પેરિસમાં થઈ, તેમાં શાહે હેરાત
ભેટું—૧૮૫૬. તથા અફઘાનિસ્તાન પર દાવો કરવો નહીં, એવી કબુલાત આપી.

ચીન સાથે લડાઈ.—ચીનની સરકારે અંગ્રેજો સાથે અઘાવત
રાખી અંગ્રેજો વેપારીઓનું એક વહાણ લૂંટ્યું, અને
ચીન સાથે લ-
ડાઈ-૧૮૫૭. તેમને માહું લાગે એવી રીતે વર્તી; કંતાનના હાકેમે તો
સઘળા અંગ્રેજોને કાપી નાંખવાનો હુકમ કર્યો. આથી લોડે

એલગીનની સરદારી નીચે એક લશ્કર ઇંગ્લાંડથી મોકલવામાં આવ્યું.

આ બહાદૂર સરદારે તુરત કંતાન પર તોપનો માર ચલાવી
કંતાન જીત્યું. આના હાકેમને બંધીવાન કરી કલકત્તે મોકલ્યો. અહિંયાં-
૧૮૫૭. શી હવે ન્યારે લશ્કર શેંઘાઈ ઉપર ચાલ્યું ત્યારે રાજત-

એ સલાહ કરી, તેમાં નીચે મુજબના કરાર થયા:—

૧-ચીનના રાજાએ અંગ્રેજોને બે કરોડ દશ લાખ ડાલર આપવા.

૨-અંગ્રેજોને કોસન, આમોય, શેંઘાઈ, વિગેરે પાંચ બંદરોમાં
વેપાર કરવાને છૂટ આપવી.

૩-હોંગકોંગ બેટ અંગ્રેજોને સ્વાધીન કરવે.

આ લડાઈ ન્યારે ચાલતી હતી, ત્યારે હિંદુસ્તાનમાં બળવો ઉઠ્યો.

આ સાંભળવાંજ એલગીન સરદારે ચીનમાં બંદોબસ્ત માટે મોકલેલ લશ્કર
રાખ્યું અને બાકીનું હિંદુસ્તાન મોકલ્યું આવ્યું.

૧૮૫૭ ના બળવાનાં કારણો.—આ બળવામાં ઘણાં જૂઠાં જૂઠાં

કરણો આપવામાં આવે છે. પણ લોડ ઉલ્હાસીની દેશી રાજ્યો અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દેવાની રાજનીતિ, તેમજ રાજકારભારમાં જૂદા જૂદા કેરફારો, સિપાઈ અને અમલદાર વચ્ચેનો અણુબનાવ, અફગાનિસ્તાનની લડાઈ વખતે અંગ્રેજોપર વીતેલી વિપત્તિ, દેશીઓને અંગ્રેજો ખ્રિસ્તિ કરવા ધારે છે એવો મૂર્ખાઈ ભરેલો વિચાર, તેમજ વળી દિલ્હીના પાદશાહે, અમીરરાવના દત્તક નાનાસાહેબે, અયોધ્યા અને જહાંસીની બેગમોએ અને એવા બીજાઓએ પોતાનું રાજ્ય પાછું મેળવવાની ધારણાથી કરેલા ઉશ્કેરણી, એ આ બળવાના માનવા લાયક કારણો છે. ઇ.સ. ૧૮૫૭ માં દેશી લશ્કરમાં એન્-ફીલ્ડ નામની બંદુકો દાખલ કર્યાથી હિંદુ તેમજ મુસલમાનોનાં મન ઉશ્કેરવાને અંગ્રેજોના દુસ્મનોએ એવી અફવા ઉડાવી કે તે બંદુકોના કારટ્રીજ (કાર્ત્રસો) ને ગાય અને ડુકરની ચરબી લગાડેલા છે. અને ધર્મવાળાએ આ વાત ખરી સાનીને બળવો ઉઠાવ્યો.

બરોડાપુરમાં બંડ. બરોડાપુરમાં ૧૯ મી બંગાળી પલટણ પહેલાં બંડ કર્યું. પણ તે પલટણને એકદમ તોડી નાંખી. મીરતમાં મે મલિનાની ૧૦ મી તારીખે બળવાનો લબૂકો ઉઠ્યો. ત્યાંના કેટલાક સિપાઈ મીરતમાં બંડ. ઓને અંગ્રેજ અમલદારોએ કેદ કર્યા, ત્યારે દિલ્હી પાસે આખું મીરત તે સિપાઈઓના બચાવ માટે અંગ્રેજો સામું થયું; જે જે યુરોપીઅન મળ્યા તેમને કાપી નાંખ્યા. અને પછી તેઓ દિલ્હી ગયા.

દિલ્હીમાં પણ મે મલિનાની ૧૧ મી તારીખે બંડ ઉઠ્યું. અને ત્યાંના દિલ્હીમાં બંડ. ઘણાક અંગ્રેજોને મોગલ વંશના છેલ્લા પાદશાહ મહમદ અહમદશાહની સમક્ષ કાપી નાંખ્યા. આ પાદશાહે બળવાખોરોને તેમ કરતાં અટકાવવાને, અથવા તો અંગ્રેજોને બચાવવાને કંઈપણ ઉપાય લીધા નહીં. દિલ્હી બળવાખોરોને હાથ ગયાની જોવી ખબર ખ્દાર પડી, તેવીજ બંગાળા અને વાયવ્ય પ્રાંતોની પલટણોએ પોતાના અમલદારોને કાપી નાંખ્યા, અને તેઓ પણ ખ્દાર પડ્યા. એમને જોઈ ફિરોજપુર, કાનપુર,

જહાંસી, શાહજહાંપુર, બનારસ, અલાહાબાદ, મોરાદાબાદ, જલ્લંધર, બેરિલી, અને બીજી ઘણીક જગ્યાઓમાં જોન લોરેન્સ. બળવા ઉઠ્યા. માત્ર પંજાબમાં સરજોન લોરેન્સની બાહોશી-હૈદરાબાદમાં સર થી શીખ લોકે, તેમજ નામાંકિત પ્રધાન સર સાંતારજંગ-ચાલારજંગ.

ની હોંશીયારીથી હૈદરાબાદના મુસલમાનોએ વફાદાર રહી કાનપુરમાં કવલ. આ બળવામાં સામિલ ન થતાં સામી અંગ્રેજોને મદદ કર્યા; એમાં શીખ લોકના લશ્કરની મદદ ઘણીજ હતી. સર્વેથી બહુ અસહાયક બનાવ કાનપુરમાં થયો, ત્યાંના લશ્કરે બંડ કરી સઘળા અંગ્રેજ

અમલદારે તથા તેમની બાયડી અને છોકરાંઓને ઘેરી લીધાં; ત્રણ અઠવાડિયાં સુધી અમલદારેએ વહીવટની સરદારી નીચે બળવાખોરો સામે ટકાવ કર્યો અને મહા કષ્ટ ખમ્યાં. આ બળવાખોરોનો ઉપરી નાનાસાહેબ (બાજુરાવ રે જાનો દત્તક), તથા તેનો મુખ્ય સલાહ આપનાર અંજિમુલ્લા હતા. જ્યારે નાનાસાહેબે આ અમલદારેને તેમના બાયડી છોકરાં સહિત અલાહાબાદ સહી સલામત લૂંટ જવાનું વચન આપ્યું ત્યારેજ તેઓ તેને શરણ થયા; પણ આ દગલબાજ ચંડાળે પોતાનું વચન પાળ્યું નહીં. એના બોલપર વિશ્વાસ રાખી આશરે ૪૫૦ જણ ગંગા નદીમાં મછવામાં બેસી અલાહાબાદ જવા નિકળ્યાં, પણ તે સઘળાંને નાનાના હુકમથી બળવાખોરેએ ગોળીથી મારી નાંખ્યાં. માત્ર ચાર જણ આમાંથી બચી ગયાં. જુલાઈ માસની ૧૫ મી નારીએ વળી એ ચંડાળે ૧૨૫ બાળકો અને સ્ત્રીઓને એક ન્હાના ઓરડામાં પૂર્યાં અને પછી તેમને કાપી નાંખી તેમના શરીરના કકડા કૂવામાં નાંખી દીધા.

અયોધ્યાના કમિશનર સર હેન્રી લોરેન્સે આ બળવા વિષે સાંભળતાંજ લકનૌના કિલ્લામાં ખોરાક ભરી રાખ્યો અને ત્યાંના સર હેન્રી લોરેન્સે સઘળા ચુરોપીઓ સાથે પોતાનો બચાવ કરી બેઠો. બળવા-રેન્સે ખોરોએ ત્યાં ઘણાક હુમલા કર્યા, પણ સઘળા વ્યર્થ ગયા. આ કમિશનરના બચાવને માટે કર્નલ નીલ, ઓરેમ અને હેવલોક સરદાર આવ્યા; અને બે મહિના રહીને કેમ્પબેલ સરદાર થોડુંક લશ્કર લઈ જ્યારે આવ્યો ત્યારે તેઓ ત્યાંથી બહાર નિકળ્યા, અને વેર લેવાને તૈયારીઓ કરી.

એક લશ્કર કાનપુરમાં મોકલ્યું, જેણે ત્યાંના અંડખોર સિપાઈઓને મારી વિખેરી નાંખ્યાં.

દિલ્હીમાં અંડખોરની સંખ્યા બહુ હતી. અનાંદ, નિકલસન, વિલ્સન, સ્મિથ અને બીજા અમલદારોએ ઘણી બહાદૂરીથી છેક સપ્ટેમ્બર માસમાં દિલ્હી પાછું જીતી લીધું, અને મહમદ બહાદૂરશાહ, તેના દીકરા અને પૌત્રને હોડસન સરદારે પકડી કેદ કર્યા. પાદશાહને પાછળથી અંધીવાન દાખલ રંગુન મોકલી દીધો, જ્યાં તે ૧૮૬૨ માં મરણ મહમદ બહાદૂરશાહ મરણ પામ્યો; બહાદૂરશાહના દીકરાઓ અને પૌત્ર પહેરેગીર પામ્યો-૧૮૬૨ ઉપર હુમલો કરી તેમના હાથમાંથી શ્વાસી જતા હતા, ત્યારે તેમને ગોળીથી મારી નાંખવાની હોડસનને ફરજ પડી.

અયોધ્યા:—દિલ્હી જીતી લીધા પછી લાંબો વખત સુધી હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા ભાગોમાં ઝડપી ચાલી. અયોધ્યાની બેમૂમ, બેરેલીનો નવાબ, પ્રિય બાદશાહનો મોલવી, અને બિયુરનો નાનાસાહેબ અયોધ્યા અને રોહિલખંડમાં

દેવાથી, ત્યાં બળવો ધણા જોસથી ઉઠ્યો. સર કોલિન કેમ્પબેલે મુખ્યાં લોકના રાજા જંગલહારની મદદથી તેમની સામે લડાઈ કરી, અને તેમને વિખેરી નાંખ્યા. સર જી રૌઝે મધ્ય કેમ્પબેલ. હિંદુસ્તાનમાં બંડખોરને મારી નહસાડી મુક્યા; એની સામે લડવા આવેલાં નાનાસાહેબનો સગો તાતીઆટોપી તાતીઆટોપી. અને જહાંગીરની રાણી હતી. જહાંગીરની મજબુત ગદ સર જી રૌઝે જીતી લીધી, અને રાણી પોતે જ્વાલિયરનો ખચાવ કરતાં રણમાં પડી.

તાતીઆટોપી- ને ફાંસી દીધી ૧૮૫૬. તાતીઆટોપી ૧૮૫૬ માં પકડાયો, અને કાનપુરમાં ચાલેલી કતલમાં તે સામિલ હતો, માટે તેને ફાંસી દીધી.

નાનાસાહેબ પણ નેપાલનાં જંગલોમાં નહાસી ગયો, ન્યાં તે મરણ પામ્યો એવું ધારવામાં આવે છે. આ પ્રમાણે આ ભયંકર બળવાનો અંત આવ્યાથી જે લોકો એમાં સામિલ થમલા પુરવાર થયા તેમાંના કેટલાક આગેવાનોને મારી નાંખ્યા, અને બાકીનાઓને દેશનિકાલ કર્યા. ગવર્નર જનરલ લોર્ડ કેનિંગ આ બંડખોર સામે ધણી દયાળુ રીતે વર્ત્યો, તેથી ઘણા અંગ્રેજોએ તેની નિંદા અને હાંસી કરી. તે સઘળાઓનો વિચાર એવો હતો કે આ ક્રિતુરમાં સામિલ થનારા સઘળાઓને તેમના નિર્દય કામોને માટે મારી નાંખવા જોઈતા હતા.

પ્રકરણ ૧૧ મું.

રાજ્યમાં ફેરફાર.

આ બળવો સમ્યા પછી રાજ્યમાં ધણાક ફેરફારો થયા:—(૧) ૧૮૫૮ ના આગસ્ટ માસમાં અંગ્રેજ પાર્લામેન્ટે “ઇંડયા બિલ” પસાર કરીને હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ધરત ઇન્ડિયા કમ્પની પાસેથી લઈ લીધું, અને ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન કર્યું. (૨) હિંદુસ્તાનને માટે એક “સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ” નીમ્યો, અને તેને મદદ કરવાને ૧૫ માણસોની, દસ વરસ સુધી આધેધા ભોગવનારી, એક કૌન્સિલ નીમી; આ કૌન્સિલના પંદરમાંના આઠ એવા હોવા જોઈએ કે જેઓએ ૧૦ વરસ હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરી હોય. (૩) ગવર્નર જનરલને વાઇસરોયનો નવો ઇન્કાબ મળ્યો. (૪) કમ્પનીનાં હિંદુસ્તાનમાં નોકરી કરનાર અંગ્રેજ લશ્કરને સિટિફાઈડ રાજ્યનું લશ્કર સાથે ભેળી લાંખું. (૫) ગવર્નર જનરલની, તેમજ મુખ્ય તથા મદાસની કૌન્સિલમાં કામદાર બાંધવા

હિંદુસ્તાનનું રાજ્ય ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને સ્વાધીન થયું. ગવર્નર જનરલને વાઇસરોયનો ઇન્કાબ મળ્યો.

માટે દેશી મેન્થરોને દાખલ કીધા. (૬) ઇલાકાઓમાં સુપ્રીમ કોર્ટને બદલે
હાઇકોર્ટ સ્થપાઈ. ન્યાયની હાઈ કોર્ટ સ્થપાઈ. અને બોર્ડ ઓફ
કન્ટ્રોલ કાઢી નાંખી.

મહારાણીનો ઠંડેરો:—ઉપર લખેલા ફેરફારો હિંદુસ્તાનમાં દાખલ
કયા પછી ૧^{લી} મે ૧૮૫૮ ને દિને અલાહબાદમાં
મોટી દરબાર ભરીને લોર્ડ કેનિંગ જે પહેલો વાઇસરોય
થયો, તેણે મહારાણીનો ઠંડેરો વાંચી સંભળાવ્યો. આ ઠંડેરામાં
હિંદુસ્તાનના દેશીઓને ધર્મ સંબંધી છઠ્ઠા આપી; બળવામાં
જે સંઘળાઓએ ભાગ લીધો હતો, તેઓમાંના ખુન કરનારા
તથા આગેવાનો શિવાય સંઘળાને માફી બક્ષી; અંગ્રેજના
વફાદાર રાજાઓને દત્તકપુત્ર લેવાને હક્ક આપ્યો; ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીના
દિવાની તથા મુલકી તથા લક્કરી ખાતામાં જેઓ નોકરી કરતા હતા.
તેમને તેમની જગ્યાપર બહાલ રાખ્યા; દેશી રાજાઓ સાથે કંપનીએ જે
કરારો કર્યા હતા તે મંજૂર રાખ્યા; અને ધર્મનો કંઈ ભેદ ન રાખી સરકારી
નોકરીમાં યોગ્ય પુરૂષોને રાખવાની અને વારસા બાબત તથા જમીન સંબંધી
હક્કો વિષે કોઈને પણ નારાજ નહીં કરવાની અને હિંદુ કે મુસલમાન હિંદ-
વાસી કે અંગ્રેજ એ સર્વ સાથે સમ્માન વૃત્તિ રાખવાની અને ધર્મ કે
જાતિની બાબતમાં વચ્ચે નહિ પડવાની કમ્પ્રોમિસ આપી.
લોર્ડ કેનિંગ મરણી લોર્ડ કેનિંગ સને ૧૮૬૨માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ
પામ્યો-૧૮૬૨. ગયો, અને ત્યાં એક મહિનામાં મરણ પામ્યો.

પ્રકરણ ૧૨ મું.

ગવર્નર્સ જેનરલ અને તેમની કારકીર્દિ.

(૧) વોરન હેસ્ટિંગ્સ ૧૭૭૪—૧૭૮૫.

ઈ. સ. ૧૭૭૩માં રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ પસાર થયો તે ધારાની રૂઝ
હેસ્ટિંગ્સ પહેલો ગવર્નર્સ જેનરલ થયો. તેણે ૧૩ વર્સ (જે વર્સ
ગવર્નર્સ તરીકે) કંપનીને અગણિત ફાયદા થાય એવી રીતે અમલ ચલાવ્યા.
જેમ હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજી રાજ્યનો પાયો નાંખનાર કલાધવ હતો, તેમ
રાજકારણની રચના રચનાર હેસ્ટિંગ્સ હતો. એની કૌન્સિલ
કોન્સિલના
મેમ્બરો. ના એમ્બરો એન્સન, કલેવરિંગ, ક્રાન્સિસ, અને બારવેલ
હતા. હેસ્ટિંગ્સને સર્વ કામકાજમાં બારવેલ એકમત થઈ

મદદ આપતો, પણ ઉપલા ત્રણ દરેક બાબતમાં તેની યોજનાની સામે થતા. આ ત્રણ મેમ્બરોની ઉશ્કેરણીથી રાજા નન્દકુમાર નામના એક આત્મજી હેરિટિંગ્સ ઉપર લાંચ લેવાનો આરોપ મુક્યો, અને તે બાબતની તપાસ ચાલતી હતી તે સમયમાં એજ આત્મજી ઉપર જુદા દસ્તાવેજો બનાવ્યાનું તહોમત મૂકાયું, અને તેની નવી અદાલતમાં પણ ન્યાયાધીશ 'સર એલીઝાબેથ ઈમ્પી આગળ મદદ કુમારને ફાંસી તપાસ આગ્રી, ૧૭૭૫. તેના ઉપર આ તહોમત સાબિત થીથી-૧૭૭૬. થવાથી તેને ૧૭૭૬ માં ફાંસી દોધી.

હેરિટિંગ્સે ૧૭૭૪ માં રોલ્લિસ લોકોને અયોધ્યામાંથી હાંકી કાઢી કમ્પનીને ૪૦ લાખ રૂપિયાનો ફાયદો કરી આપ્યો. એણે ૧૭૭૬-૮૨ સુધી મરેઠાઓનો પહેલો વિગ્રહ અને ૧૭૮૦-૮૪ સુધી મહેસૂરનો બીજો વિગ્રહ કરી તેમનો ધણી સારી રીતે અંત આપ્યો.

કમ્પનીના ખર્ચનો આ લડાઈઓથી ખાલી થઈ ગયો, ત્યારે એણે કાશીના જમીનદાર રાજા ચૈયતસિંહ અને અયોધ્યાના તવાખ અબ્દુલ્લાની પાસે કમ્પનીનું લહેજું માંગ્યું. કાશી પ્રાંત અમૂક પૈસાની ચૈયતસિંહ અને અબ્દુલ્લા રકમ લેવાની બોલીએ ચૈયતસિંહને કંપનીએ આપ્યો હતો; અને અબ્દુલ્લાએ કરાર પ્રમાણે લાંબો વખત સુધી ખંડણી ભરી ન હતી. ત્યારે આ બંને જણાએ આ માંગણી સામે વાંધો ઉઠાવ્યો, ત્યારે હેરિટિંગ્સ પોતે આ વિષે ખંદોબસ્ત કરવા કાશી ગયો. ચૈયતસિંહ એની સામે થયો, તેથી હેરિટિંગ્સે તેને પકડ્યો. આથી ત્યાંનું લોક ધણું ઉશ્કેરાયું અને હુલ્લડ કરી પકડનારાઓને કાપી નાંખ્યા તેમાં હેરિટિંગ્સ સહેજ બચી ગયો. લશ્કર મદદે આવી પહોંચતાંજ ચૈયતસિંહ ગ્વાલયર ન્હાસી ગયો, તેથી તેની જગ્યાએ તેના ભત્રિજાને રાજા કબુલ કરી હેરિટિંગ્સે કાશી પ્રાંતની ખંડણીની વાર્ષિક રકમ વધારી. અબ્દુલ્લાએ પણ કંઈ ઉપાય ન મળવાથી પોતાની મા અને દાદી પાસેથી પૈસા કઢાવી હેરિટિંગ્સને આપ્યા.

હેરિટિંગ્સનાં આ કામો એના ઉપરીઓને ગમ્યાં નહીં, તેથી એણે ૧૭૮૫ માં પોતાનો હોદ્દો છોડ્યો, અને ઈંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં એને રાજા અને પ્રધાન તરફથી ઘણું માન મળ્યું; પણ એના દુસ્મનો. પિટ, બર્ક અને ક્રાન્સલ જેમાં મુખ્ય પિટ, બર્ક, અને ક્રાન્સલ હતા, તેઓએ એનાં ધણાંક કામો ધિક્કારી કાઢ્યાં. અને એના ઉપર લાંચ લેવાનો, જુલમનો. અને એવા બીજાં કામનો આરોપ મૂકી એનું પદામિત્રમાં કામ ચલાવ્યું, ૧૭૮૮. આ તપાસ સાત વરસ એટલે

૧૭૯૫ સુધી ચાલી, જેમાં એના ઉપર મૂકેલાં તહોમતો ખોટાં હતાં.

હેસ્ટિંગ્સને પોતાનો બચાવ કરવામાં એક લાખ પૌન્ડનો હેસ્ટિંગ્સ મ- ખરચ થયો હતો. એ ૮૬ વરસની ઉંમરે ઇ. સ. ૧૮૧૮ રજુ પામ્યો- માં મરણ પામ્યો. આ ગવર્નર જેનરલ ઘણો બુદ્ધિમાન. ૧૮૧૮. પ્રવિણ, અને દ્રઢ મનનો હતો. એણે હિંદુસ્તાનમાં વિદ્યાનં સર જોન મેક- બહુ ઉત્તેજન આપ્યું. હેસ્ટિંગ્સના ઈંગ્લાંડ જવા પછી સર ફરસન ૧૭૮૫- ૧૭૮૬. જોન મેકફરસન જે કૌન્સિલનો વડો સલાસદ હતો, તેણે ૨૦ મહિના ગવર્નર જેનરલ તરીકે કામ ચલાવ્યું, ૧૭૮૫-૮૬.

(૨) લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૬—૧૭૯૩.

આ ગવર્નર જેનરલ સપ્ટેમ્બર માસમાં કલકત્તે આવ્યો અને સલાહ સંપત્તી રાજ્યકારભાર ચલાવવાને ઉપાયો લેવા લાગ્યો. કંપનીના નોકરો જે વેપાર કરતા હતા અને તેથી જે અનર્થ થતો હતો, તેનો એણે એકદમ અટકાવ કર્યો. એના વખતમાં ૧૭૯૦-૯૨ સુધી મહેસૂરની ત્રીજી લડાઈ ચાલી, જેમાં ટીપુને ૧૭૯૧ માં અરિકેરાની લડાઈમાં હરાવી તેની ધણીક જગ્યા જીતી લીધી. લોર્ડ કોર્નવોલિસે પોતાની કારકીર્દિનાં છેલ્લાં વરસમાં મહેસૂલ ખાતામાં જમાખંદીના ત્રણ નવી રીતો દાખલ કરી:—જમીનદારી ગામવારી, અને રાયતવારી.

૧-જમીનદારી રીત:—એ છે કે જમીનની મહેસૂલ બદલ લેવાનો આંકડો હુમેશને માટે નક્કી કરવામાં આવ્યો અને એ જમાખંદીની કરેલી મહેસૂલ મહોટા મહોટા જમીનદારોએ અમુક વખતે ત્રણ રીતો. સરકારમાં ભરવી. આથી જમીનદારો વગર પૈસે જમીનના ધણી થયા. આ રીત ખંગાળામાં દાખલ કરી.

૨-ગામવારી રીત:—ગામના લોકોને પોતાની હદમાં આવેલી જગ્યાની ઉપજને માટે જવાબદાર ઠરાવ્યા. આ રીત ખંધ્યગ્રાંતો ખંગાળાના વાયવ્ય પ્રાંતો અને પંજાબમાં દાખલ કરી.

૩-રાયતવારી રીત:—આ રીતમાં દરેક ખેડુને જમીનને માટે સરકારમાં શું ભરવું એ નક્કી કર્યું. આ રીત મુઘલ તથા મદ્રાસમાં દાખલ કરી.

(૩) સર જોન શૌર ૧૭૯૭—૧૭૯૮.

સર જોન શૌર પહેલાં મુલકી ખાતાનો નોકર હતો, તેથી એ આ દેશનું સાચું જ્ઞાન ધરાવતો હતો. એની કારકીર્દિમાં મરેઠા લોકોએ નિજામને ૧૭૯૫ માં ફરૈશાની લડાઈમાં હરાવ્યો, અને ઝૂકા પેશ્વા માધવરાવ નારાયણના મુખાન નાના ફૂડનવીસે મરેઠી રાજ્યને ધણી ચઢતી "હાલતમાં આણ્યું. સર જોન શૌરે નિજામને મરેઠા સામે મદદ કરી નહીં. તેમાં

એણે મોટી બૂલ કરેલી કહેવાય છે. અંગાળાના અંગ્રેજી અમલદારોએ વળી મોટા પ્રગાર માંગ્યા, તે એણે સાથે થયા વગર તેમને આપ્યા. ઈ. સ. ૧૭૬૭માં અયોધ્યાનો નવાબ અસોફદૌલા મરણ પામ્યો તેની જગ્યાએ ઝીંઝીરઅલી નવાબ થયો; પણ તે હકદાર વારસ નથી એવું માલમ પડવાથી તેની જગ્યાએ અસોફદૌલાના ભાઈ સાદતઅલીને સર જોન શૌરે નવાબ કબુલ કરી આદીએ ખેસાડ્યો.

(૪) લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કિસ વેલેરિસ) ૧૭૮૮—૧૮૦૫.

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટનની કારકીર્દિમાં મહેસૂરની ચોથી ૧૭૬૮-૬૯ અને મરેઠા સાથની બીજી તથા ત્રીજી (૧૮૦૨-૧૮૦૬) લડાઈઓ થઈ. મહેસૂરની ચોથી લડાઈમાં ટીપુ શ્રીરંગપટ્ટણની લડાઈમાં માર્જો ગયો. આ ગવર્નર જનરલે ૧૮૦૧માં અયોધ્યામાં સુધારો કર્યો; ૧૮૦૨માં મરેઠા સાથે વસાઈ આગળ સંધિ કરી; ૧૮૦૩માં વરાડના રાજા રઘુજી ભોંસલે દિલ્હીના રાજાને તેમજ દોલનરાવ સિંધિયાને હરાવી સલાહ કરવાની જરૂર પડેલે ૧૮૦૩. પાડી; દિલ્હીના રાજા શાહઆલમને મરેઠા સરદારોએ ફત્ત રાખ્યો હતો તેને છોડ્યો; જસવંતરાવ હોલકરને હરાવી તેની સાથે સંધિ કરી; અને ભરતપુરના રાજાને ૧૮૦૫માં સલાહ કરવાની ફરજ પાડી. લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન ઘણો બળેલો અને બુદ્ધિમાન હતો. એણે હિંદુસ્તાનમાં “સપ્લિસટિયરી સિસ્ટમ” એટલે સાલ્મબૂતસેનની યોજના આપી, જેથી એવા કરાર થયા કે, ૧-દેશી રાજાઓએ પોતાના રાજ્યમાં પોતાના ખર્ચે અંગ્રેજી લશ્કર રાખવું. ૨-અંગ્રેજોની પરવાનગી વગર પારકાં રાજ્યો સાથે સંધિ નહીં કરવી અને ૩-અંગ્રેજોની સત્તા હિંદુસ્તાન માં અટકે, એમ કબુલ કર્યું. ઈ. સ. ૧૮૦૫ માં જ્યારે એ સ્વદેશ ગયો ત્યારે એને ઘણું માન અને ૨૦ લાખ રૂપિયા બક્ષિસ તરીકે મળ્યા.

(૫) માર્કિસ કોર્નવોલિસ (બીજીવાર) ૧૮૦૫—૧૮૦૫.

ઈંગ્લાંડની સરકાર આ વખતે સમાધાની જોવાને ઘણી આતુર હતી, તેથી આ ગવર્નર જનરલને બને ત્યાં લગી લડાઈનો અંત લાવવાની સુચના આપી હિંદુસ્તાન ખાતે પાછો મોકલ્યો; પણ એ બે માસમાં જનારસ આગળ ગાલપુરમાં મરણ પામ્યો, અને એની જગ્યાએ સર જ્યોર્જ સરનપોર્ટ બાહા બાહો જે કૌન્સિલનો વડો સભાસદ હતો, તેણે ૧૮૦૫-૧૮૦૫-૧૮૦૭. ૧૮૦૭ સુધી સજકારવાર ચલાવ્યો. એણે પોતાના પૂર્વાધિકારીના વિચાર અમલમાં આપ્યા, અને અંગ્રેજોએ ભારે સુડાઈઓ કરી સિંધિયા તથા હોલકર પાસેથી જે જગ્યાઓ જાપી લીધી હતી,

તે એણે તેમને પાછી આપી એટલું જ નહીં પણ અંગ્રેજ સાથે દોસ્તી રાખનાર રાજાઓ જેઓને હોદ્દકર તથા સિંધિયાએ પાછળથી લડાઈ વેલોર, સિંક- કરી ધણું દુઃખ દીધું, તેમને મદદ પણ આપી નહીં. એના દ્રાખાદ, વસા- વખતમાં વેલોરમાં તેમજ સિકંદ્રાબાદ, વલાળખાદ અને નવાદ, અને નંદીદુર્ગમાં બંડ ઉઠ્યાં (૧૮૦૬), આ બંડનું કારણ એ નંદીદુર્ગમાં બંડ હતું કે સર જ્યોર્જ આર્લેએ હિંદુ સિપાઈઓને કપાળપર ૧૮૦૬. દીધું કરવાને ના કહી, અને સઘળાને એકસરખી દાઢી મુઠ

રાખવાનો તથા એકસજ ઘાટની પાઘડી ધાલવાનો હુકમ કર્યો. ઇ. સ. ૧૮૦૭માં લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જેનરલ થઈ આવ્યો, અને સર જ્યોર્જ

આર્લે ૧૮૦૭-૧૮૧૩ સુધી મદ્રાસનો ગવર્નર રહ્યો. અહિંયાં મદ્રાસમાં બંડ પણ એના “ટેન્ટ કોન્ટ્રેક્ટ” નામના અણગમતા સુધારાથી બંડ થયું, અને લશ્કરનો સેનાધિપતિ જેનરલ એકડોવલ પોતાનો હોદ્દો છોડી વિલાયત ગયો.

(૬) લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭-૧૮૧૩.

ઇ. સ. ૧૮૦૮માં આ ગવર્નર જેનરલે લાહોરના રાજા રણજીતસિંહ સાથે (પહેલી) સંધિ કરી, કારણ કે આ વખતે રૂશિયન લોકની હિંદુસ્તાનપર ચઢી આવવાની ધારતી હતી. એજ વરસમાં એણે નવા, નવા, બુર્ખાન, આઇલ ઓફ બુર્ખાન, (જે ૧૮૧૪માં પાછું ફ્રેન્ચ લોકોને સ્વાધીન ફ્રાન્સ જતાં- કર્યું હતું) તથા આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જતી લીધાં, અને ૧૮૦૯. સિંધ, કાબુલ, તથા ધરાન જોડે દોસ્તી કરી. એ ૧૮૧૩માં ઇંગ્લાન્ડ ગયો, ત્યારે એને એની સારી નોકરીને માટે અમીરની પદ્વી મળી.

(૭) મોર્ડિનાનો અર્લ (મોર્ડિસ ઓફ હેરિટગ્સ) ૧૮૧૪-૧૮૨૩.

એની કારકીર્દિમાં નેપાલ (૧૮૧૪-૧૬) પિંઢારા (૧૮૧૬-૧૭) અને મરેઠા સાથની એથી (૧૮૧૭-૧૮) લડાઈઓ થઈ, જેમાં અંગ્રેજોને નજ થયો; અને છેલ્લા પેશ્વા આજીરાવ બીજાને અને નામપુરના આપા સાહેબને શરણ થવું પડ્યું. નવ વરસ સુધી એણે પોતાની નોકરી ધણી આલાકીથી બજાવી, અને કમ્પનીની મહેસુલ ધણી વધારી. એની સારી નોકરીને માટે એને ૬૦,૦૦૦ પૌન્ડનો એક વજુદો બક્ષિસ મળ્યો, અને એના મરણ પછી પણ એના વારસોને બીજા ૨૦,૦૦૦ પૌન્ડ મળ્યા.

(૮) લોર્ડ આર્મહર્સ્ટ ૧૮૨૩-૧૮૨૮.

આ ગવર્નર જેનરલને, આવ્યો તેજ વરસે ખલી લોક સાથે (પહેલી) લડાઈ (૧૮૨૬-૨૬) કરવી પડી, જેમણે એણે રંડુન, ડોનખુ, પ્રોમ અને પગામની લડાઈ (૧૮૨૫-૨૬) માં હરાવ્યા. ૧૮૨૬ માં ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઈ કરી ત્યાંનો કિલ્લો, જે ન જતાય એવો ધારવામાં આવતો

હતો, અને જે ઈ. સ. ૧૮૦૫માં લોર્ડ લેકે ઉરાડી નાંખવાને ફેક્ટ પ્રયત્ન કર્યો હતો તે આ વખતે લોર્ડ કોઅરમિઅરે ઉરાડી નાંખ્યો. લોર્ડ આમ્હર્સ્ટે સિમ્લામાં પોતાનો રહેવાનો મુકામ પહેલ વહેલો કર્યો. આ જગ્યા ગુરખા લોક પાસેથી જીતેલી જગ્યાઓમાંની એક છે, અને તે ૭,૦૦૦ ફીટ ઉંચી છે. એના વખતમાં ૪૭ મી દેશી પલટણે ૧૮૨૫ માં બરાખ-પુરમાં બંડ કર્યું, જે એણે તરત ખેસાડી દીધું.

(૯) લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિક ૧૮૨૮—૧૮૩૫.

ઈ. સ. ૧૮૦૬ માં વેલોરમાં જ્યારે બંડ થયું ત્યારે એ મદ્રાસના ગવર્નર હતો. એણે પોતાનું નામ લોક રહ્યાણનાં કામ કરવાથી મેળવ્યું. એની કારકીર્દિમાં (૧)—કુર્ગનું રાજ્ય કમ્પનીના રાજ્ય સાથે કુર્ગનું રાજ્ય જોડી દેવામાં આવ્યું, કારણ કે ત્યાંનો ગાંડો રાજા પોતાની રૈયતપર જીલમ કરતો હતો, અને કમ્પની સાથે કદગંજી રીતે વર્તતો હતો.

(૨)—૧૮૩૩ માં કમ્પનીના પટાનો વખત પૂરો થયાથી હિંદુસ્તાન તથા ચીન સાથે વેપાર કરવાની બધાને છૂટ મળી. આથી ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની ફક્ત રાજ્ય કરનાર મંડળી રહી. (૩)—બ્રાહ્મણોમાં સતી થવાનો ધાતકી રિવાજ, રજપુતોમાં સ્ત્રી બાળકોને મારી નાંખવાનો, અને જંગનાથજીના મંદીરમાં કમકમાટ ઉપજાવે એવી ક્રિયા કરવાનો ચાલ જે હતો તે સધળા એણે ઠગી લોક. તદ્દન બંધ કર્યા. ધણા અસલના વખતથી ઠગી એટલે ફાંસીયા લોકો વેપાર કે જત્રા કરવાને જ્હાને ટોળાંબંધ સાથે ફરતા, અને માણસોના ગળામાં ફાંસો નાખી મારી નાંખતા, ને તેમને કાળીદેવીને ભોગ આપતા. આ પાપી ધંધો પણ લોર્ડ વિલ્યમ બેન્ટિકે જડમૂળથી ઉખેડી નાંખ્યો, અને ધણાઓને સખત શિક્ષા કરી. આ ગવર્નર જેનરલનું કલકત્તામાં એક પૂતળું છે જે ઉપર મેકેલેની કલમથી લખાયેલો એક લેખ છે, જેમાં એનાં ધણાં વખાણ ગાયાં છે. એના સર સી. ડી. મેટ. વખતમાં ઈંગ્લાંડ અને હિંદુસ્તાન વચ્ચે પહેલ વહેલી કાફ ૧૮૩૫-૩૬. “સ્ટીમરો” આવ જા કરવા લાગી. એ ૧૮૩૫ માં હિંદુસ્તાન છોડી ગયો અને એની જગ્યાએ સર સી. ડી. મેટકાફ કામ ચલાઉ ગવર્નર જેનરલ નીભાયો.

(૧૦) લોર્ડ આર્કલેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

એણે અયોધ્યાની બેઠમે ૧૮૩૭માં જે બંડ ઉઠાવ્યું, ને ચાલાકીથી ખેસાડી દીધું, અને આફગાન લોક સાથે સાહસજીને તેની ગાદી પાછી

પાવવાને (૧૮૩૮-૪૨ સુધી) લડાઇ કરી, જેમાં અંગ્રેજોને મહા કષ્ટ વેઠવાં પડ્યાં. ઇ. સ. ૧૮૪૦ માં એણે ચીન સાથે લડાઇ કરી કારણ કે ચીનની સરકારે પોતાના મુલકમાં અફીણ આવતું બંધ કર્યું અને અંગ્રેજ વેપારીઓની ત્યાં છૂપી રીતે મોકલેલી ૨૦ લાખ અફીણની પેટીનો નાશ થયો, થોડા વખતમાં અંગ્રેજ લશ્કરે હોન્ગકોંગ લીધું અને નાનકીન આગળ ૧૮૪૨માં ચીન સાથે સલાહ કરી, અને વેપારને માટે એમોચ, નિંગ્પો, કુચુ અને શેંગાહી એ ચાર બંદરો ખુલ્લાં ચીન સાથે મુકાવ્યાં. ૧૮૪૨ના માર્ચ મહિનામાં એ હિંદુસ્તાન છોડી લડાઇ ૧૮૪૦. ગયો, અને એની જગ્યાએ લોર્ડ એલેન્બરો થયો.

(૧૧) લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨—૧૮૪૪.

પેહેલી અફઘાન લડાઇનો અંત હજી આવ્યો ન હતો. અંગ્રેજોએ જે દુઃખ ખમ્યાં હતાં તેનું વેર લેવાને આ ગવર્નર જેનરલે ચાંપતા ઉપાયો લીધા, અને તેમનીનઘાટ, નોની અને નૈદાનની લડાઇઓ (૧૮૪૨) માં અફઘાન લોકોને હરાવી આ લડાઇનો અંત આણ્યો. એણે ૧૮૪૩ માં સિંધમાં મિયાની તથા હૈદ્રાબાદની તથા તેજ વરસમાં ગ્વાલિયરમાં મહારાજપુર તથા પનિયારની લડાઇઓ કરી અને સિંધ પ્રાંત અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી નાંખી સર ચાર્લ્સ નેપિયરને ત્યાંનો કમિશનર નીમ્યો. લોર્ડ એલેન્બરો “કોર્ટ ઓફ ડિરેક્ટર્સના” વિચારોથી ઉલટાજ વિચારો ધરાવતો હતો માટે તેને પાછો બોલાવી લીધો, અને સર હેન્રિ હાર્ડિંગને તેની જગ્યાએ મોકલ્યો.

(૧૨) સર હેન્રિ હાર્ડિંગ ૧૮૪૪—૧૮૪૮.

એ એક અનુભવી શૂરવીર હતો. યુરોપમાં રપેન સાથના વિગ્રહમાં લડતાં એનો એક હાથ કપાઇ ગયો હતો. એની સારી નોકરીને માટે એને ઉમરાવની પદ્ધતિ મળી હતી. એની કારકીર્દિમાં પંજાબનો (૧૮૪૫-૪૭) પેહેલો વિગ્રહ થયો, જેમાં મુલકી, ફિરોઝશહેર (૧૮૪૫) અને બહાવાલ, અલિવાલ અને સોમોન (૧૮૪૬) ની લડાઇઓમાં શીખ લોકોને હરાવ્યા. એણે ધણાએક સુધારા કર્યા—ખાજાહલા, સલી અને મનુષ્યના ભોગ આપવાની કમકમાટ ભરેલા રિવાજોનો અટકાવ કર્યો, વેપારને ઉત્તેજન આપ્યું, અને આમનો તાજમહેલ સમરાવ્યો. ઇ. સ. ૧૮૪૮ માં ૪૨ મહિના હકુમત ચલાવી એ ઈંગ્લાન્ડ ગયો.

(૧૩) અર્લ ઓફ ડલહોસી ૧૮૪૪—૧૮૫૬.

હિંદુસ્તાનના ગવર્નર્સ જેનરલમાં એ મોટો ગણાય છે. એ મોટા

મનનો, દયાળુ, અને સલાહને ચાહનાર હતો. એને પંજબ સાથે બીજા (૧૮૪૮-૪૯) અને બ્રહ્મી લોક સાથે બીજો (૧૮૫૨-૫૩) વિગ્રહ કરવાની ફરજ પડી. આમાંના પહેલામાં કિનેરી, સદુસેન (૧૮૪૮), રામનગર, ચિલિયનવાળા અને ગુજરાત (૧૮૪૯) ની લડાઈઓ કરી પંજબ પ્રાંત ૧૮૪૯ માં અને બીજામાં પેશુ ૧૮૫૨ માં, અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં. એ શિવાય નાગપુર ૧૮૫૩ માં, અયોધ્યા અને તંજોર ૧૮૫૬ માં ખાલસા થયાં. એણે રાજ્યકારભારમાં ધણા સુધારા કર્યા; નહેરો બંધાવી; ગંગાની નહેર જે હિંદુસ્તાનમાં સવંથી મોટી ગણાય છે તે એણે ખુલ્લી કરી, આગગાડીની સડકો એના વખતમાં નંખાઈ, ટપાલ ખાતામાં સુધારા કર્યા, અને તારો નંખાયા. સને ૧૮૫૩ માં બોર્ડ ઓફ આર્લેસ કમિશન કન્ટ્રોલના પ્રિસિડન્ટ સર આર્લેસ ઉવુડને હાથે પાર્લામેન્ટમાં બિલ. એક બિલ પસાર થયું, તેથી એ કમ્પનીના પટામાં

કેટલાક અગત્યના ફેરફાર થયા:—

૧-ડિરેક્ટર્સની સંખ્યા ઘટાડી ૧૮ ની કરી, અને તેમાંના ૬ ગાદીપતિ તરફથી નિમવામાં આવ્યા.

૨-હિંદુસ્તાનને માટે કાયદા બાંધનારી એક સભા સ્થાપી.

૩-વૈદક ખાતાની અને સિવિલ સર્વિસની નોકરીમાં જે કોઈ ઉમેદવાર ઠેરવેલી પરિક્ષામાં પસાર થાય તેને દાખલ કરવો.

૪-બંગાળા ઇલાકાની સરકાર માટે એક લેફ્ટનન્ટ ગવર્નર નિમ્યો. લોર્ડ કેલહૈસી ૧૮૫૬ માં પોતાનો અધિકાર છોડી ઇંગ્લાંડ ગયો અને ૧૮૬૦ માં માંદગીના સખબથી એ ૪૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો. એની સારી ચાકરીને માટે એને વરસ દહાડે ૫,૦૦૦ પૌન્ડનું પેન્શન મળ્યું. એની “એનેક્સેશન પોલિસિ” એટલે દેશી રાજ્યો અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખવાની રાજનીતિ કહેવાય છે.

(૧૪) અર્લ ઓફ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨.

અર્લ કેનિંગના વખતમાં ચીન તથા ઇરાન જોડે લડાઈ થઈ, ૧૮૫૬. બીજે વરસે (૧૮૫૭)માં બંગાળના લશ્કરના સિપાઈઓએ બળવો કર્યો, અને તે બળવો લગભગ આખા દેશમાં સળગી ઉઠ્યો. ૧૮૫૮ માં આ બળવો સમી ગયા પછી રાજ્યમાં ધણા ફેરફારો થયા; તેમાં મુખ્ય એ હતા કે ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પની જે રાજકારભાર ચલાવવાની હિંદુસ્તાનમાં સત્તા ભોગવતી હતી, તે સત્તા ઇંગ્લાંડના ગાદીપતિને મળી; બોર્ડ ઓફ કન્ટ્રોલ કાઢી નાંખી અને હિંદુસ્તાન ખાતેના ઇંગ્લાંડમાં એક સેક્રેટરી ઓફ સ્ટેટ

નિમયો, અને તેની મદદને માટે ૧૫ સલાસદ નિમ્યા; દરેક ઇલાકામાં
લાઇકાર્ટ સ્થાપી; “પીનલકોડ” એટલે ફાજદારી કાયદો જે લોર્ડ મેકા-
લેએ લખ્યો હતો તે ઈ. સ. ૧૮૬૦માં હિંદુસ્તાનમાં ચાલુ થયો અને
ગવર્નર જેનરલને “વાઇસરોય”નો નવો ઇલાખ મળ્યો.
રાજમાં ફેરફાર. અર્લ કેનિંગ ૧૮૬૨માં હિંદુસ્તાન છોડી સ્વદેશ ગયો, અને
ત્યાં તેજ વરસમાં મરણ પામ્યો. એ છેલ્લો ગવર્નર
જેનરલ તેમજ પહેલો “વાઇસરોય” હતો.

(૨) લોર્ડ એલ્ગીન ૧૮૬૨—૧૮૬૩.

અર્લ કેનિંગ પછી લોર્ડ એલ્ગીન વાઇસરોય થઈ આવ્યો. એના
વાહાબી લોકો વખતમાં વાહાબી લોકે અંગ્રેજો સામે બંડ ઉઠાવ્યું અને
લૂટફાટ કરવા લાગ્યા, પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજ લશ્કર
તેમને મારી સરહદ ઉપર લૂંટ ચલાવતા બંધ પાડ્યા. એણે
કાયદા બાંધવા માટે ત્રણ અંગ્રેજ અને ત્રણ દેશી મહસ્થોની કૌન્સિલ ઠરાવી.
આ વાઇસરોય ૧૮૬૩ ના નવેમ્બર માસમાં મરણ પામ્યો.

(૩) લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૪—૧૮૬૯.

અયોધ્યા, બું- ત્રીજા વાઇસરોય (પંજાબનોરક્ષક) લોર્ડ લોરેન્સે ૧૮૬૪-૬૯
દેશખંડ અને સુધી રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો. એના વખતમાં ભૂતાન (૧૮૬૪)
ઉત્તર હિંદુસ્તા- અને એબિસિન્યા જોડે (૧૮૬૮) લડાઇઓ થઈ. એબિસિ-
નમાં ભારે દુકા- ન્યાની લડાઇ ત્યાંના થીઓડોર રાજા જોડે થઈ. એ રાજાએ
૧૮૬૬.

કેટલાક અંગ્રેજ વેપારીઓ જોએ એના દેશમાં હતા તેમને
કેદ કર્યા, અને જ્યારે તેમને છોડવા એણે ના પાડી ત્યારે અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ
નેપિયરને એક લશ્કર આપી મોકલ્યો, જેણે મગડલા નામનો પ્રખ્યાત ગઢ
જીતી લીધો, અને રાજા આત્મઘાત કરી મરણ પામ્યો. ૧૮૬૬માં અયોધ્યા
બુંદેશખંડ અને ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો. એણે રૈયતને
સુખી કરવાને ઘણાક ઉપાયો લીધા. ખેડુતોની હાલત સુધારી અને અફઘા-
નિસ્તાનમાં શેરઅલીને ત્યાંનો અમીર કબુલ કર્યો. લોર્ડ લોરેન્સ ૧૮૬૯માં
ઇંગ્લાન્ડ ગયો, ત્યાં એણે એની સારી નોકરીને માટે ઉમરાવની પદ્ધતિ
મળી. આ વાઇસરોય ૧૮૭૯ માં મરણ પામ્યો.

(૪) લોર્ડ મેયો ૧૮૬૯—૧૮૭૨.

લોર્ડ મેયોએ રાજ્યનાં કેટલાંક ખાતાઓમાં સુધારા કર્યા અને પુષ્કળ
નહેરો અને રેલ્વે બંધાવી. અફઘાનિસ્તાનના અમીર શેરઅલી જોડે અંબાલા
આગળ મુલાકાત કરી અને દેશ વચ્ચે મિત્રાચારીત્વ ગાંઠ મળ્યુંત કર્યું.

૧૮૬૯-૭૦માં નામદાર “ડયુક ઓફ એડિન્બરો” હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. ડયુક ઓફ એ. ૧૮૭૨માં એડામેન ટાપુનાં પોર્ટ બ્લેરમાં ત્યાંના ગુન્હેગારોની ડિન્બરો આ. કેવી દેખરેખ ચાલે છે તે તપાસવાને લોર્ડ મેયો ગયો, ત્યારે ૧૮૬૯-૭૦. શિરઅલી નામના એક અફગાન ખૂનીએ તેને મારી નાંખ્યો.

(૫) લોર્ડ નોર્થબ્રુક ૧૮૭૨-૧૮૭૬.

એના વખતમાં ઇ. સ. ૧૮૭૪માં બંગાળમાં એક ભારે દુકાળ પડ્યો. પણ રાજ્ય તરફથી મોટી મદદ આપી એણે લાખોના પ્રાણ બચાવ્યાં. ૧૮૭૫માં વડોદરાના રાજા મહારાવ ગાયકવાડની ઉપર ફેટલાંક તહોમત મૂક્યાં; તેની તપાસ ત્રણ દેશી અને ત્રણ અંગ્રેજ અહસ્થો આગળ ચાલી. ત્રણ દેશીઓએ તે રાજા પર મુકેલાં તહોમતો ખોટાં છે એવો અભિપ્રાય આપ્યો, પણ ત્રણે અંગ્રેજોએ તેમનાથી ઉલટા વિચાર જણાવ્યા; તેથી; લોર્ડ નોર્થબ્રુક અંગ્રેજોના વિચારોને મળતો અર્થગાયકવાડને પદબ્રષ્ટ કરી મદ્રાસમાં કેદ કર્યો ૧૮૭૫, અને તેના વંશના એક બાળક શિયાજીરાવને આગલા રાજા ખંડેરાવની વિધવા જમનાબાઈ પાસે દત્તક લેવડાવી ગાદી આપી. ૧૮૭૫-૭૬માં પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો તે વખતે દેશીઓ તરફથી તેને ભારે આવકાર મળ્યો.

(૬) લોર્ડ લિટન ૧૮૭૬-૧૮૮૦.

કેસરે હિંદ. લોર્ડ નોર્થબ્રુક પછી લોર્ડ લિટન ૧૮૭૬ માં વાઈસરોય થઈને આવ્યો. ૧૮૭૭માં મહારાણી વિક્ટોરિયાએ “કેસરે હિંદ” પદ ધારણ કર્યું. આ માટે દિલ્હીમાં સર્વથી મોટું દરબાર ભરાયું. આ વાઈસરોયે કાપડપરથી જકાત કાઢી નાંખી, અને દેશી પત્રો, ચોપાનિયાં વિગરેનો ફેટલોક હક્ક છિનવી લીધો. એના વખતમાં ૧૮૭૭માં ભારે દુકાળ પડ્યો, અને લાખોના જીવ ગયા. ઇ. સ. ૧૮૭૮-૮૦ સુધી અફઘાનિસ્તાન જોડે (બાજો) વિગ્રહ થયો, ત્યાંનો અમીર શેરઅલી રૂશ લોક સાથે મળી ગયો, તેથી તેની સામે લડવાને લક્કર મોકલ્યું. શેરઅલી નહાસી ગયો, અને તેના દીકરા યાકુબખાંએ ગાંદમક આગળ અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી અને બ્રિટિશ અમલદારને કાબુલમાં રાખવાની પરવાનગી આપી. ધોડા વખતમાં તે અમલદાર (સર હુમફ્રેડેવેનરી)ને તેણે મારી નાંખ્યો, તેથી તેની સાથે પાછી લડાઈ કરી તેને હરાવ્યો, અને હિંદુસ્તાનમાં બંધીવાન કરી આણ્યો. એણે ધંધા શેજશાર પર વેરે નાંખ્યો અને મીઠાં પર તર વધાર્યો.

(૭) માર્કવિસ ઓફ રિપન ૧૮૮૦—૧૮૮૪.

આ લોક પ્રીય વાઘસરોયે અફઘાનિસ્તાનમાં અયુગમાં સામે લડવાને લોડ રોયલ્ટીસને મોકલ્યો. જોણે અફઘાનોને દરાવ્યા અને અફઘાનિસ્તાનની ગાદી અબ્દુર રહેમાનને આપી લડાઈનો અંત આણ્યો; દેશીઓને મોટા હોદ્દા આપવાનો હુકમ કર્યો; દેશી કારીગરીને ઉત્તેજન આપ્યું; સ્થાનિક સ્વરાજ્ય સ્થાપ્યું; ખેડૂતો ઉપરનો જીલમ અટકાવ્યો; દેશી પત્રો, આપાનિયાં વિગેરેને તેમનું છૂટાપછું પાછું આપ્યું; અને ૧૮૮૧માં હિંદુસ્તાનનું તમામ લશ્કર કંદહાર થી પછું બોલાવી લીધું. આથી હિંદુસ્તાનમાં ભારે શાંતિ થઈ. દેશીઓનું ભલું ઈચ્છનાર આ વાઘસરોયને પોતાનો હેઠો છેડો વખતે હિંદુસ્તાનની પ્રગતિ તરફથી એટલું તો માન મળ્યું કે, એવું એના કામપણ પૂર્વાધિકારીને મળ્યું ન હતું. ૧૮૮૩માં મહારાણીના કુંવર ડયુક ઓફ કેનોટો મિરતની ફાજનું ઉપરીપણું લીધું.

(૮) લોર્ડ ડર્બિન ૧૮૮૫—૧૮૮૮.

એના વખતમાં રશિયા જેડે કંઈક ખટપટ ચાલી, પણ તેનો સલાહ સંપથી છોડો આવ્યો. અલ્ગેશના રાજા થીઓની અંગ્રેજ વેપારીઓ સાથેની માફી ચાલને લીધે, પોતાની રૈયતપર જીલમ ગુજારવાને લીધે, અને અંગ્રેજ લોકને સતાવવાના વિચારથી ફ્રેન્ચ લોકોને કાંઈ હક્કો આપ્યા તેથી તેના રાજ્યપર હુમલો કર્યો. અને થોડા વખતમાં જેનરલ પેન્ડરઘાસ્ટ અને કર્નલ સ્લેડને તે દેશ તાબે કરી અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જેડો તાંખ્યો. રાજાને પણ કેદ કરી હિંદુસ્તાનમાં આણ્યો. લોર્ડ ડર્બિને આખા બ્રિટિશ હિંદુસ્તાનપર, અલ્લી લોક સાથેની ત્રીજી લડાઈ (૧૮૮૫) નો જે ખરચ થયો હતો તે પછો મેળવવાને “ઈનકમ ટેક્સ” એટલે આવકપર કર તાંખ્યો, તેમજ નિમક, તેલ વિગેરેપર કર વધાર્યો. આ વાઘસરોયે ગ્વાલિયર કિલ્લો જે અંગ્રેજોએ અગાઉ સિંધિયા પાસેથી જીતી લીધો હતો, તે તેને પાછો સ્વાધિન કર્યો.

આપણી કૃપાળુ મહારાણી વિક્ટોરિયાનું રાજ્ય પચાસ વર્ષ યથાસ્થિત ચાલ્યું તેની ખુશાલી (જીખીલી) ને માટે તા. ૧૬મી તથા ૧૭મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૮૭ના બે દિવસો તહેવાર તરીકે આખા હિંદુસ્તાનમાં પાળવામાં આવ્યા હતા, અને પહેલા દિવસે સંધ્યે ઠંડાણે લબૂકદાર શેશની કરવામાં આવી હતી. લોર્ડ ડર્બિને ૧૮૮૮ના મૅચ ૧૬સેપ્ટેમ્બરમાં પોતાનો હોદ્દો

છોડ્યો અને એની જગ્યાએ લોર્ડ લેન્સડૅન આવ્યો.

(૯) લોર્ડ લેન્સડૅન ૧૮૮૮—૧૮૯૩.

આ વાઇસરોયના વખતમાં અંગ્રેજી લશ્કરે કાશ્મીરની સરહદ પર હુંગા તથા નગર તાયફાવાળાઓ પર ફતેહ મેળવી, તેમજ મિરનગાઈ, ચિનકુશાઈ, ફાળા પર્વત અને મુલીપુર પર ચઢાઈઓ કરી. છેલ્લી ચઢાઈમાં મિં કિવન્ટન અને બીજા પાંચ અમલદારોને ત્યાંના લોકોએ મારી નાંખ્યા, તેથી તેમના છ આગેવાનોને ફાંસી દીધી, અને બીજાઓને કાંઈ ઓછી શિક્ષા કરી રાજ્યગાદી પાંચ વરસની વયના યુવચંદ નામના બાળકને આપી.

૧૮૮૬—૯૦ માં આપણી કૃપાળુ મહારાણીના પૌત્ર પ્રિન્સ ઓલ્બર્ટ વિક્ટર અને રશિયાના બાદશાહનો વડો દીકરો હિંદુસ્તાન આવ્યા. ૧૮૯૨ ના જાન્યુઆરી મહિનામાં ઓલ્બર્ટ વિક્ટર તાવના રોગથી વિલાયતમાં મરણ પામ્યો. આ અકાળ મરણથી ઇંગ્લાંડ તેમજ હિંદુસ્તાનના લોકોમાં ભારે ખેદ ઉત્પન્ન થયો. મહારાજા ધુલીપસિંહ, જે પાંચમી અંગ્રેજી રાજ્ય સાથે જોડી નાંખ્યા પછી વિલાયત જઈ રહ્યા હતા, તે પોતાની પાછળ કેટલાંક છોકરાં મેલી ૧૮૯૩માં મરણ પામ્યો. એજ વરસમાં અંગ્રેજ સરકાર અને અફઘાનિસ્તાનના અમીર વચ્ચે કાંઈ ગેરસમજૂતી થયાથી અંગ્રેજ સરકારે સર મૅર્ટિનર ડ્યુરંડને થોડાક રસાલા સાથે તેનો બંદોબસ્ત કરવા કાબુલ મોકલ્યો. અમીરે તેને બહુ સારો આવકાર આપ્યો અને સંઘર્ષી ગેરસમજૂતીનો સારી રીતે છોડા આવ્યો. અમીરને વરસ દહાડે જે ૧૨ લાખ રૂપિયા મળતા હતા તે વધારી ૧૮ કર્યા અને અમીરે અંગ્રેજોને જે જગ્યા માટે વાંધો હતો તે તેમને આપી.

(૧૦) લોર્ડ એલ્ગીન ૧૮૯૪—૧૮૯૮.

બીજા વાઇસરોય લોર્ડ એલ્ગીન જેણે હિંદુસ્તાનમાં ૧૮૬૨—૬૩માં રાજ્યકારભાર ચલાવ્યો હતો તેનો દીકરો ૧૮૯૪માં વાઇસરોય નિભાયો. સને ૧૮૯૫ માં સરહદ પર કાશ્મિરને લગતાં ચીત્રાલ પર જેનરલ લોની સરદારી નીચે ચઢાઈ કરવામાં આવી હતી, અને ત્યાં સરદાર શેરઅફઝલ અને બીજાઓને કેદ કરી હિંદુસ્તાન ખાતે બંધીવાન તરીકે લાવવામાં આવ્યા હતા. એજ વરસમાં હિંદુસ્તાનમાં થતા લખલુટ ખરચની તપાસ કરવાને ચૌદ મહસ્થોબુ એક રોયલ કમિશન નિમવામાં આવ્યું. અને ૧૮૯૬ માં બેટનર્ગનો શાહનશાહ તે આમણી મહારાણીની જમાઈ જે એશાન્ટિ ચઢાઈમાં અંગ્રેજી લશ્કર સાથે લડવા ગયો હતો તે તાવથી ત્યાં મરણ પામ્યો; તેની લાશ ઇંગ્લાંડમાં લાવવામાં આવી હતી. ૧૮૯૬ માં

હિંદુસ્તાનમાં ઇચ્છુઓનિક રેલેગ એટલે મરકી શરૂ થઈ. મુ'બઈમાં એ મરકીએ પ્રથમ દેખાવ દીધો. તા. ૨૦ જુન ૧૮૯૬ ને દિને આપણી કૃપાળુ મહારાણીને રાજ્યગાદીએ ખેસવાને ૧૦ મું વરસ શરૂ થયું. ઇંગ્લાંડનાં સર્વ રાજ્ય કર્તાઓમાં એમનું રાજ્ય લાંબુ ગણાય છે અને તેની ખુશાલી (ડાયમંડ જુબીલી) માટે તા. ૨૧ તથા ૨૨ જુન ૧૮૯૭ ના દિવસે દુનિયાના સઘળા ખ્રિદિશ રાજ્યોમાં તહેવાર તરીકે પાળવામાં આવ્યા હતા.

(૧૧) લોર્ડ કર્ઝન ૧૮૯૯—૧૯૦૪ અને ૧૯૦૫—૧૯૦૫.

લોર્ડ કર્ઝનના અમલમાં એક મોટો દુકાળ પડ્યો (૧૮૯૯), પણ જગ્યાએ જગ્યાએ બાંધકામ ઉઘાડી સરકારે હજારોના જીવ બચાવ્યા. આપણા મહારાણી વિક્ટોરિયા ૧૯૦૧ માં ૮૧ વર્ષની ઉંમરે મરણ પામ્યા; એમના મરણ પછી એમનો મ્હોટો છોકરો સાતમા એડવર્ડનું નામ ધારણ કરી હિંદુસ્તાનનો શહેનશાહ થયો; આ પ્રસંગે દિલ્હીમાં એક મ્હોટો દરબાર ભરવામાં આવ્યો હતો. ઈ. સ. ૧૯૦૩—૦૪ માં તીર્થેટ ઉપર ચઢાઈ કરવામાં આવી, કારણ કે રશ્ચન કુમકપર તે દેશે અંગ્રેજ સાથેની સલાહનો લંગ કર્યો અને ખ્રિદિશ મુલકનો કંઈક લાગ દળાવ્યો. ૧૯૦૪માં અંગ્રેજ લશ્કરે તીર્થેટના લશ્કરને તુનાની લડાઈમાં હરાવી પોતાલા આગળ સંધિ કરવાની ફરજ પાડી. સલાહના કરાર અંગ્રેજોને લાલકારી હતા અને લડાઈના ખર્ચ બદલ તીર્થેટ સરકારને અંગ્રેજોને ૨૫ લાખ રૂપીઆ આપવા પડ્યા. ૧૯૦૪ માં સતારાનો રાજા રાજારામ ૫૪ વરસની ઉંમરે મરણ પામ્યો. તેના પછી તેનો મ્હોટો છોકરો આના સાહેબ ગાદીપર બેઠો. આ ગવર્નર જનરલે આયપત્તવેરા (ઇનકમ ટેક્સ) માં, નિમક ઉપરના કરમાં તેમજ ટપાલના દરમાં ઘટાડો કર્યો. કેળવણીના વધારા અને હિંદી પોલીસમાં સુધારા અર્થે વિવિધ ઉપાયો લીધા. લોર્ડ કર્ઝન ૧૯૦૪ માં ઇંગ્લાંડમાં ગયો અને તેની જગ્યાએ મદ્રાસનો ગવર્નર લોર્ડ એમ્પહીલ કામ ચલાવે વાઇસરોય નીમાયો. ૧૯૦૫ માં લોર્ડ કર્ઝન વિલાયતથી પાછો આવ્યો. એજ વરસમાં પંજાબમાં એક ભારે ધરતીકંપ થયો જેથી જન માલની બહુ હાનિ થઈ અને બે ત્રણ શહેરો તદ્દન નાશ બામ્યાં.

બંગાળના ભાગલા:—બંગાળની વસ્તી લગભગ ૮ કરોડની અને વિસ્તાર ૧૮૯૦૦ ચોરસ મૈલનો હોવાથી લોર્ડ કર્ઝને ધાર્યું કે ત્યાંના લોકોનું ગવર્નરશી એ મ્હોટા વિસ્તાર ઉપર પૂરતી દેખરેખ રાખી શકાતી નથી. લોર્ડ કર્ઝને તરતજ પોતાની ધારણા અમલમાં આણી અને ૧૯૦૫ માં બંગાળના બે ભાગ કર્યા; ડાકા, માઈમાનીસિંગ, ફરીડપુર, બાકરગંજ,

ટિપરા, નાઆખલી, ચેતેગાંગ, રાજશાહી, દિનાજપુર, રંગપુર, બોગરા, જલપામગુરી, પખના અને માલ્ડા જૂદા પાડી “પૂર્વ બંગાળા અને આસામ” કરી નામ આપ્યું, અને તેના ઉપર એક લેફ્ટેનન્ટ ગવર્નર નીમ્યો.

૧૯૦૫ ના નવેમ્બર મહિનામાં નામદાર પાટવી કુંવર અને ચુવરાણી (પ્રિન્સ અને પ્રિન્સેસ ઓફ વેલ્સ) હિંદુસ્તાનની સુલાકાતે આવ્યાં; તેમને દેશી રાજાઓએ તેમજ રૈયતે બાદશાહી માન આપ્યું.

ઈ. સ. ૧૯૦૫ માં લોર્ડ કર્ઝન રાજનામું આપી ઇંગ્લાંડ ગયો કારણ કે હિંદુસ્તાનનો લશ્કરી કારભાર ચલાવવા વિષેના તેના વિચારો અંગ્રીશ પ્રધાન મંડળના વિચારથી જૂદા હતા. એની જગ્યાએ લોર્ડ મિન્ટો વાઇસરોય નીમાયો.

(૧૨) લોર્ડ મિન્ટો ૧૯૦૫.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૪૭ માં જન્મ્યો હતો અને ૫૮ વરસની વયે વાઇસરોય થઈ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો. આ ગવર્નર જનરલે ૧૮૭૭માં ટર્કી સ.યેની લડાઈમાં, ૧૮૭૯ માં અફઘાન વિઘ્નહર્ષમાં અને ૧૮૮૨માં ઇંગ્લેન્ડમાં ચઢાઈમાં ભાગ લીધો હતો. ૧૮૯૮ માં કેનેડાના ગવર્નર જનરલ તરીકે અમલ ચલાવ્યો હતો. ૧૮૦૭ થી ૧૮૧૩ સુધી લોર્ડ મિન્ટો ગવર્નર જનરલ થઈ આવ્યો હતો તે આ વાઇસરોયના બાપનો દાદો હતો.

એના વખતમાં બંગલંગનો સવાલ ઉપડ્યો હતો તેથી બંગાળામાં જે અશાન્ત મામલો ચાલુ હતો તે સારી સમજણ વાપરી કામ લેવાયા-થીજ દૂર થવા પામ્યો, અને સ્થાનીક ધારાસભાઓ મોટી થઈ હતી તથા સ્થાનીક સ્વરાજ્યને માટે પણ વધુ હક્કો પ્રળને મળ્યા હતા. એની હકુમતમાં નામદાર સુલેહના શેહેનશાહ ૭ મા એડવર્ડ તા. ૭ મી મે સને ૧૯૧૦ ને રાજ ઇંગ્લાંડમાં મરણ પામ્યાથી આખા હિંદુસ્તાનમાં ધરોધર શોક પ્રગટ્યો હતો. એમના પુત્ર પાંચમા જ્યોર્જનું નામ ધારણ કરી ગાદીએ આવ્યા હતા. આ વાઇસરોયથીજ હિંદની પ્રળમાં રાજ્યભક્તિ વધવા પામી હતી અને એમને વિદ્યાયગીરીનું પ્રાંત પ્રત્યેનું માન પણ વધુ મેળવ્યું હતું.

(૧૩) લોર્ડ હારડિંગ ૧૯૧૦.

લોર્ડ મિન્ટોના વિદાય થવા પછીથી નવા વાઇસરોય તરીકે લોર્ડ હારડિંગ નીમાયા હતા. જેઓ ૧૯૧૦ ના નવેમ્બર માસમાં અત્રે આવી ઓહાનો અખતીયાર લીધો હતો.

નામદાર શેહેનશાહ પાંચમાં જયોર્જની લાંડનમાં તા. ૨૨ મી જુનને દિવસે રાજ્યાભિષેકની ક્રિયા ભારે ધામધુમથી કરવામાં આવી હતી. જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં પણ એ નામદારનો રાજ્યાભિષેક થનાર હતો.

પ્રકરણ ૧૩ મું.

મહાન પુરુષોની જીંદગીનો ટુંક હેવાલ.

લાઓડોને.

લાઓડોને ફ્રેન્ચ નૌકાસેનાધિપતિ હતો. એણે ઈ. સ. ૧૭૨૫ માં મહે જીતી લીધું જે અધ્યાપિ સુધી ફ્રેન્ચના તાઆમાં છે. ઈ. સ. ૧૭૪૬માં દુશ્મીએ એને અંગ્રેજો સામે લડવાને મોકલ્યું નૌકાસેન્ય આપી મોકલ્યો. એણે અંગ્રેજોનો ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ જીતી લીધો, પણ તે ચાર લાખ રૂપિયા લઈ અંગ્રેજોને પાછો આપ્યો અને મોરિશિયસમાં રહી ત્યાં બહુ સુધારા કર્યા. જ્યારે એ ફ્રાન્સ પાછો ગયો ત્યારે ફોર્ટ સેન્ટ જયોર્જ અંગ્રેજોને પાછો આપવા માટે એને ત્રણ વરસ બંધીખાને રહેવું પડ્યું અને ત્યાંથી છૂટવા પછી એ ૧૭૫૩માં માં મરણ પામ્યો.

દુશ્મી.

દુશ્મી પ્રથમ અંદ્રનગરમાં ફ્રેન્ચ વેપારી હતો. એ ધણો હોશિયાર હોવાથી ફ્રેન્ચ સરકારે ૧૭૪૨ માં એને પોન્ડિચરીનો હાકમ નિમ્મે. એ શહેરનો એણે અંગ્રેજો સામે ધણો બહાદુરીથી બચાવ કર્યો, તેથી એને માર્કવિસનો ખેતાબ મળ્યો. એની મૂળ ધારણા અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાની અને એ દેશપર ફ્રેન્ચ સત્તા વધારવાની હતી; આથી એણે અંગ્રેજોના થાણાં ઉપર ધણી વખત હુમલા કર્યા પણ પોતાની મતલબ મેળવવામાં પાર પડ્યો નહીં. ૧૭૫૦ માં એણે હૈદરાબાદ અને આંદોલમાં ગાદીના વારસા બાબતની લડાઈમાં ભારે હિમ્મત વાપરી અને ફ્રેન્ચ લોકો એની બહાદુરીને લીધે હિંદુસ્તાનમાં શ્રેષ્ઠ ગણાવા લાગ્યા. એણે ૧૭૫૦માં મેળવેલી ફતેહથી કુલાહ જીતે એક શહેર વસાવ્યું, અને ત્યાં એક સ્તંભ ઉભો કરી તેનું નામ “દુશ્મી ફતેહ આબાદ” આપ્યું. દુશ્મીના પરાક્રમેથી એના શત્રુઓ એની અદેખાઈ કરવા લાગ્યા અને એને ૧૭૫૪માં ફ્રાન્સ પાછો મોકલી લીધો, જ્યાં એની ઉપર ફ્રેન્ચ સત્તાનો ગેર ઉપયોગ કરવાનું તહોમત મૂકીને એને કેદ કર્યો; ત્યાંથી એ ત્રણ વરસે છૂટ્યો.

અને ૧૭૬૪ માં ધણી ગરીબી હાલતમાં દિલગીરીથી એ પણ મરણ પામ્યો. એની જગ્યાએ ગોપ્યું હિંદુસ્તાનનાં ફ્રેન્ચ થાણા પર ગવર્નર નિભાયો, ૧૭૫૫. યુરોપીઅન અમલદારોના હાથ નીચે દેશીઓને કવાયત આપી તેમનું પહેલ વહેલું એક સારું લશ્કર બનાવવાનું માન દુષ્કીને ધટેછે.

કૌન્ટી-ડી-લાલી.

કૌન્ટ-ડી-લાલી જાતનો આધરિશ હતો, પણ ફ્રાન્સ જઈ ત્યાં એક લશ્કરી અમલદાર થયો હતો. એની હોંશિયારી તથા બહાદુરી જોઈને ફ્રેન્ચ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીએ એને પોન્ડિચરીનો હાકિમ બનાવ્યો. એણે હિંદુસ્તાનમાં અંગ્રેજોનો ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ જીતી લઈ તોડી નાંખ્યો. ૧૭૫૮. ત્યાર પછી એણે એજ વરસે યુરિસને દક્ષિણમાંથી બોલાવી મદ્રાસમાં ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ પર હલ્લો કર્યો, પણ તેમાં એની ફતેહ થઈ નહીં. વળી કૌન્ટ-ડી-લાલી અને યુરિસએ પોતાનાં સૈન્ય ભેગાં કરી વાંડિવાશ ઉપર ચઢાઈ કરી, પણ અંગ્રેજ સરકાર કર્નલ ક્રૂટે તેમને હરાવ્યા, ૧૭૫૯. એ વરસ પછી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ઉપર હુમલો કર્યો, અને તેના કોટ કિલ્લા તોડી નાંખ્યા અને લાલીને બંધીવાન કરી મદ્રાસ મોકલ્યો. ૧૭૬૩ માં ફ્રેન્ચ અને અંગ્રેજ લોકો વચ્ચે સલાહ થવાથી અંગ્રેજોએ પોન્ડિચરી ફ્રેન્ચ લોકોને પાછું આપ્યું, અને સમજા બંધીવાનોને છોડી દીધા. કૌન્ટ-ડી-લાલી ફ્રાન્સ પાછો ગયો, ત્યાં લોકો તેની સામે ધણા ઉશ્કેરાયા કારણ કે તેના વખતમાં ફ્રેન્ચ સત્તા હિંદુસ્તાનમાંથી તદ્દન જતી રહી હતી, અને તેને આ કારણ માટે ૧૭૬૬માં ગેરવાજબી રીતે ફાંસી દીધી.

યુરિસ.

યુરિસ એક બાહાદુર ફ્રેન્ચ સરદાર હતો. એ ઇ. સ. ૧૭૧૮ માં જન્મ્યો હતો. એણે મરેઠાઓ સામે એ વાર લડીને સલાબતજંગલે મદદ કરી. ૧૭૫૩ માં એને નિઝામે ઉત્તર સરકાર, જેનો વિસ્તાર ૧૭,૦૦૦ ચોરસ મૈલનો છે, તે એની નોકરીના બદલામાં આપ્યો; પણ થોડા વખતમાં અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ક્રૂટે ફ્રેન્ચ લોકોને હરાવીને તે જીતી લીધો. ૧૭૫૯ માં યુરિસએ વાંડિવાશ આગળ અંગ્રેજો પર હુમલો કર્યો, પણ તેમાં એ હારી ગયો અને કેદ પકડાયો. થોડા વખતમાં એ છૂટો થયો અને પાછો અંગ્રેજો સામે લડવા અને ટીપુને મદદ કરવા માટે આવ્યો; પણ ૧૭૮૩માં એના આવી પહોંચ્યા પછી બીજે દિવસે એ કલ્કાટકમાં મરણ પામ્યો.

કલાધવ.

કલાધવ મી. સ. ૧૭૨૫ ના વરસમાં જન્મ્યો હતો. આગળથી ધણો તોફાની હોવાથી એના માળાપે એને ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપનીમાં એની ૧૯ વરસની વયે કારકુનની નોકરી અપાવી હિંદુસ્તાન ખાતે મોકલાવી દીધા; પણ થોડા વખતમાં લખવાનું કામ છેડીને એ લશ્કરમાં જોડાયો. આ વખતમાં ફ્રેન્ચ લોકોએ આર્ફટના નવાજ ચંદાસાહેબની સાથે મળીને અંગ્રેજના મળનિયા મહમદઅલીપર જ્યારે હુમલો કર્યો, ત્યારે મદ્રાસના હાકેમ મિ. સોન્ડર્સે કલાધવને થોડું લશ્કર આપી આર્ફટ મોકલ્યો. એણે મોરારિરાવ નામના એક મરેઠા સરદારની મદદથી ત્યાંનો કિલ્લો જીતી લીધો, અને ચંદાસાહેબના દીકરા રાગમસાહેબને આર્નિ આગળ ૧૭૫૧માં હરાવ્યો. ત્યાંથી ખાજા ફરતાં દુષ્કીનો બંધાવેલો સ્તંભ એણે તોડી નાંખી ફ્રેન્ચ લોકોનું અપમાન કર્યું, અને તેમના હાથમાંથી કંજીવરમ લઈ, તેમને ૧૭૫૨ માં આહુરની લડાઈમાં હરાવી ૧૭૫૩ માં એ ઈંગ્લાંડ ગયો. ત્રણ વરસ પછી (૧૭૫૬) કલાધવ ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડને હાકેમ થઈ હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો, અને તરત તુલાજી આંગરીયા નામના એક સાંચિયાને હરાવી તેનો ઘેરિયાગઢ હસ્તગત કરી લીધો. થોડા માસ પછી અંધારી કાટડીનું વેર લેવાને કલાધવને મદ્રાસ સરકારે હુકમ કર્યો. કલાધવે ૧૭૫૭માં સુરાજદૌલાને હરાવ્યો, કલકત્તા પહોંચી, અને નવાબને પાછી સલાહ કરવાની જરૂર પાડી; પણ એ સલાહ લાંબો વખત ટકી રહી નહીં. સુરાજદૌલા ફ્રેન્ચ લોકો સાથે અંગ્રેજોને હિંદુસ્તાનમાંથી હાંકી કાઢવાને છૂપાં કાવત્રાં કરતો માલમ પડ્યો ત્યારે કલાધવે પેલાં ફ્રેન્ચ લોકોનું ચંદ્રનગર લઈ લીધું, અને એ નવાબને સખત સખ કરવાની તૈયારી કરી. એ નવાબનાજ કેટલાક મુખ્ય સરદારો એની સામે કાવત્રાં કરવા લાગ્યા, અને કલાધવે તેમને ઉત્તેજન આપ્યું. આ સરદારોમાં મુખ્ય મિરજ ફરજે એના લશ્કરનો સેનાપતિ હતો તે, અને રાયદુલ્લ-જે મુખ્ય ખજાનચી હતો, તે હતા. લડાઈની બધી જોઈતી તૈયારીઓ થઈ રહી ત્યારે અમિચંદ નામનો એક શ્રીમંત વેપારો જે અંગ્રેજો સાથે આ કાવત્રાં કરવામાં સામીલ હતો, તેણે કલાધવને કહ્યું કે જો તમે મને ૩૦ લાખ રૂપિયા આપવા કબૂલ નહીં કરશો તો હું આ સૂધગા કાવત્રાં સુરાજદૌલા આગળ ઉઘાડાં પાડીશ. આ સાંભળી કલાધવે તેને ધીરજ આપત્ત એક ખોટો દસ્તાવેજ લખી તેપર પોતાને હાથે અમિરજ વોટસનની સહી કરી. અમિચંદે આ ખોટો દસ્તાવેજ એમ જાણ્યું નહીં. અને પૈસા મેળવવાની

શાશામાં મૂજો બેઠો. કલાઈવે સઘળી તૈયારી થયા પછી મુરાનદૌલાપર એક કાગળ લખી જણાવ્યું કે કેન્ય લોકો સાથેનાં તારાં કાવત્રાંથી, તેમજ સત્તાદ તોડવાથી અમેને જે નુકશાન થયું છે. તે તારે બધું ભરી આપવું, આથી નવાબ ચીડવાયો, અને એક મોટું લશ્કર લઈ પોતે અંગ્રેજો સામે ગયો. કલાઈવે થોડાં લશ્કરથી તેને ૧૭૫૭માં પ્લાસીની લડાઈમાં હરાવ્યો. મુરાનદૌલા ન્હાસી જતાં પકડાયો, અને તેને મિરજરફરના દીકરા મિરાને મારી નાંખ્યો, ૧૭૫૭. એ નવાબ મરણ પામ્યો ત્યારે એની ઉંમર માત્ર ૨૦ વરસની હતી. અમિયંદે જ્યારે કલાઈવનાં કાવત્રાં જાણ્યાં ત્યારે તે મૂર્ચ્છાગત થઈ ઘેઝાપણામાં મરણ પામ્યો. જ્યારે શાહઆલમ અને મુગનદૌલાએ પટણાપર ઘેરો ઘાલ્યો ત્યારે કલાઈવે મિરજરફરને મદદ કરી. જેથી નવાબે કલકત્તાની આસપાસની જગ્યાનું જે લાડું મળતું હતું તે કલાઈવને આપી દીધું. ૧૭૬૦માં કલાઈવ બીજીવાર ઇંગ્લાંડ ગયો, જ્યાં તેને ઘણું માન મળ્યું. ૧૭૬૫માં કલાઈવને બંગાળામાં સુધારા કરવાને હિંદુસ્તાન પાછો મોકલ્યો. એણે બંગાળા, બ્રહ્મર, અને આરિસસા અંગ્રેજ રાજ્ય સાથે જોડી દીધાં, સરકારી નોકરીઓ પગાર વધારી આપ્યો અને એવા બીજા સુધારા કર્યા. ૧૭૬૭ માં એ પાછો ઇંગ્લાંડ ગયો, ત્યાં એના દુસ્મનોએ એના ઉપર ઘણાએક તહોમતો મૂક્યાં પણ તે સાબિત થયાં નહીં. એ ૧૭૭૪ માં એના હિંદુસ્તાનના હરીફ દુષ્મનો પછી દસ વરસે મરણ પામ્યો.

મેજર લોરેન્સ.

મેજર લોરેન્સ ઈસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પનીની નોકરીમાં એક સરસ સરદાર હતો. તે ૧૭૪૮ માં હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો, અને તરત કેન્ય લોક સાથે લડાઈમાં ગુંથાયો. આ લડાઈમાં પહેલાં અંગ્રેજ લોકો હાર્યા, અને મેજર લોરેન્સ કેદ પકડાયો; પણ પાછળથી અંગ્રેજોએ ફતેહ પામ્યા. ૧૭૪૯ માં એણે તંજોરના રાજા શાહુ જેને લેના લાઈ પ્રતાપસિંહે ગાદી ઉપરથી ઉઠાડી મેલ્યો હતો, તેને મદદ કરી પાછી ગાદી અપાવી, તેથી તેની મહેનતના બદલામાં શાહુએ અંગ્રેજોને દેવીકોટ આપ્યું—ઈ. સ. ૧૭૪૯. એજ વરસમાં એ મદ્રાસનો હાકેમ નિમાયો અને એક વરસ પછી સ્વદેશ ગયો. ૧૭૫૨ માં એ કલાઈવ સાથે હિંદુસ્તાન પાછો આવ્યો. લોરેન્સે ૧૭૫૨માં કેન્ય લોકોને આહુરની લડાઈમાં હરાવી તેમને શ્રીરંગમના કિલ્લામાં ઘેરી લીધા. ૧૭૫૫ માં કેન્ય લોકોએ ત્રિચિનાપોલિપર ઘેરો ઘાલ્યો પણ લોરેન્સે તેમને મારી પાછા હઠાવ્યા. ૧૭૫૮ માં તેઓએ કૉન્ટેન્ડી-લાલીની સરદારી નીચે મદ્રાસપર ઘેરો ઘાલ્યો, ત્યારે પણ એ સરદારે એવીજ

બહાદુરી દેખાડી. ૧૭૫૬ માં લોરેન્સ બિમારીને લીધે ઇંગ્લાંડ પાછો ગયો જ્યાં તે ૧૭૭૫ માં ૭૮ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

સર ઈ કુટ.

આ પ્રખ્યાત સરદાર આયરલેન્ડમાં ૧૭૨૬માં જન્મ્યો હતો. એણે અંદ્રનગરપર (૧૭૫૭) ના અને પોન્ડિચરી (૧૭૬૧)ના ઘેરામાં તેમજ રેનાસી (૧૭૫૭) અને વોન્ડીવાશ (૧૭૫૯) ની લડાઈમાં મોટું નામ કાઢ્યું. જે વખતે હૈદર સાથે અંગ્રેજો લડાઈ ચલાવતા હતા અને હૈદરે કર્નલ બેક્લીને પોલીલોરની લડાઈમાં હરાવ્યો હતો. (૧૭૮૦) તે વખતે કુટ જેને બંગાળનો સેનાપતિ નિમ્નો હતો તેને તુરત લશ્કર સહિત હૈદર સામે લડવા મોકલ્યો, તેણે પોટોનાવો, પોલીલોર અને એજ વરસમાં (૧૭૮૧) શોલિંગર આગળ તેને હરાવ્યો. ત્યારે ફ્રેન્ચ સંદાર બુરિસ એક મોટું લશ્કર લઈ હિંદુસ્તાન આવ્યો, ત્યારે કુટને તેની સામે લડવા મોકલ્યો. તે મદ્રાસમાં પોતાનાં લશ્કર સહિત આવી પહોંચ્યો, પણ ત્યાં બે દિવસ પછી મરણ પામ્યો, ઇ. સ. ૧૭૮૩.

લોર્ડ લેક.

આ નામાંકિત અંગ્રેજ સરદાર ૧૭૪૪માં જન્મ્યો હતો; યુરોપની તેમજ અમેરિકાની લડાઈઓમાં એણે ઘણી બહાદુરી અતાવી હતી. ૧૭૯૩ તથા ૧૭૯૪માં હોલાંડની મોટી લડાઈઓ એ જીત્યો હતો. ૧૮૦૦ ની સાલમાં એ હિંદુસ્તાનમાં સેનાપતિ નિમાયો; આ વખતે અંગ્રેજો અને મરેઠા વચ્ચે બખરી લડાઈ થવાની તૈયારીઓ થતી હતી. લોર્ડ લેક પહેલાં હાલતરાવ સિંધિયા અને તેના મદદગાર વરાડના રાજા રઘુજી ભોંસલે સાથે લડાઈઓ ચલાવી. આ શૂરા સરદારે તેમને અલિગઢ, દિલ્હી, અને લાસ્વારી (૧૮૦૩)ની લડાઈમાં હરાવ્યા. દિલ્હીની લડાઈ પછી શાહઆલમ, જેને મરેઠાઓએ પકડી કેદ કર્યો હતો, તેને છૂટા કીધો, અને પછી આગ્રા જતું. સિંધિયાના લશ્કરનો સેનાપતિ પૈરન નામે એક ફ્રેન્ચ સરદાર હતો, તે પણ અલિગઢની લડાઈમાં કેદ પકડાયો. આ લડાઈઓ પછી જ સવંતરાવ, હોલ્કર અને તેના મદદગાર ભરતપુરના રાજા સાથે લડાઈ ચલાવી. લોર્ડ લેકે તેમને ફતેહગર (ફરકાબાદ)ની લડાઈમાં. (૧૮૦૪) હરાવ્યા, અને દીગ કિલ્લો જીતી લીધો. ૧૮૦૫માં એ સરદારે ભરતપુરના કિલ્લા પર હુમલો કર્યો પણ એ બંધણો મજબૂત હોવાથી લઈ શકાયો નહીં. (૧૮૨૬ માં એજ કિલ્લો અંગ્રેજ સરદાર લોર્ડ કોમ્મિશનરે જીત્યો હતો).

૧૮૦૭માં એ પાછો વિલાયત ગયો જ્યાં એને મોટું માન અને માર્કવિસનો ખેતાખ મળ્યો. આ બહાદુર લડવૈયો ૧૮૦૯માં મરણ પામ્યો.

રોબર્ટ સેલ.

રોબર્ટ સેલને “જલાલાબાદનો પહેલવાન” કરી કહેવાય છે, તે ૧૭૯૫ માં માત્ર ૧૫ વરસની ઉંમરે ઈસ્ટ ઈન્ડિયા કંપનીમાં નોકર રહ્યો હતો. આ સરદાર અકબર લોક સાથેની પહેલી લડાઈમાં ઘણો પ્રખ્યાત થયો. આ લડાઈની અગાઉ એ ૧૭૯૯માં શ્રીરંગપટણના ઘેરામાં, ૧૮૧૬માં મોરિશિયસમાં, અને ૧૮૨૪માં રંગુનમાં લડ્યો હતો. રંગુનના કિલ્લા ઉપર ચઢી જવામાં એ સર્વથી પહેલો હતો. એણે ૧૮૪૦માં દોસ્ત મહમદને પરવાનગી લડાઈમાં હરાવ્યો. ૧૮૪૨માં એણે જલાલાબાદમાં ઘણા શૂરવીરપણે દોસ્ત મહમદના દીકરા અકબરખાં સામે ટકાવ કર્યો ને તેને હરાવી બીજા સરદારો સાથે મળીને કાબુલ જતું, અને પોતાની સ્ત્રી તથા દીકરી જેઓને બીજાઓ સાથે અકબરખાંએ બંધીવાન કર્યા હતાં તેમને છોડવ્યાં. ૧૮૪૫ માં પંજાબની પહેલી લડાઈમાં મુઢકી આગળ શીખ લોકો સાથે લડતાં ૬૫ વરસની વયે એ મરણ પામ્યો.

તૈમૂરલંગ.

તૈમૂરલંગ ઇ. સ. ૧૩૩૬માં સમરકંદમાં જન્મ્યો હતો. હુસન નામનો સરદાર જે જંધિસખાંના મરણ પછી તેના રાજ્યના એક ભાગમાં અમલ ચલાવતો હતો તેની સાથે પહેલાં તે મળી ગયો, અને ૧૩૬૯ માં તેનેજ હરાવી તે જગ્યાનો પોતે ધણી થયો. ઇ. સ. ૧૩૯૮માં તે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરવા છેક સિંધુ નદી સુધી ધસી આવ્યો અને ફતેહઆબાદ અને બીજા શહેરોનો નાશ કરી દિલ્હીપર ધસ્યો. આ વખતે તખલખ વંશના મહમદશાહ રાજ્યગાદીપર હતો, જેને ગુજરાત નહાસી જવાની ફરજ પડી. પાંચ દિવસ સુધી ત્યાં લૂટ ચલાવી પુષ્કળ દોલત લઈ પાછો ફર્યો. ઇ. સ. ૧૪૦૫ માં જેવી એ ચીન દેશપર હુમલો કરવાની તૈયારી કરતો હતો તેવામાં મરણ પામ્યો.

બહરામખાં.

એ પહેલાં હુમાયુનો વજીર હતો. ૧૫૫૬માં હુમાયુના મરણ પછી તેનો દીકરો અકબર ગાદીએ બેઠો, એ રાજ માત્ર ૧૩ વરસની વયનો હોવાથી બહરામખાં રાજ્ય ચલાવવા લાગ્યો. બહરામખાંને લોકો ખાનખાખા એટલે રાજપિતા કહેતા. એણે ૧૫૫૬ માં મહમદ આદિલશાહના વજીર

હેમુને તથા સિકંદરમુરને પાણીપતની લડાઈમાં હરાવ્યા. બહેરામ પાછળથી ગર્વિષ્ઠ અને તીખા સ્વભાવનો થવાથી અકબરે તેના હાથમાંથી સધળી સત્તા જિનવી લીધી. બહેરામે આથી બંડ ઉઠાવ્યું પણ અકબરે તે એકદમ સમાવી દીધું. આ પછી બહેરામ મરે જવા નિકળ્યો. પણ ગુજરાતમાં તેને મુઆરકખાં નામના કોઈ પઠાણે મારી નાંખ્યો, ઇ. સ. ૧૫૬૦

ચાંદબીબી.

ઇ. સ. ૧૫૭૫માં ચાંદબીબી અહમદનગરની રાણી થઇ. ન્યારે અકબરે ઇ. સ. ૧૫૯૫ માં અહમદનગર જીતવાને પોતાના દીકરા મોરાદને અને પોતાના આગલા વજીર બહેરામના દીકરા મિરજાખાને મોકલ્યા ત્યારે ચાંદબીબીએ ઘણી બહાદુરીથી તે જંગ્યાનો. બચાવ કર્યો, અને મોરાદ અને મિરજાખાના લશ્કરને મારી કાઢ્યું; પણ ઇ. સ. ૧૫૯૯ માં ન્યારે ચાંદબીબીને તેના કોઈ વેરીએ મારી નાંખી ત્યારે અહમદનગરનો થોડોક ભાગ મોગલ લોકના તાબામાં ગયો.

નુરજહાં.

નુરજહાં અયાઝ નામનાં કોઈ ગરીબ હાલતમાં આવી પડેલા ઉમરાવની બેટી હતી; તે અકબરના જનનાખાનામાં પોતાની મા જેડે જતી. તે બહુ રૂપાળી હતી તેથી સહીમે તેને જેડેને અકબર જીવતો હતો ત્યારે તેની સાથે પરણવા માગ્યું, પણ અકબરે તેમ ન કરતાં તેને શીરઅફઘાન નામના એક બહાદુર હાકિમ સાથે પરણાવી. સહીમે ગાદીએ આવ્યા પછી તેની સાથે પરણવાના વિચારથી શીરઅફઘાનને મારી નાંખાવ્યો. ઇ. સ. ૧૬૧૧ માં સહીમ નુરજહાં જેડે પરણ્યો અને નુરજહાંએ પોતાના બાપ અને ભાઈને મોટી પદ્ધતિએ અપાવી. નુરજહાંએ જાંહગીરના નાના દીકરા શહેરિયારને ગાદી અપાવવાને કાશીશ કરી, પણ તેમાં તે નિષ્ફળ ગઇ. અને મોહોબતખાં નામના શૂરા સરદાર જેડે કજીઓ થયો તેથી તે સરદારે ૧૬૨૬ માં જાંહગીરને કંદ કર્યો; પણ નુરજહાંએ તેને ઘણીક યુક્તિ કરી છોડાવ્યો. જાંહગીરના મરણ પછી તેણે એકાંતવાસ પકડ્યો અને ૧૬૪૬ માં મરણ પામી.

મલીકઅર.

મલીકઅર એક હુસસી ઉમરાવ હતો. ન્યારે ઇ. સ. ૧૫૯૯માં ચાંદબીબીનું તેના પૈડીઓએ ખૂન કર્યું અને અકબરે અહમદનગરનો થોડોક ભાગ જીતી લીધો, ત્યારે ચાંદબીબીના આ હુસસી વજીરે અહમદનગરનો બાકીનો

થોડાક ભાગ અચાવી રાખ્યો અને થોડાવખત પછી એણે મોગલ સરદારને હરાવી અહમદનગરનો ભાગ પાછો જીતી લીધો. ૧૬૧૬માં અકબરના પૌત્ર શાહજહાંએ એને હરાવ્યો પણ પાછો એ મોગલ સરદારને હરાવી સ્વતંત્ર થયો. આ વખતે શાહજહાંએ એના બાપની સામે બંડ ઉઠાવ્યું અને મહીકંબર સાથે મળી ગયો. મહીકંબર ૧૬૨૬માં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરી મરણ પામ્યો. ઇ. સ. ૧૬૩૭માં શાહજહાંએ અહમદનગર મોગલ રાજ્ય સાથે જોડી નાખ્યું.

મોહોબતખાં.

મોહોબતખાં જાંહાગીરના રાજ્યમાં એક મોટો સરદાર થયો તે પહેલાં એ કાબુલનો સુબેદાર હતો. જાંહાગીર એશઆરામમાં પડવાથી મોહોબતખાંએ ધીમે ધીમે રાજ્યમાં પોતાનો વગ વધાર્યો, અને શાહજહાં પરવીઝની સાથે દોસ્તી કરી. સલીમની મરજી પોતાના દીકરા શહેરિયારને ગાદી આપવાની હતી, પણ મોહોબતખાંએ પરવીઝનો પક્ષ કર્યો તેથી નુરજહાંને ઇ. સ. ૧૬૨૫માં એની સાથે કજીઓ થયો. નુરજહાંએ એના ઉપર સરકારી નાણાં ખર્ચ જવાનું ખોટું તહોમત મૂકી એને ઘણું સતાવ્યો. તેથી આ અમીરે ૫,૦૦૦ રજપૂત સ્વારો લઈ સલીમને કેદ કર્યો, ઇ. સ. ૧૬૨૬. નુરજહાં એ સલીમને તરેહવાર યુક્તિઓથી આખરે મોહોબતખાંના હાથમાંથી છોડવો, પણ ૧૬૨૭ માં ત્યારે કાશ્મીરથી લાહોર જતાં સલીમ મર પામ્યો, ત્યારે આ સરદારે તેના દંકરા શાહજહાંને ગાદી મેળવવામાં મદદ કરી.

નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક.

એ ઐરંગઝેબના એક માનીતા સરદાર ગાઝીઉદ્દીનનો દીકરો હતો, અને ૧૬૪૪માં જન્મ્યો હતો. એની બહાદુરીને લીધે એને પહેલાં અસફજાં અને પછી નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક એટલે રાજ્યનો બંદોબસ્ત કરનાર એ ખેતાઓ મળ્યા. ઇ. સ. ૧૭૧૩ માં એ દક્ષિણનો સૂબો થયો; પણ “પાદશાહ બનાવનાર” સૈયદોની અદેખાઈથી ૧૭૧૪ માં એની જગ્યાએ હુસન અલીખાંની નિમણૂક થઈ, અને એને ગુજરાત અને પછી માળવાના સૂબો નિમ્મ્યો. આથી એ અયોધ્યાના નવાબ સાદતખાં સાથે મળી ગયો અને ૧૭૨૦ માં શાહપુરની લડાઈમાં એ સૈયદોને એણે હરાવ્યું, અને મહમદશાહનો વધાર થયો. ઇ. સ. ૧૭૨૪ માં મહમદશાહની માઠી ચાલને લીધે એ દક્ષિણમાં સ્વતંત્રપણે રાજ્ય કરવા લાગ્યો. મરેઠાઓની વધતી જતી સત્તાથી ડરીતે એણે બીજા પેશ્વા બાજીરાવ સામે કાવત્રાં કર્યા, પણ તેમાં એને બહુ ખર્ચ પડ્યું. બાજીરાવે એને ૧૭૩૬ માં

લોપાળની લડાઈમાં હરાવ્યો જેથી એને મરેડાઓને ધણીક જગ્યા આપવી પડી. એને ૧૭૪૩ માં આર્કટ ઉપર હુમલો કરી અનવારૂદીનને કર્ણાટકનો નવાબ બનાવ્યો. આ શૂરો સરદાર ઈ. સ. ૧૭૪૮ માં ૧૦૪ વરસની વયે મરણ પામ્યો.

નાદિરશાહ.

નાદિરશાહ પ્રથમ એક ગુલામ હતો. ઈ. સ. ૧૭૩૭ માં એણે ધરાનજીની લઈ ત્યાં રાજ્ય કર્યું. ૧૭૩૮માં એણે હિંદુસ્તાનપર ચઢાઈ કરી કર્નાટની લડાઈમાં મોગલોને હરાવી દિલ્લી જીતી લીધું, અને ત્યાં ભારે કતલ ચલાવી. પુષ્કળ દ્રવ્ય લઈ પોતાને દેશ એ પાછો ફર્યો ત્યારે એને એના વેરીઓએ ઈ. સ. ૧૭૪૭ માં મારી નાંખ્યો.

ચંદાસાહેબ.

ચંદાસાહેબ કર્ણાટકના નવાબ હાસ્તઅલીનો જમાઈ હતો. એને પેન્ડિયરીના હાકિમ દુમાસ સાથે ધણી સારી દોસ્તી હતી. ઈ. સ. ૧૭૩૬ માં ત્રિચિનાપોલીનો રાજા સંતાન વગર મરણ પામ્યો, ત્યારે તે ગાદીને માં ધણું જાણુ દાવો કરવા નિકળ્યો. આ સમયમાં તે રાજાની વિધવાએ આર્કટના નવાબની મદદ માગી. હાસ્તઅલીએ તે રાણીનું રક્ષણ કરવા પોતાના જમાઈ ચંદાસાહેબને મોકલ્યો; ચંદાસાહેબે તેણીના સંવળા શ ને વશ કર્યા; પણ પાછળથી તેને દગાથી કેદ કરી, પોતે ત્રિચિનાપોલીનો ધણી થઈ પડ્યો. થોડા વખત પછી એણે તાંજોરના મરેડી રાજા પાસેથી કારિકલ ખંદર જીતી લઈ પોતાના મિત્ર દુમાસને આપ્યું. આથી રાધોજી લોંસલે અને મોરારિરાવ નામના બે સરદારોએ પેલેલાં કર્ણાટકપર ચઢાઈ કરી, અને ૧૭૪૧ માં અમ્મુરની લડાઈમાં હાસ્તઅલીને હરાવી મારી નાંખ્યો. આથી ચંદાસાહેબની ઐરી, દીકરો, અને હાસ્તઅલીની વિધવા પેન્ડિયરી નહાણી ગયાં. ચંદાસાહેબ ત્રિચિનાપોલીમાં હતો, માટે મરેડાઓએ તેજ વર્ષમાં તે શહેર ઉપર હુમલો કર્યો, અને ચંદાસાહેબને પકડી સતારે લઈ ગયા. સાત વરસ પછી ફ્રેન્ચ લોકે મરેડાઓને સાત લાખ રૂપિયા આપી તેને ૧૭૪૮ માં છોડાવ્યો, કારણ કે ફ્રેન્ચ લોકોને અંગ્રેજો સાથેની લડાઈમાં તેની તરફથી મદદની મોટી આસા હતી. બંધીખાનેથી નિકળતાંજ એણે નિઝામ-ઉલ-મુલ્કના નિમેષા કર્ણાટકના નવાબ અનવારૂદીનને હાંકી કહી તે જગ્યાનો પોતે નવાબ થવાનો વિચાર કર્યો. આ કારણને માટે એ હિંદુ-

બાદની ગાદીના ખીજ વારસ મુજફ્ફરજા સાથે મળી ગયો, અને ફ્રેન્ચ લોકની મદદથી અનવારદીનને ૧૭૫૦ માં અમ્મુરની ખીજ લડાઈમાં હરાવી પોતે કુર્ણાટકનો નવાબ થયો. અનવારદીનનો દીકરો મહમદઅલી આ હાર થયાથી ત્રિચિનાપોલી નહાસી ગયો, અને અંગ્રેજોની મદદ લઈ અંદાસાહેબ સામે લડ્યો. અંદાસાહેબ આખરે, તાંજોરનું લશ્કર જે મહમદઅલીની મદદે આવ્યું હતું, તેના સરદારને શરણ થયો, જેણે એને વિશ્વાસઘાત કરી મારી નાખ્યો, ૧૭૫૨.

અહમદશાહ અબદલી.

અહમદશાહ અબદલી અથવા દુરાની, નાદિરશાહના લશ્કર સાથે પહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો હતો. નાદિરશાહના મરણ પછી એ કંદહારની ગાદીએ બેઠો, અને હિંદુસ્તાનપર છ ચઢાઈઓ કરી. ૧૭૪૮ ની ચઢાઈમાં મહમદશાહે એને સરહિંદ આગળ હરાવ્યો. પણ ત્રણ વરસ પછી (૧૭૫૧) દિલ્હીના પાદશાહ અહમદશાહે તેને લાહોર અને મુલતાન આપી દિલ્હીપર ચઢાઈ કરતાં અટકાવ્યો; ૧૭૫૬ માં પાછી ચઢાઈ કરી એણે દિલ્હી છૂટ્યું. છેલ્લી ચઢાઈમાં એણે મરેઠાઓને પાણીપત આગળ ૧૭૬૧ માં હરાવ્યા. એ ૨૬ વરસ સારી રીતે રાજ્ય કરી ૧૭૭૩ માં મરણ પામ્યો.

હૈદરઅલી.

હૈદર ઇ. સ. ૧૭૦૨માં જન્મ્યો હતો. એ મૈસૂરમાં હિંદુ રાજાના ઘેડિસ્વાર લશ્કરના એક અમલદાર ફતેહમહમદનો દીકરો હતો. મૈસૂરના રાજાની નોકરીમાં એ ૨૭ વરસની વયે દાખલ થયો. લૂંટ, લુચ્ચાઈ, અને દગધગી એણે મોટું લશ્કર અને ધણા પૈસા એકઠા કરી રાજા તેમજ પ્રધાન નન્દરાજને વરસ દહાડે ચોક્કસ રકમ આપવા કહી પોતે મૈસૂરનો ધણી થયો, ઇ. સ. ૧૭૬૧. ૧૭૬૩ માં એણે બેંગ્લોરનો કિલ્લો લીધો. એથા પૈશ્વા માધવરાવે એને એક સજ્જડ હાર ખવડાવી નેથી એને મરેઠાઓને ૩૨ લાખ રૂપિયા આપવા પડ્યા. ૧૭૬૬ માં એણે કાલિકટ છૂટ્યું. આ ફતેહથી નિઝામ અને મરેઠાઓએ સંપ કરી હૈદરનું સઘળું રાજ્ય લઈ લેવાનો વિચાર કર્યો પણ હૈદર તેમને લાંચ આપી ખર્ચી ગયો. હૈદરે હવે અંગ્રેજોનાં રાજ્ય ઉપર હુમલો કર્યો, પણ કર્નલ સિમ્પે તેને ૧૭૬૭ માં અંગામ અને ત્રિત્રેમાલી આગળ હરાવ્યો. અમ્મુરગઢ ઉપર પણ હુમલો કરવામાં હૈદર હારી ગયો, પણ એ પાછો કુર્ણાટક પાર્શ્વમાલ મરાઠાદાસ તરફ ધસી ગયો અને ત્યાંથી અંગ્રેજ લશ્કરને વિખેરી નાખ્યું. આ ફતેહથી હૈદરે હવે મરેઠાની

જુસરીમાંથી નિકળી જવાની તૈયારી કરી; પણ ઇ. સ. ૧૭૭૨માં ચેરકુલીની લડાઇમાં મરેહા સરદાર ત્રિંબકગવે તેને એક સપ્ત હાર ખવાડી, જેથી તેને મરેહાએને ૩૬ લાખ રૂપિયા અને કેટલીક જગ્યાઓ આપવી પડી. ૧૭૬૯ની મદ્રાસની સંધિ પ્રમાણે અંગ્રેજોએ એને મદદ કરી નહીં તેથી એ તેમનો કટ્ટો દુશ્મન થયો, અને એક ઘણું મોટું લશ્કર લઇ તેમની સામે પાછો ગયો. કર્નલ બેન્ડી એની સામે લડવા આવ્યો, પણ પોલીસોરની પહેલી લડાઇમાં તે હારી ગયો, અને કેદ પકડાયો. ઇ. સ. ૧૭૮૦-૧૭૮૧માં આયર કુટ સરદારે પોર્ટોનોવો અને પછી શેલિંગરની લડાઇમાં હૈદરને હરાવ્યો. હૈદરે ૧૭૮૨માં તેલીચરિ ઉપર હુમલો કર્યો, પણ ત્યાંના રહેવાસીઓએ બહાદુરીથી ૧૮ માસ સુધી ટકાવ કરી તેના ૧૨૦૦ માણસને બંધીવાન કીધા. આ વગર બાણેસો પણ ચરો માણસ ૧૭૮૨માં ૮૦ વંરસની ઉમરે ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.

ટીપુ.

હૈદરનો દીકરો ટીપુ ઇ. સ. ૧૭૪૬માં જન્મ્યો હતો. ૨૭ વરસની વયે તે ૫૦૦૦ માણસનું લશ્કર લઇ લૂંટકાટ કરતો છેક મદ્રાસ સુધી બસી આવ્યો. ૧૭૮૨માં ટીપુએ કર્નલ બેન્ડીનાં લશ્કરને ઠગાઇથી ઘેરી લીધું, અને તેને ભારે દુઃખ દીધું. પોતાના આપના મરણ પછી ૧૭૮૨ માં તે રાજ્યાભિષેક થયો. આ વખતે જેનરલ મેથ્યુસે વગર હરકતે બેડનોરનો કિલ્લો જીતી લીધો; પણ આ સાંભળતાંજ ટીપુ ત્યાં ગયો, અને તે કિલ્લો પાછો જીતી લઇ મેથ્યુસને બંધીવાન કર્યો. પછી કર્નલ કુલર્ટન એક મોટું લશ્કર લઇ મૈસૂર ઉપર ચઢી ગયો, પણ ફ્રેન્ચ લોકો તરફથી ટીપુને મદદ ન મળવાથી તેણે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી, ૧૭૮૪. આ સંધિ કર્યા પછી ટીપુએ કેનેરા અને કુર્ગપર ચઢાઈ કરી એક લાખ માણસોને પકડી જેર જીલમથી મુસલમાન કર્યા. ઇ. સ. ૧૭૮૮ માં કોચિનના નાયર લોકને પણ હુમલો કરી ઘણાંએકને એણે મુસલમાન કર્યા. જેઓએ એ ધર્મ કબુલ ન કર્યો તેઓને એણે કાપી નાંખાવ્યા, અને પુષ્કળ દહેરાં લૂટ્યાં. એક વરસ પછી એણે ત્રાવણકોરના રાજ્યપર હુમલો કર્યો પણ એ રાજ્ય અંગ્રેજોનો મિત્ર હોવાથી ટીપુની સામે થયો, અને તેને મારી પાછો કાઢ્યો. આ હારથી એ ઘણો સ્તબ્ધ ગયો અને ત્રણ માસમાં એક મોટું લશ્કર લઇ પાછો ત્રાવણકોર ઉપર હુમલો કર્યો. આથી ગવર્નર જેનરલ લોર્ડ કોર્નવોલિસે નિઝામ, અને મરેહાના પ્રધાન નાના કુડનવીસ સાથે એક સંપ કરી ટીપુના રાજ્યપર ક્રુર કરી, બેંગ્લોર લીધું અને ટીપુને અરિકરની લડાઇમાં હરાવ્યો—૧૭૯૧. એક વરસ પછી

લોડ કૌનવોલિસે શ્રીરંગપટણુપર હુમલો કર્યો. અંગ્રેજોની મદદે મરેઠા સરદાર હુરિપંત અને નિઝામ લશ્કર લઇ આવ્યા. દીપુ આથી ધલ-રાઇ ગયો અને સલાહ કરી, જેથી તેને પોતાનું અડધું રાજ્ય અને ત્રણ કરોડ ત્રીસ લાખ રૂપિયા, તેમજ તેના બે દીકરાને અંગ્રેજની ઓળખમાં આપવા પડ્યા. આવી સખત હાર ખાવા છતાં દીપુ નિરાશ થયો નહીં, અને ફ્રેન્ચ લોકો સાથે છૂપાં કાવત્રાં કરવા લાગ્યો. ગવર્નરે જેનરલે તેને સમજાવ્યો, પણ જ્યારે તેણે કાંઇ સાંભળ્યું નહીં ત્યારે અંગ્રેજોને પાછા લડવા તૈયાર થયા. એક મોટું લશ્કર ભેગું કરી તેની સરદારી લોડ હેરિસને આપી. સદાસિર, માલ્હેલી અને પછી શ્રીરંગપટણુ આગળ ૧૭૬૯ માં લડાઇઓ થઇ, તેમાં દીપુ હાર્યો; અને છેલ્લી લડાઇમાં દીપુની લાસ મુડદાંના ઢગલામાંથી મળી આવી.

નાના ફૂડનવીસ.

નાના ફૂડનવીસ ૧૭૪૧ માં સતારેજન્મ્યો હતો. મરેઠી રાજ્યના દફતર અને હિસાબ રાખનારા “ ફૂડનવીસના ” ઇલકાબથી ઓળખાતા હતા. એનો બાપ જનારધન રાજ્યમાં આ પદી ભોગવતો હોવાથી તેના મરણ પછી એ નિભાયો હતો, પણ ન્હાની વયનો હોવાથી આ કામ સકારામ બાપુ-જેને પાછળથી પૈશ્વા સામેનાં કાવત્રાં માટે પ્રતાપગઢના કિલ્લામાં પૂર્યો હતો-તે બળવતો હતો. આ વખતે મરેઠી રાજ્યમાં બહુ તરકટો ચાલતાં હોવાથી નાના ફૂડનવીસ, માધવરાવની વિધવા ગંગા-બાઇ અને તેના દીકરા માધવરાવની સાથે પુરંધરના કિલ્લામાં ન્હાસી ગયો. જ્યારે અંગ્રેજોએ રાધોબાબો પક્ષ છોડી દીધો, અને માધવરાવ નારાયણને પૈશ્વા કબુલ કરી મરેઠા સાથે પુરંધરનું તહનામું કર્યું ત્યારથી નાના, માધવરાવના પ્રધાન તરીકે સત્તા ચલાવવા લાગ્યો. એ પછી અંગ્રેજોથી સ્વતંત્ર થવાના વિચારથી ફ્રેન્ચ લોકો સાથે છાની મસલત કરવા લાગ્યો. અંગ્રેજોએ આથી મરેઠા સામે એક લશ્કર મોકલ્યું, પણ તે હારી ગયું અને વરગામ આજ્ઞા સંધિ કરી; પણ હેસ્ટિંગ્સે તરત એક બીજું લશ્કર ગોડાર્ડની સરદારી નીચે મોકલ્યું, અને ૧૭૮૨ માં સાલ્લાખાઇ આગળ અંગ્રેજોને કાવતી સંધિ થઇ. નાનાએ પછી નિઝામઅલી તથા અંગ્રેજો સાથે મળી જઈ દીપુના રાજ્યપર હુમલો કરી તેને હરાવ્યો, અને શ્રીરંગપટણુ આગળ સંધિ કરી. ૧૭૮૫ માં નાનાએ નિઝામઅલી સામે હુમલો કરી તેને (મરેઠા) કુર્દલા આગળ હરાવ્યો, અને મરેઠી રાજ્યને ધણું ચઢતી દશાએ આપ્યું.

એણે રાધેબાનો દીકરો બાજીરાવ, જે છેલ્લો પેશ્વા થયો હતો, તેને એક દિલ્લામાં પુરી માધવરાવની વિધવા યસેદાસાદને દત્તક લેવાડી તેને ગાદી આપવાને યુક્તિઓ કરી, પણ જ્યારે એમાં એ નિષ્ફળ થયો ત્યારે બાજીરાવને ગાદી આપી. દોસતરાવ સિંધિયાએ જ્યારે પુના-પર ચઢાઈ કરી ત્યારે નાના, બાજીરાવ સાથે સનારે નહાસી ગયો, અને બાજીરાવની જગ્યાએ ચીમનજી આપા પેશ્વા થયો. નાનાને પકડી ફેદ કરવાને એના દુશ્મનોએ ઘણાંક કાવત્રાં રચ્યાં પણ તે પોતાની હાંસિયારીથી એ સઘળાંમાંથી બચી ગયો. એટલુંજ નહીં પણ પાછો બાજીરાવને ૧૭૯૫માં ગાદીએ બેસાડવાને શક્તિવાન થયો. ઈ. સ. ૧૭૯૭ માં જ્યારે નાના, દોસતરાવ સિંધિયાને મળવા ગયો ત્યારે તેણે બાજીરાવના હુકમથી તેને ફેદ કર્યો, પણ દશ લાખ રૂપિયા આપી તે છુટો થયો અને અંગ્રેજોના વચ્ચે પડવાથી પાછો બાજીરાવના પ્રધાન તરીકે અમલ કરવા લાગ્યો. એ ઈ. સ. ૧૮૦૦ માં મરણ પામ્યો.

રણજીતસિંહ.

રણજીતસિંહ એક બુદ્ધિવાન પણ અલભ્ય માણસ હતો. એ ઈ. સ. ૧૭૮૦ માં જન્મ્યો હતો. એના વખતમાં પંજાબમાં ૧૨ સ્વતંત્ર જૂઠાં જૂઠાં રાજ્યો હતાં અને તેઓ માંહે માંહે લડી મરતાં. આ જોઈ રણજીતસિંહે એ બધાં રાજ્યનું એક પ્રયત્ન રાજ્ય કરવાનો વિચાર કીધો, અને છૂટાં છૂટાં રાજ્યપર હુમલો કરતો ગયો. આથી ફેટલાક શીખ સરદારોએ અંગ્રેજોની મદદ માગી. લોડ મિન્ટોએ ૧૮૦૬ માં એટકાફને રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરવા મોકલ્યો, જે સંધિ તેણે જીત્યો ત્યાં સુધી તોડી નહીં. અહમદશાહ અબદલીનો પૌત્ર હમાન-શાહ, જે અફઘાનિસ્તાનમાં રાજ કરતો હતો, અને જેના હાથમાં પંજાબ હતું, તેણે રણજીતસિંહને તેના બહાદુર કામો જોઈ લાહોરનો હાકેમ નીમ્યો હતો. આ વખતે એની ઉંમર માત્ર ૧૮ વરસની હતી. રણ-જીતસિંહ પોતાની બહાદુરીથી ધીમે ધીમે તે જગ્યાનો ધણી થયો. એનું લશ્કર ફ્રેન્ચ તથા ઇટેલિયન અમલદારોથી ક્વાયત પુર્યું હતું. ૧૮૩૧ માં લોડ બેન્ટિન રણજીતસિંહની મુલાકાતે ગયો, જ્યાં તેને ઘણું આવકાર અને આદરમાન મળ્યાં. રણજીતસિંહ પાસે ૮૨,૦૦૦ માણસનું લશ્કર અને ૩૭૬ તોપો હતી. એને “પંજાબનો સિંહ” કરી કહે છે. એણે અફઘાનિસ્તાનની લડાઈની વખતે અંગ્રેજોને ધુણી મદદ કરી હતી આ બહાદુર રાજા ઈ. સ. ૧૮૩૯ માં મરણ પામ્યો.

હિંદુસ્તાનની લડાઈઓ તથા તેમની સાલ અને પરિણામ.

વરસ	લડાઈના નામ.	કાળની વચ્ચે.	પરિણામ.
ઈ. સ. ૫૦૦૦	પાણીપતની ૧ હેલી		
	લડાઈ.	ફૌરવ અને પાંડવ વચ્ચે.....	પાંડવનો જય થયો.
૩૨૭	ખેલમ	સિકંદર તથા પોરસ રાજા ,,	પોરસની હાર થઈ.
ઈ. સ. ૬૭૭	પેશાવર	જયપાળ અને સમ્પતગીન	જયપાળની હાર થઈ.
૧૦૨૪	સોમનાથ	મહમદ ગિઝનવી અને } ભીમદેવ ,, }	ગુજરાતનો રાજા ભીમદેવ હાર્યો.
૧૧૯૧	પાણીપત (બીજી)	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	મહમદ ઘોરી હારી ગયો.
૧૧૯૩	સ્થાનેશ્વર	મહમદ ઘોરી અને પૃથુરાજ ,,	પૃથુરાજનો પરાજય થયો.
૧૨૯૩	અંતિયપુર	અલાઉદ્દીન ખિલજી અને રાજા રામદેવ ,,	રાજા રામદેવનો પરા- જય થયો.
૧૫૨૬	પાણીપત (ત્રીજી)	બાબર અને હમ્મીદ લોદી ,,	હમ્મીદ હાર્યો.
૧૫૨૭	સિક્રિ	બાબર તથા મેવાડના રાણાસંગ	સંગની હાર થઈ.
૧૫૪૦	કનેજ	હુમાયુ અને શિરશાહ ,, ...	હુમાયુનો પરાજય થયો.
૧૫૫૬	સરહિંદની (પહેલી)	હુમાયુ અને સિકંદર ,, ...	સિકંદરની હાર થઈ.
૧૫૫૬	પાણીપત (ચોથી)	હેમુ તથા હેરરામખાં ,, ...	હેમુનો પરાજય થયો.
૧૫૬૫	તાલિકાંટ	હુસેનનિઝામશાહ અને રામરાજ ,,	વિજયનગરના રાજાનો પરાજય થયો.
૧૬૫૭	કાશી	દારા અને સુગ ,,	સુગની હાર થઈ.
૧૬૫૮	ઉજ્જાલ	મુરાદ તથા ઔરંગઝેબ, અને જસવંતસિંહ.....	જસવંતસિંહ હાર્યો.
૧૬૫૮	આમાની (પહેલી)	મુરાદ તથા ઔરંગઝેબ, અને દારા	દારા હારી ગયો.
૧૬૫૯	કળવા ,,	ઔરંગઝેબ અને સુગ ,, ...	સુગનો પરાજય થયો.
૧૭૦૭	આગ્રા (બીજી)	મોઆઝમ અને આજમ ,, ...	આજમ હાર્યો થયો.
૧૭૦૮	હૈદરાબાદની (પહેલી)	મોઆઝમ અને કામબક્ષ ,,	કામબક્ષનો પરાજય.
૧૭૧૩	આગ્રા (ત્રીજી)	જહાંદારશાહ તથા ફર્રખશિર ,,	જહાંદારશાહ હાર્યો.
૧૭૨૦	શાહપુરની લડાઈ	સૈયદઅબદુલ્લા અને નિઝામવચ્ચે	અબદુલ્લાની હાર થઈ.
૧૭૩૪	ડોહ	બાજુરાવ તથા ત્રિબંકરાવ { દાલાડે વચ્ચે ... }	દાલાડે હાર્યો અને માર્યો ગયો. { હાર્યો.
૧૭૩૬	મોપાળ	બીજા પેશવા બાજુરાવ અને નિઝામ	નિઝામ-ઉલ-મુલક
૧૭૩૮	કર્નાલ	નાદિરશાહ અને મોગલ ફૌજ	મોગલ ફૌજ હારી
૧૭૪૧	અમ્બુરની (પહેલી)	દોસ્તઅલી અને મરેઠા ,,	દોસ્તઅલી હારી ગયો.
૧૭૪૮	સરહિંદની (બીજી)	મોગલ અને અહમદશાહ ,,	અહમદશાહ અબદુલ્લી હારી ગયો.

વરસ	લગામનાં નામ.	કાણની વચ્ચે	પરિણામ.
૧૭૫૦	ત્રિચિનાપોલીબીજી	નાઝિરજંગ અને મુજફરજંગ,	નાઝિરજંગ હાર્યો.
૧૭૫૦	અમ્બુર (બીજી),	મુજફરજંગ, ચંદાસાહેબ, તથા ફ્રેન્ચ, બીજી ભરફ અને વાઈદીન	અનવાઈદીન હાર્યો.
૧૭૫૧	આર્નિ	રાજાસાહેબ અને કલામવ ,	ચંદાસાહેબનો ફીકરો
		[કલામવ	રાજાસાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	કાવેપાક	રાજાસાહેબ તથા ફ્રેન્ચ, અને	રાજાસાહેબ હાર્યો.
૧૭૫૨	શ્રીરંગામ	લોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક ,	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૨	આહુર	મેજરલોરેન્સ અને ફ્રેન્ચ લોક,	ફ્રેન્ચલોકહાર્યા: થયા.
૧૭૫૭	પ્રાસી	કલામવ અને સુરાજદોલા ,	સુરાજદોલાનોપરાજય
૧૭૫૮	કન્ડોર	કર્નલ ફોર્ડ, અને ફ્રેન્ચ લોક,	ફ્રેન્ચ લોક હાર્યા.
૧૭૫૮	વાડિવાશ	કર્નલ ફૂટ અને ફ્રેન્ચ સરદાર	{ ફ્રેન્ચલોકહાર્યાઅને બુરિસકે: પકડાયા.
		લાલી તથા બુરિસ. ,	
૧૭૫૮	ચિન્સુરા	અંગ્રેજ અને વલંદા ,	વલંદા હાર્યા.
૧૭૬૦	ઉદગીર	નિઝામ અને મરેઠા સરદાર	નિઝામનો પરાજય
		સદાશિવરાવ,,	થયો.
૧૭૬૧	પાણીપતની લડાઈ (પાંચમી).	મરેઠા અને અહમદશાહ અમ	મરેઠા હાર્યા.
		દલી ,	
૧૭૬૩	ધેરિયાની લડાઈ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ,,	મિરકાસિમનો પરા-
૧૭૬૩	પટણાની (પહેલી) લડાઈ.	અંગ્રેજ અને મિરકાસિમ } વચ્ચે.....	[જય થયો.
૧૭૬૪	પટણાની (બીજી) અક્ષાર અને કાલ્પી ,	મિરકાસિમ, સુજદોલા અને શાહ આલમ, અને બીજી બાબુએ અંગ્રેજ સરદાર મન્ના અને કર્નાક ,	મિરકાસિમ, સુજદોલા અને શાહઆલમનો પરાજય થયો.
૧૭૬૭	અમ્બુરની (ત્રીજી) લડાઈ.	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સિમથ.....	હૈદર હાર્યો.
૧૭૬૭	ચંગાસ અને ત્રિનોમાલી,,	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર સિમથ.....	હૈદરનો પરાજય થયો.
૧૭૭૨	ચેરકુલીની લડાઈ	હૈદર અને મરેઠા સરદાર ત્રિંબકરાવ ,	હૈદરની હાર થઈ.

હેરિફ્સ ગવર્નર જનરલ થયો ૧૭૭૪—૧૭૮૫.

૧૭૭૪	કટરા(રામપુર) માં લડાઈ.	રોહિલા અને અંગ્રેજ સરદાર કર્નલ ચેમ્પિયન ,	રોહિલા હારી ગયા.
૧૭૭૫	આરાસ,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કીટિંગ,,.....	મરેઠાનો પરાજય થયો....
૧૭૭૬	તલેગમ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર કોકર્ન.....	કર્નલ કોકર્ન દ્વારા જયો. [જય થયો
૧૭૮૦	પોલીલોર (પહેલી)	હૈદર અને અંગ્રેજ સરદાર બેલી,,	કર્નલ બેલીનો પર

વરસ	હાડાઈના નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૭૮૧	મિલકતખામતી હાડાઈ.	હેદર અને ઈ. કુટની વચ્ચે.	કુટનો પરાજય થયો.
૧૭૮૧	પોટોનોવો	હેદર અને કુટ	હેદર હાર્યો.
૧૭૮૧	પોલીસોર(ખીજી)	હેદર અને કુટ	હેદરની હાર થઈ.
૧૭૮૧	શોલિંગર	હેદર અને કુટ	હેદરનો પરાજય થયો.
૧૭૮૨	પનિયાની	ટીપુ અને મેજર એનિંગ્ટન	ટીપુની હાર થઈ.

લોર્ડ કોર્નવોલિસ ૧૭૮૧—૧૭૮૩.

૧૭૮૧	અરિકેરા	ટીપુ અને લોર્ડ કોર્નવોલિસ,	ટીપુની હાર થઈ.
૧૭૮૧	સિમોગાની હાડાઈ.	ટીપુ અને અંગ્રેજ વચ્ચે...	ટીપુનો પરાજય થયો.

સર જોન શૌર ૧૭૮૩—૧૭૮૮.

૧૭૮૫	કુર્દલાની હાડાઈ.	તાના કુટનવીસ અને નિઝામ-નિઝામઅલી.	હાર્યો.
		અલી વચ્ચે...	

લોર્ડ મોર્નિંગ્ટન (માર્કવિસ વેલેસ્લિ) ૧૭૮૮—૧૮૦૫.

૧૭૮૮	સલાસિર (સાડસર) ની હાડાઈ.	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર રડ્ડ અર્થ વચ્ચે...	ટીપુનો પરાજય થયો.
૧૭૮૮	માલ્વેલી	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ	ટીપુની હાર થઈ.
૧૭૮૮	શ્રીરંગપટલુ	ટીપુ અને અંગ્રેજ સરદાર હેરિસ	ટીપુ હાર્યો અને તે રણમાં પડ્યો.
૧૮૦૧	પુના	હોલ્કર અને પેશ્વા	પેશ્વા હારી ગયો.
૧૮૦૩	એસે	દોલતરાવ સિંધિયા તથા રઘુજી બોંસલે. અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ	મરેઠા ફાજ હારી.
૧૮૦૩	અસિગઢ	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક,	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	દિલ્હીની પહેલી,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર લેક,	મરેઠા હાર્યો. (થયો.)
૧૮૦૩	લાસવારી	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર લેક.	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૦૩	આરગામ	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ	મરેઠા હાર્યો.
૧૮૦૩	ગાવિલગઢ	મરેઠા, અને અંગ્રેજ સરદાર વેલેસ્લિ	મરેઠા હાર્યો.
૧૮૦૪	મુકંદ્રા	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર	અંગ્રેજ ફાજ હારી.
૧૮૦૪	દિલ્હી (બીજી)	હોલ્કર અને અંગ્રેજ	હોલ્કર હાર્યો.
૧૮૦૪	ફરકાબાદ	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર લેક	હોલ્કરનો પરાજય થયો.
૧૮૦૪	દીગ	હોલ્કર અને અંગ્રેજ સરદાર મેજર	જસવંતરાવ હોલ્કર હાર્યો.

લોર્ડ મિન્ટો ૧૮૦૭—૧૮૧૩.

મોરારીનો અર્લી (માફિસે ઓફ હેરિટ'ગ્સ) ૧૮૧૪—૧૮૨૩.

વરસ	હાજારનાં નામ.	કોણની વચ્ચે.	પરિણામ.
૧૮૧૫	મલૂનની હાજાર.	અંગ્રેજ અને ગુરખા વચ્ચે.	ગુરખાનો પરાજય થયો.
૧૮૧૬	મકવાનપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઓકટલોની અને સમશેર રાણા ,,,	સમશેર રાણા હાર્યો.
૧૮૧૬	હરિહરપુર ,, ...	અંગ્રેજ સરદાર ઓકટલોની અને રણજીતસિંહ	રણજીતસિંહનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	ખડકી ,,	અંગ્રેજ અને બાજરાવ પેશ્વા	બાજરાવ હાર્યો.
૧૮૧૭	સિતાબદી ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ફિટઝરલ્ડ ,,,	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	નાગપુર ,,	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર રકોટ અને ફિટઝરલ્ડ ,,	આપા સાહેબ હાર્યો.
૧૮૧૭	જળપુર ,, ...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર હોર્ડિમેન ,,	આપા સાહેબનો પરાજય થયો.
૧૮૧૭	માહિદપુર ,, ...	હોલ્કરના સરદારો અને અંગ્રેજ સરદાર હિરલોપ ,,,	હોલ્કરના સરદારો હાર્યા.
૧૮૧૮	કોરેઆમ ,, ...	પેશ્વા અને અંગ્રેજ સરદાર સ્ટોન્ટન વચ્ચે ,,	પેશ્વા હાર્યો.
૧૮૧૮	આશ્ટેની ,, ...	અંગ્રેજ અને મરેઠા સરદાર ગોખલે ,,	મરેઠાનો પરાજય થયો.

લોર્ડ આમહુસ્ટ ૧૮૨૩—૧૮૨૮.

૧૮૨૪	રંગુનની (પહેલાં) ,,	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ વચ્ચે	બ્રહ્મી લોક હાર્યા.
૧૮૨૫	પ્રોમની ,, ...	અંગ્રેજ અને બ્રહ્મીઓ ,,,	બ્રહ્મી લોકનો પરાજય થયો.
૧૮૨૬	પગામ ,, ...	બ્રહ્મી સરદાર મહાનેમિયો અને અંગ્રેજ સરદાર સર આર્ચિ-બોલ્ડ કેમ્પબેલ ,,	બ્રહ્મી લોક હાર્યા.

લોર્ડ વિલ્કીન્સન ૧૮૨૮—૧૮૩૫.

લોર્ડ ઓકલેન્ડ ૧૮૩૬—૧૮૪૨.

૧૮૪૦	પરવામની હાજાર.	દોસ્ત મહમદ અને અંગ્રેજ સરદાર સેલ વચ્ચે	દોસ્ત મહમદ હાર્યો.
------	----------------	--	--------------------

લોર્ડ એલેન્બરો ૧૮૪૨—૧૮૪૬.

૧૮૪૨	ટેઝીન ઘાટની હાજાર	અફઘાન લોક અને અંગ્રેજ સરદાર પોલક વચ્ચે	અફઘાન લોકો હાર્યા.
૧૮૪૨	નોની ,, ...	સમસુદીન અને અંગ્રેજ સરદાર નેટ ,,	સમસુદીન હાર્યો.
૧૮૪૨	નૈદાન ,, ...	સમસુદીન અને અંગ્રેજ સરદાર નેટ	સમસુદીનનો પરાજય થયો.

વરસ	લગાઈના નામ.	કાણની વચ્ચે	પરિણામ.
૧૮૪૩	મિયાનીની લગાઈ	સિંધના અમીરો અને અંગ્રેજ સરદાર સર ચાર્લસ નેપિયર,,	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	હેદ્રાબાદ (ખીજ)	સિંધના અમીરો અને સર ચાર્લસ નેપિયર	અમીરો હાર્યા.
૧૮૪૩	મહારાજપુર ,...	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર સર હુ ગોફ ,, ...	મરેઠાનો પરાજય થયો.
૧૮૪૩	પનિયાર	મરેઠા અને અંગ્રેજ સરદાર ગ્રે,,	મરેઠા હાર્યા.

સર હેન્રી હાર્ડિંગ ૧૮૪૪—૧૮૪૮.

૧૮૪૫	મુલકોની લગાઈ...	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર સર હુ ગોફની વચ્ચે.	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૫	ફિરોજ શહેર ...	અંગ્રેજ અને શીખ લોક,,	શીખ લોકનો પરાજય થયો.
૧૮૪૬	ખદીવાલ	ગુલાબસિંહ અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિ રિમથ ,, ...	અંગ્રેજોને હાનિ પહોંચી.
૧૮૪૬	અલિવાલ ...	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર સર હેરિ રિમથ ,, ...	શીખ લોક હાર્યા.
૧૮૪૬	સોબ્રાન	શીખ લોક અને સર હેરિ રિમથ તથા સર હુ ગોફ	શીખ લોકો હાર્યા.

અર્લ આર્લ ડેલહેસી ૧૮૪૮—૧૮૫૬.

૧૮૪૮	કિનેરીની લગાઈ.	શીખ લોક અને અંગ્રેજ સરદાર કાટલેન્ટ ,,	શીખ લોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૪૮	સદુસેન ,,	લાલમૂળારાજ અને અંગ્રેજ સરદારો એડવર્ડસ અને કાટલેન્ટ ,,	લાલમૂળારાજનો પરાજય થયો.
૧૮૪૯	રામનગરની લગાઈ	શેરસિંગ અને હુ ગોફની વચ્ચે	શેરસિંગ હાર્યો.
૧૮૪૯	ચિલિયનવાલા ,,	શેરસિંગ અને હુ ગોફની ,,	શેરસિંગ હાર્યો પણ અંગ્રેજોને ખુબ મતું પડ્યું.
૧૮૪૯	ગુજરાતની ,,	શીખ લોકો અને લોર્ડ ગોફ તથા વિશ્વની વચ્ચે.	શીખ લોકોનો પરાજય થયો.
૧૮૫૨	રંગુનની (ખીજ) લગાઈ.	અહ્મદી લોક અને અંગ્રેજો ,,	અહ્મદી લોક હાર્યા.
૧૮૫૨	મેયુની લગાઈ.	અહ્મદી લોક અને અંગ્રેજો ,,	અહ્મદી લોકોનો પરાજય થયો.

અર્લ કેનિંગ ૧૮૫૬—૧૮૬૨.

હિંદુસ્તાનમાં જાણવા લાયક બનેલી મુખ્ય ખીનાઓ—વરસ સાથે.

વરસ.

ખીનાઓ.

ઇ. સ. પૂર્વે.

૧૩૦૮ મિસર દેશના સિસોઅિસ રાજાની હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ.

૫૧૮ ઇરાનના રાજા દારાએ હિંદુસ્તાનપર ચઢાઇ કરી.

૩૨૭ મહાન સિકંદરની ચઢાઇ.

૩૨૩ મહાન સિકંદર મરણ પામ્યો.

૩૧૨ સેલ્યુકસે મગધના રાજા ચંદ્રગુપ્ત જોડે સંધિ કરી.

૨૨૬ અશોક મરણ પામ્યો.

ઇ. સ. :

૫૭૦ મુસલમાનોનો પેગમબર હજરત મહમદ જન્મ્યો.

૬૩૨ મહમદ મરણ પામ્યો.

૬૬૪ આરબ લોકો કાબુલ સુધી વધી આવ્યા.

૭૧૨ મહમદ કાસિમે સિંધ જીત્યું.

૯૭૬ અલમગીને ગિઝનીમાં રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૯૭૭ અલમગીન મરણ પામ્યો—સબક્તગીન ગાદીએ બેઠો.

૯૯૭ સબક્તગીન મરણ પામ્યો—મહમદ ઝિજનવી ગાદીએ બેઠો.

૧૦૦૧ મહમદ ઝિજનવીની પહેલી ચઢાઇ—લાહોરના રાજા જયપાળ ઉપર.

૧૦૦૪ " " બીજી ચઢાઇ—લાહીઆના રાજા વિજયરાય ઉપર.

૧૦૦૫ " " ત્રીજી ચઢાઇ—અબદુલ ફાતિહોદી ઉપર.

૧૦૦૮ " " ચોથી સ્વારી—લાહોરના અનંગપાળ ઉપર.

૧૦૧૦ " " પાંચમી સ્વારી—મુલતનાપર.

૧૦૧૧ " " છઠ્ઠી સ્વારી—સ્થાનેશ્વર ઉપર.

૧૦૧૪-૧૦૧૫ " સાતમી તથા આઠમી સ્વારી—કાશ્મીર પર.

૧૦૧૯ " " નવમી સ્વારી—કનોજપર.

૧૦૨૨-૧૦૨૩ " દશમી તથા અગીઆરમી સ્વારી—કર્ણાજર પર.

૧૦૨૪ " " બારમી સ્વારી સોમનાથ ઉપર.

૧૦૩૦ મહમદ ઝિજનવી મરણ પામ્યો.

૧૧૫૨ અલાઉદ્દીન ઘોરીએ ગિઝની બાળી નાંખ્યું.

૧૧૮૬ ગિઝની વંશની સમાપ્તિ થઇ.

૧૧૮૬ મહમદ ઘોરીએ લાહોર જીતી લીધું.

૬. સ.

બીનાઓ.

- ૧૧૯૪ મહમદ ધોરીએ કનોજ તથા બનારસ જીતી લીધાં.
 ૧૨૦૩ „ „ સુજરાત, અયોધ્યા, બંગાળા, તથા બહાર જ્યાં.
 ૧૨૦૬ મહમદ ધોરીને ગખ્તર લોકે મારી નાંખ્યો—ધોરીવંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૨૦૬ કુતુબદીન સુલતાન થયો.
 ૧૨૧૦ „ મરણ પામ્યો—આરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૧ અલતમસ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૧૭ મોગલ સરદાર જેધિસખાની ચઢાઈ.
 ૧૨૩૬ રકનુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૩૬ રજુઆબેગમ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૩૯ બેરામ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૪૧ મસુદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૪૬ નાસિરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૬૫ ગ્યાસુદ્દીન બલબન ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૭૯ બંગાળામાં બંડ.
 ૧૨૮૭ કૈકુબાદ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૨૯૦ જલાલુદ્દીન ખિલજી ગાદીએ બેઠો—ગુલામ વંશની સમાપ્તિ થઈ.]
 ૧૨૯૪ અલાઉદ્દીને દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.
 ૧૨૯૫ અલાઉદ્દીન બાદશાહ થયો.
 ૧૨૯૭ અલાઉદ્દીને ગુજરાત જીત્યું.
 ૧૨૯૮ મોગલ લોકના સરદાર કતલગખાને અલાઉદ્દીને હરાવ્યો.
 ૧૩૦૦ અલાઉદ્દીને રણમ્યંબોરનો કિલ્લો જીત્યો.
 ૧૩૦૩ અલાઉદ્દીને ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૩૦૬-૧૩૧૨ મલિક કાફુરે દક્ષિણપર ચઢાઈ કરી.
 ૧૩૧૫ અલાઉદ્દીન મરણ પામ્યો—ઉમર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૧૬ મલિક કાફુરનું ખૂન થયું.
 ૧૩૨૦ ખુશરૂખાં ગાદીએ બેઠો—ખિલજી વંશની સમાપ્તિ થઈ.
 ૧૩૨૦ ગ્યાસુદ્દીન તખલખ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૨૫ મહમદ તખલખ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૪૭ બાહમણી વંશની સ્થાપના.
 ૧૩૫૧ મહમદ તખલખ દહા શહેરમાં મરણ પામ્યો—દિરોઝશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૮૮ ગ્યાસુદ્દીન બીજો ગાદીએ બેઠો.
 ૧૩૯૯ અબુબકર ગાદીએ બેઠો.

ઈ. સ.

બીનાઓ.

૧૩૮૯ નાસીરુદ્દીન ગાદીએ બેઠો.

૧૩૯૨ સિકંદર ગાદીએ બેઠો.

૧૩૯૨ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૩૯૮ તૈમૂરલંગની ચઢાઈ.

૧૪૦૫ તૈમૂરલંગ મરણ પામ્યો.

૧૪૧૨ મહમદશાહ મરણ પામ્યો—તખલખ વંશની સમાપ્તિ થઈ.

૧૪૧૨ દોલતખાં લોદીએ દિલ્હીમાં ૧૫ માસ રાજ્ય ચલાવ્યું.

૧૪૧૪ સૈયદ ખાજરખાં ગાદીએ બેઠો.

૧૪૨૧ „ મુબારક ગાદીએ બેઠો.

૧૪૩૫ „ મહમદ ગાદીએ બેઠો.

૧૪૪૪ „ આલમ ગાદીએ બેઠો.

૧૪૫૦ બહલોલ લોદી દિલ્હીનો ધણી થઈ પડ્યો—સૈયદ વંશની સમાપ્તિ થઈ.

૧૪૬૯ શીખ લોદીનો ધર્મ સ્થાપનાર તાતક જન્મ્યો.

૧૪૮૨ બાબર જન્મ્યો.

૧૪૮૭ બાથેલોમોડિયાસે કેપ ઓફ ગુડ હોપની પ્રદક્ષિણા કરી.

૧૪૮૮ સિકંદર લોદી ગાદીએ બેઠો.

૧૪૯૨ કોલમ્બસે અમેરિકા શોધી કાઢ્યો.

૧૪૯૪ બાબર કાશુલની ગાદીએ બેઠો.

૧૪૯૮ વાસ્કોડિગામા કાલિકટ બંદરે ઉતર્યો.

૧૫૦૦ કાબાલે ખાઝિલ શોધી કાઢ્યો.

[પસંદ કર્યાં.]

૧૫૦૨ વાસ્કોડિગામાએ બીજી સફરમાં વેપાર અર્થે કાચિન અને કાનાનોર.

૧૫૦૫-૧૫૦૯ ફ્રાન્સિસ્કો અલ્મેઇડા પહેલો પોર્ટુગીઝ સુબો નિમાયો.

૧૫૦૯-૧૫૧૫ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક સુબો નિમાયો.

૧૫૦૭ હુમાયુ જન્મ્યો.

૧૫૧૦ આલ્ફોન્સો આલ્બુકર્ક ગોવા જતું.

૧૫૧૦ „ „ ઓર્મેઝ બેટ જીતી લીધો.

૧૫૧૧ „ „ મલાયા દ્વિપકલ્પમાં મલાક્કા જીતી લીધો.

૧૫૧૫ „ „ ગોવા આગળ મરણ પામ્યો.

૧૫૧૭ ઇબ્રાહીમ લોદી ગાદીએ બેઠો.

૧૫૨૬ બાબર ગાદીએ બેઠો—લોદી વંશની સમાપ્તિ.

૧૫૨૮ ચંદરિનો ઘેરો.

૧૫૨૯ બાબરે બંગાળા અને બહાર આતોં જણા.

છ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૫૩૦ બાબર મરણ પામ્યો—હુમાયું ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૩૪ હુમાયુંએ ચાંપાનેરનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૫૩૯ શિરશાહ પટણા અને કાશી વચ્ચે હુમાયુંને ઘેરી લીધો.
 ૧૫૩૯ નાનક મરણ પામ્યો.
 ૧૫૪૦ શિરશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૪૩ અકબર અમરકોટ આગળ જન્મ્યો.
 ૧૫૪૪ હુમાયું ધરાન મર્યો. [ખેડો.
 ૧૫૪૫ શિરશાહ કાશિનગરને ઘેરો ઘાલતાં મરણ પામ્યો—સલિમશાહ ગાદીએ
 ૧૫૪૭ હુમાયુંએ દાલુલ તથા કંદહાર જીતી લીધાં.
 ૧૫૫૩ હુમાયુંએ પોતાના ભાઈ કામરાનની આંખો ફોડાવી નાંખી.
 ૧૫૫૩ હિરોઝ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૫૩ મહમદ આદિલશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૫૬ હુમાયુંએ ગાદી પાછી મેળવી.
 ૧૫૫૬ હુમાયું મરણ પામ્યો—અકબર ગાદીએ બેઠો.
 ૧૫૬૦ અકબરે એના પ્રધાન બેહેરામખાનના હાથમાંથી સત્તા છિનવી લીધી.
 ૧૫૬૦ બેહેરામને કોઈ પકાણે મારી નાંખ્યો.
 ૧૫૬૭ અકબરે ચિતોડનો કિલ્લો જીતી લીધો.
 ૧૫૬૨ વરાડનું રાજ્ય અહમદનગર સાથે જોડાયું.
 ૧૫૭૩ અકબરે ગુજરાત વશ કર્યું.
 ૧૫૭૬ „ બંગાળા પાછું જીતી લીધું.
 ૧૫૭૯ ફ્રિટવન્સ પહેલો હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૫૮૬ અકબરે કાશ્મીર સર કર્યું.
 ૧૫૮૨ „ અયોધ્યા તાબે કર્યું.
 ૧૫૮૨ „ સિંધ જીત્યું.
 ૧૫૮૪ „ કંદહાર પાછું મેળવ્યું.
 ૧૫૮૫ „ અહમદનગર જીતવા હારક મોકલ્યું.
 ૧૫૮૬ હૈાટમેને સુમાત્રામાં કોઠી ઘાલી.
 ૧૫૮૯ અકબરનો દીકરો મોરાદ મરણ પામ્યો.
 ૧૫૯૯ અહમદનગરની સાંઘબીબી મરણ પામી.
 ૧૬૦૦ “ઈસ્ટ ઇન્ડિસમાં વેપાર કરનારી કંપની અને અધિકારી” ઉભી થઈ.
 ૧૬૦૧ અકબરે ખાનદેશ જીતી લીધો.
 ૧૬૦૪ અકબરનો દીકરો ડેનિમલ મરણ પામ્યો.

ઇ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૬૦૫ અકબર મરણ પામ્યો—સલીમ ગાદીએ બેઠો. [આવ્યો.]
- ૧૬૦૭ “ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કંપની” તરફથી કેપ્તન હોકિન્સ સલીમની દરબારમાં
- ૧૬૧૦ ડચ લોકે પોર્ટુગીઝ લોક પાસેથી મસાલાના બેટ છતી લીધા.
- ૧૬૧૧ જાહાંગીર નુરજહાં સાથે પરણ્યો. [દરબારમાં આવ્યો.]
- ૧૬૧૫ ઈંગ્લાંડના પહેલા જેમ્સ રાજ તરફથી સર ટોમસ રો જાહાંગીરની
- ૧૬૧૬ અંગ્રેજોએ બેન્ડમમાં કાઢી લીધી.
- ૧૬૨૧ સલીમનો દીકરો ખુશરૂ મરણ પામ્યો.
- ૧૬૨૩ અમ્બોયનાના ટાપુમાં વક્ત્રા લોકે અંગ્રેજોને મારી નાંખ્યા.
- ૧૬૨૩ શાહજહાંએ જાહાંગીર સામે બંડ કર્યું.
- ૧૬૨૬ જાહાંગીરનો દીકરો પરવીઝ મરણ પામ્યો.
- ૧૬૨૬ મહાબતખાંએ જાહાંગીરને કેદ કર્યો.
- ૧૬૨૬ મલિક અબર મરણ પામ્યો.
- ૧૬૨૭ જાહાંગીર મરણ પામ્યો—શાહજહાં ગાદીએ બેઠો.
- ૧૬૨૭ શિવાજી સ્યુનરીના કિલ્લામાં જન્મ્યો.
- ૧૬૨૯ ખાજહાં લોદીએ શાહજહાં સામે બંડ ઉઠાવ્યું.
- ૧૬૩૦ અહમદનગરનું રાજ્ય મોઝલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું.
- ૧૬૩૧ શાહજહાંએ અંબાળામાંનાં પોર્ટુગીઝ થાણાં લઈ લીધાં.
- ૧૬૩૯ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ જ્યોર્જ કિલ્લો બાંધ્યો.
- ૧૬૪૦ ડચ લોકે મલાક્કા છતી લીધો.
- ૧૬૪૬ નુરજહાં મરણ પામી.
- ૧૬૫૭ શાહજહાં માંદો પડ્યો.
- ૧૬૫૭ બીહરનું રાજ્ય મોઝલ રાજ્ય સાથે જોડાઈ ગયું.
- ૧૬૫૮ ઔરંગઝેબે શાહજહાંને કેદ કરી પોતાના નામની દુવાઈ ફેરવી
- ૧૬૫૯ „ દારાને મારી નાંખ્યો.
- ૧૬૫૯ શિવાજીએ અહમદખાંને મારી નાંખ્યો.
- ૧૬૬૦ સુલ્તા આરાકાન આગળ મરણ પામ્યો.
- ૧૬૫૧ મુરાદને ઔરંગઝેબે મારી નાંખ્યો.
- ૧૬૬૨ અંગ્રેજોને પોર્ટુગલના રાજ પાસેથી મુંબઈ મળ્યું.
- ૧૬૬૩ શિવાજીએ સુરત લૂટ્યું.
- ૧૬૬૪ શાહજી મુરણ પામ્યો.
- ૧૬૬૮ શિવાજીએ બીજાપુર અને જોલકાંડાના રાજ પાસેથી બંડ છતી લીધો.
- ૧૬૬૮ શાહજહાં મરણ પામ્યો.

ક્રિ. સં.

બીનાઓ.

૧૬૬૮ “કમ્પનીને” મુંબઈ મળ્યું.

૧૬૭૩ શિવાજીએ સતારા જીતી લીધું.

૧૬૭૪ શિવાજીનો રાયગઢમાં રાજ્યાભિષેક થયો.

૧૬૭૪ ફ્રેન્ચ સરદાર માર્ટિને પોન્ડિચરી વસાવ્યું.

૧૬૭૬ નારોળમાં ખંડ.

૧૬૭૬ સિવીજીએ કર્ણાટક પર ચઢાઈ કરી.

૧૬૭૭ જોધપુરનો જસવંતસિંહ મરણ પામ્યો.

૧૬૮૦ શિવાજી મરણ પામ્યો—સંભાજી ગાદીએ બેઠો.

૧૬૮૬ ઔરંગઝેબે સિકંદર આદિલશાહને હરાવી બિજાપુર જીત્યું.

૧૬૮૭ “” અબુલ ફૈઝને હરાવી જોવળકોંડા જીત્યું.

૧૬૮૮ ફ્રેન્ચ લોકે ચંદ્રનગર વસાવ્યું.

૧૬૮૯ ઔરંગઝેબે સંભાજીને મારી નાંખાવ્યો—રામરામ ગાદીએ બેઠો.

૧૬૯૧ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ સેન્ટ દેવિડ ખાંધ્યો.

૧૬૯૮ “હરીફ” કમ્પની ઉભી થઈ.

૧૭૦૦ ઔરંગઝેબે સતારા જીત્યું.

૧૭૦૦ અંગ્રેજ લોકે ફોર્ટ વિલિયમ ખાંધ્યો.

૧૭૦૦ રામરામ મરણ પામ્યો—શિવાજી ૨ ને ગાદીએ બેઠો.

૧૭૦૧ અંગ્રેજ એલમી સર વિલિયમ નોરિસે ઔરંગઝેબની ભેટ લીધી.

૧૭૦૨ હૈદર જન્મ્યો. [એ બેઠો.]

૧૭૦૭ ઔરંગઝેબ અહમદનગરમાં મરણ પામ્યો—શાહઆસમ ૧ લો ગાદી

૧૭૦૮-૧૭૪૮ શાહુ મોતલ લોકના હાથમાંથી છુટો થયો અને ગાદીએ બેઠો.

૧૭૦૯ બન્ને કમ્પનીઓ જોડાઈ ગઈ અને “ધી યુનાઇટેડ ઇસ્ટ ઇન્ડિયા કમ્પ-

૧૭૧૨ જહાંઘરશાહ ગાદીએ બેઠો. [ની” થઈ.]

૧૭૧૩ ફરખસિર ગાદીએ બેઠો.

૧૭૧૪-૨૦ બાલાજી ઈશ્વનાથ પહેલો પેશ્વા થયો.

૧૭૧૬ ફરકસિરે હેમિલ્ટનને જાગીર આપી.

૧૭૧૯ મહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૭૨૦-૪૦ બાજુરાવ બીજો પેશ્વા થયો.

૧૭૨૪ નિઝામ-ઉલ-મુલ્ક દક્ષિણમાં સ્વનંત્રપણું રાખ્યું કરવા લાગ્યો.

૧૭૩૫ કસાઈવ જન્મ્યો.

૧૭૨૫ ફ્રેન્ચ લોકે માદ્રી વસાવ્યું.

૧૭૨૫ જહાંઘરમાં મરણ પામ્યો—મુજતબાં બંગાળની ગાદીએ બેઠો.

ઇ. સ.

બીનાઓ.

૧૭૩૨ હેસ્ટિંગ્સ ૭૮-૨૫૦.

૧૭૩૮ નાદિરશાહની દિલ્લી પર ચઢાઈ.

૧૭૩૯ મરેઠા લોકે પૌર્ણગીઝ લોક પાસેથી વસાઈ છતાં કીધું.

૧૭૪૦-૧૭૬૧ ત્રીજે પેઢા આઝાજી આજીવ.

૧૭૪૦ સુળાખાં મરણ પામ્યો.

૧૭૪૦ અલિવર્ડીખાં બંગાળનો ધણી થયો.

૧૭૪૧ મરેઠા લોકે ચંદાસાહેબને સતારામાં ફેદ કર્યો.

૧૭૪૨ દુષ્કી પોન્ડિચરીના હાકેમ થયો.

૧૭૪૪ કલાઈવ હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.

૧૭૪૪ અલીમહમદે આદિયામાં ચત્રાંત્ર રાજ્ય સ્થાપ્યું.

૧૭૪૬ ફ્રેન્ચ લોકે સેન્ટ જ્યોર્જ તથા દેવિડ ઉપર હુમલો કર્યો.

૧૭૪૭ નાદિરશાહનાં મારી નાંખ્યો.

૧૭૪૮ અહમદશાહ અબદલીની યોજી ખરાં.

૧૭૪૮-૧૭૭૭ રામરાજ ગાદીએ બેઠો.

૧૭૪૮-૧૭૫૪ અહમદશાહ ગાદીએ બેઠો.

૧૭૪૮ દુષ્કીએ ચંદાસાહેબને છોડ્યો.

૧૭૪૮ નીઝામ-ઉલ-મુલ્ક મરણ પામ્યો.

૧૭૪૮ “એક્સલા શાપેલ”નું તહનામું (યુરોપમાં)

૧૭૪૮ અંગ્રેજોને દેવિકાટ મળ્યું.

૧૭૫૦ હૈદરાબાદ તેમજ આફઘાનમાં ગાદી આવત લડાઈ આવી.

૧૭૫૧ કલાઈવે આફઘાન છોડી મારી લઈ લીધું.

૧૭૫૧ દુષ્કીએ “દુષ્કી કૃતેહઆબાદ” વસાવ્યું.

૧૭૫૧ કલાઈવે કંજીવરમ છોડી લીધું.

૧૭૫૨ ચંદાસાહેબને તંજોરના લશ્કરે મારી નાંખ્યો.

૧૭૫૨ કલાઈવે કાષેલોંગ-અને ચિંગલપટ છોડી લીધાં.

૧૭૫૩ લાખોડોને મરણ પામ્યો.

૧૭૫૪ દુષ્કીને ફ્રાન્સ પાછો બોલાવ્યો.

૧૭૫૪-૧૭૫૬ આલમગીર ૨ જો ગાદીએ બેઠો.

૧૭૫૫ ગોધુ મર્વનર નીમાયો.

૧૭૫૬ સુરાજાદેલા બંગાળા, બહાર અને આદિયાનો નવાબ થયો.

૧૭૫૬ મરેઠા લોકે શ્રીરંગપટ્ટને બેરો પાસેથી.

૧૭૫૬ સુરાજાદેલાએ કાસીમ બજાર ભૂટ્યું.

ઈ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૭૫૬ સુરાગ્નદોલાએ ફાટ વિનિયમ હતી લીધા.
 ૧૭૫૬ અંધાગ ફાટડી (ખેડેક હોલ.)
 ૧૭૫૬ કલાપે તુલાજી આંગરિયાનો ઘેરિયાગદ હતી લીધા.
 ૧૭૫૭ કલાપે ચંદ્રનગર હતી લીધું.
 ૧૭૫૭ અહમદશાહ અબદલીએ દિલ્હીપર પાછી ચઢાઈ કરી.
 ૧૭૫૭ સુરાગ્નદોલાને મિરાને મારી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૮ ફાટ સેન્ટ દેવિડ ફ્રેન્ચ લોકે તોડી નાંખ્યો.
 ૧૭૫૮ કલાપે આંગાળાનો હાકેમ નીમાયો.
 ૧૭૫૮-૧૮૦૬ શાહઆલમ ૨ વંત ગાદીએ બેઠા.
 ૧૭૫૮ કર્નલ કોર્ટે ડચ લોકને હરાવ્યા.
 ૧૭૫૮ ,, ,, મજલીપટમ હતી લીધું.
 ૧૭૬૦ મિરજાપુરનો દોકરો મિરાન મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૦ યુરિસ ફદ પકડાયો.
 ૧૭૬૧ હૈદર મહેસૂરનો ધણી થયો.
 ૧૭૬૧-૧૭૭૨ ચે.થો પેશ્વા માધવગવ.
 ૧૭૬૧ અંગ્રેજ લોકે પોન્ડિચરી હતી લીધું.
 ૧૭૬૧ ,, ,, થિયાગદ અંતે ગિંજ કિલ્લા હતી લીધા.
 ૧૭૬૩ હૈદરે બેડનોરનો કિલ્લો હતી લીધા.
 ૧૭૬૩ પટણામાં અંગ્રેજોને કાપી નાંખ્યા.
 ૧૭૬૩ અંગ્રેજ લોકે મોગિર હતું.
 ૧૭૬૪ મેજર મત્રાના હાથ નીચેના સિપાઈઓએ બંડ કર્યું.
 ૧૭૬૪ દુપ્પી મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૫ કલાપેના બંધાળામાં સુધારા.
 ૧૭૬૫ મિરજાપુર મરણ પામ્યો.
 ૧૭૬૬ કોન્ટ-ડી-લાલીને ફાંસી દીધી.
 ૧૭૬૬ હૈદરે કાલિકટ હતું.
 ૧૭૬૭ કલાપે છેલ્લીવાર હિંદુસ્તાન છોડી ગયો.
 ૧૭૬૮ કર્નલ પીએ નિઝામના રાજ્યપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૬૯ મદ્રાસમાં સંધિ.
 ૧૭૭૧ મરડા લોકે લક્ષિતખાંદે હુમલો દિલ્હી તામે નર્મ.
 ૧૭૭૨-૧૭૭૩ નાસયણરાવ પાંચમે પેશ્વા થયો.
 ૧૭૭૩ "રેગ્યુલેટિંગ એક્ટ" પસાર થયો.

ઇ. સ.

બીનાઓ.

- ૧૭૭૩ બનારસની સંધિ.
 ૧૭૭૪ કલ્યાણ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૪ હેસ્ટિંગ્સ પહેલો ગવર્નર જેનરલ નિભાવ્યો.
 ૧૭૭૪ અંગાળામાં નવા સુધારા.
 ૧૭૭૪ રોહિલા લોકને હેસ્ટિંગ્સે હાંકી કાઢ્યા.
 ૧૭૭૪-૧૭૮૫ માધવરાવ નારાયણ છટ્ટો પેશ્વા થયો.
 ૧૭૭૫ સુરતમાં રઘુનાથરાવે અંગ્રેજો સાથે સંધિ કરી.
 ૧૭૭૫ મેજર લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૭૬ પુરંધર મુકામે તહનામું.
 ૧૭૭૬ નંદકુમારને ફાંસી લીધી.
 ૧૭૭૭-૧૮૧૮ શાહુ ૨ જે ગાદીએ બેઠો.
 ૧૭૭૮ વડગામની સંધિ.
 ૧૭૮૦ અંગ્રેજ લોકે વસંત જીતી લીધું.
 ૧૭૮૦ રણજીતસિંહ જન્મ્યો.
 ૧૭૮૦ કર્નલ ગોડાર્ડે ડેલોઈ અને અમદાવાદ જીતી લીધાં.
 ૧૭૮૦ કર્નલ પોર્ટરે લાહરનગર અને ગ્વાલિયર જીતી લીધાં.
 ૧૭૮૦ કર્નલ બેલીનો પરાજય.
 ૧૭૮૧ અંગ્રેજ લોકે ડચ લોકના નેગાપટણ અને ત્રિકોમાલી જીતી લીધાં.
 ૧૭૮૨ સાલબાઈની સલાહ.
 ૧૭૮૨ કર્નલ એશ્વેટનો પરાજય.
 ૧૭૮૨ હૈદર ચિતોડમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩ જેનરલ મેથ્યુસનો પરાજય.
 ૧૭૮૩ બુરિસ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૩ સર. ઈ. ફૂટ મરણ પામ્યો.
 ૧૭૮૪ મેંગલોરનું કર્નલ કેમ્પબેલે સરકાર કબ્જે.
 ૧૭૮૪ મેંગલોર મુકામે સલાહ.
 ૧૭૮૪ મિ. ફ્રાંકસનું બિલ.
 ૧૭૮૪ મિ. પિટનું બિલ પસાર થયું.
 ૧૭૮૫ હેસ્ટિંગ્સ ઇન્ડિયાન્ડ થયો.
 ૧૭૮૬-૧૭૮૭ લોર્ડ કોર્નવોલિસ.
 ૧૭૮૮-૧૭૮૫ હેસ્ટિંગ્સની તપાસ.

હ. સ.

ખીનાઓ.

- ૧૭૮૯-૯૦ ટીપુએ ત્રાવણકોરપર હુમલો કર્યો.
 ૧૭૯૦ લોર્ડ કોર્નવોલિસે બેંગ્લોર છાપો મારી લઇ લીધું.
 ૧૭૯૧ અંગ્રેજ લોકે નંદીદુર્ગ જીતી લીધું.
 ૧૭૯૨ અંગ્રેજ લોકે સિમેગા જીતી લીધું.
 ૧૭૯૨ શ્રીરંગપટણ આગળ સલાહ.
 ૧૭૯૩-૯૮ સર જોન શોર.
 ૧૭૯૪ માધુજ સિંધિયા મરણ પામ્યો.
 ૧૭૯૫-૧૮૧૮ બાજીરાવ ૨ જો સાતમો પેશ્વા થયો.
 ૧૭૯૮ રણજીતસિંહ પંજાબનો હાકેમ થયો.
 ૧૭૯૮-૧૮૦૫ લોર્ડ મોર્નિંગટન.
 ૧૭૯૯ ટીપુ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૦ લોર્ડ લેક હિંદુસ્તાનમાં સેનાધિપતિ નિમાયો.
 ૧૮૦૦ નાના ફડનવીસ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૦ નિઝામ સાથે તહનામું.
 ૧૮૦૧ કર્ણાટક અંગ્રેજોનું ખાલસા થયું.
 ૧૮૦૧ અયોધ્યામાં સુધારો.
 ૧૮૦૧ જશવંતરાવ હોલ્કરે પેશ્વા બાજીરાવ ૨ જોને પુનામાંથી નસાડી મૂક્યો.
 ૧૮૦૨ વસઇની સંધિ.
 ૧૮૦૩ પેશ્વાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.
 ૧૮૦૩ વેલેરિલએ અહમદનગર જીત્યું.
 ૧૮૦૩ લોર્ડ લેક દિલ્હીના પાદશાહને છોડ્યો.
 ૧૮૦૩ અંગ્રેજોએ જલના જીત્યું.
 ૧૮૦૩ દેવગામ આગળ સંધિ.
 ૧૮૦૩ સિરજખંજનગામની સંધિ.
 ૧૮૦૪ કર્નલ મોન્સન મુકંદ્રાની નાળમાં ઘેરાઈ ગયો.
 ૧૮૦૪ અંગ્રેજોએ દીગ શહેર જીત્યું.
 ૧૮૦૫ વિક્રમશાહ ગાદીએ બેઠો.
 ૧૮૦૫ લોર્ડ કોર્નવોલિસ ગાઝીપુરમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૮૦૫-૧૮૦૭ સર જ્યોર્જ બારો.
 ૧૮૦૫ ભરતપુરનો ઘેરો.
 ૧૮૦૫ ભરતપુરના રાજા સાથે સંધિ.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

૧૮૦૫ હોલકર તથા સિંધિયા સાથે સંધિ.

૧૮૦૬-૧૮૩૭ અકબર ૨ ને ગાદીએ બેઠો.

૧૮૦૬ વેલોર, સિકંદ્રાબાદ, વલાળાબાદ અને નંદીદુર્ગમાં બંડ.

૧૮૦૭-૨૩ લોર્ડ મિન્ટો.

૧૮૦૭ મદ્રાસમાં બંડ.

૧૮૦૯ લોર્ડ મિન્ટોએ રણજીતસિંહ સાથે સંધિ કરી.

૧૮૦૯ લોર્ડ લેક મરણ પામ્યો.

૧૮૦૯ અંગ્રેજોએ જાવા, યુર્બેન અને આઇલ ઓફ ફ્રાન્સ જીતાં.

૧૮૧૦ મેસિસિયસ અંગ્રેજોએ જીત્યું.

૧૮૧૩ ગંગાધર શાસ્ત્રીને પઢંરપુરમાં મારી નાંખ્યો.

૧૮૧૪-૨૩ મોહરાનો યુદ્ધ.

૧૮૧૫ અંગ્રેજોએ મલૂત, રામગઢ અને અદમોરાના કિલ્લા જીતાં.

૧૮૧૬ સિંગાઉલીની સંધિ.

૧૮૧૭ હોલકરના સરદારોનું બંડ.

૧૮૧૭ પેશ્વા સાથે પુનામાં નવું તહનામું.

૧૮૧૮ મહેસરનું તહનામું.

૧૮૧૮-૪૦ પ્રતાપસિંહ ગાદીએ બેઠો.

૧૮૧૮ પેશ્વાનો છેલ્લો પ્રયત્ન.

૧૮૧૮ હેસ્ટિંગ્સ મરણ પામ્યો.

૧૮૧૮ અંગ્રેજોએ સતારા જીત્યું.

૧૮૧૯ „ અશીરગઢ જીત્યું.

૧૮૨૩-૨૮ લોર્ડ આમ્હરસ્ટ.

૧૮૨૩ અહીં લોકે શાહપુરીનો બેટ કબજે કર્યો.

૧૮૨૪ અંગ્રેજોએ રંગુન તથા કેમેન્ડિન જીતાં.

૧૮૨૫ „ માર્ક્ષાન, ડેનાખ્યુ, પ્રોમ, અને આરાકાન જીતાં.

૧૮૨૫ બરાખપુરમાં બંડ.

૧૮૨૫ અહીં લોકોનો સરદાર મહાબંદુલા ડેનાખ્યુની લડાઈમાં માર્યો ગયો.

૧૮૨૬ ચન્ડબુની સલાહ.

૧૮૨૬ ભરતપુરનો કિલ્લો જીત્યો.

૧૮૨૭ દોલતરાવ સિંધિયા મરણ પામ્યો.

૧૮૩૪ દુર્ગનું રાજ્ય ખાલસા થયું.

ઈ. સ.

બીનાઓ.

૧૮૩૬-૪૨ ભોડે ઓકલે-૩.

૧૮૩૭-૬૨ મોગલવંશનો છેલ્લો રાજા મહમદ બહાદુરસાહ.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ કરાંચી જીતી લીધું.

૧૮૩૯ રણજીતસિંહ મરણ પામ્યો.

૧૮૩૯ અંગ્રેજોએ ગિઝની જીત્યું.

૧૮૩૯ શાહસુલ્તાને અંગ્રેજોએ પાછો ગાદીએ બેસાડ્યો.

૧૮૪૦ દોસ્ત મહમદ મેકનોટનને શરણ થયો.

૧૮૪૦ નાગપુરનો રાજા આપા સાહેબ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૦-૪૮ આપા સાહેબ.

૧૮૪૧ કાબુલમાં દંગો.

૧૮૪૧ મેકનોટન અને બર્સને મારી નાંખ્યા.

૧૮૪૨ શાહસુલ્તાને બળવાખોરોએ મારી નાંખ્યો.

૧૮૪૨ અંગ્રેજોએ ઇસ્તિફા લૂંટ્યું.

૧૮૪૩ સિંધ ખાલસા થયું.

૧૮૪૪-૪૮ સર હેન્રિ હાર્ડિંગ.

૧૮૪૫ રોબર્ટ સેલ મરણ પામ્યો.

૧૮૪૫ રાણી ચાંદકુંવરે પોતાના દીકરા ધુલીપસિંહના નામની દુવાઇ ફેરવી.

૧૮૪૬ લાહોરની સલાહ.

૧૮૪૮-૫૬ અર્લ ઓફ ડેલહૌસી.

૧૮૪૯ પંજાબ ખાલસા થયું.

૧૮૪૯ સતારા ખાલસા થયું.

૧૮૪૯ લાલમૂળરાજને કેદ કર્યો.

૧૮૫૨ પેશ્વો જીતી લીધા.

૧૮૫૩ નાગપુર ખાલસા થયું.

૧૮૫૩ છેલ્લો પેશ્વા બાજીરાવ ૨ ને મરણ પામ્યો.

૧૮૫૬-૬૨ અર્લ કેનિંગ.

૧૮૫૬ અથેલ્યા બાલે તાંજોર ખાલસા થયા.

૧૮૫૬ ઇરાન સાથે લડાઈ-બુશાયર જીત્યું.

૧૮૫૭ હિંદુસ્તાનમાં બળવો.

૧૮૫૭ કંતાન જીત્યું.

૧૮૫૮ હિંદુસ્તાનના રાજા ઈંગ્લાંડના ગાદીપદિને સ્વાધીન થયું.

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

[સિ ઘડ.

- ૧૮૬૧ લોર્ડ ડેલહૌસી મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૨ મહમદ બહાદુરશાહ રંગુનમાં મરણ પામ્યો-મોગલ વંશની સમા
 ૧૮૬૨ લોર્ડ કેનિંગ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૩ દોસ્ત મહમદ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૩ લોર્ડ એલગીન મરણ પામ્યો.
 ૧૮૬૬-૭૦ ડયુક ઓફ એડીનબરો આવ્યો.
 ૧૮૭૨ લોર્ડ મેઓન ખુન.
 ૧૮૭૨-૭૬ લોર્ડ નોથપ્રુક.
 ૧૮૭૫ મહારાવને પદબ્રુ કર્યો.
 ૧૮૭૫-૭૬ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સ આવ્યો.
 ૧૮૭૬-૮૦ લોર્ડ લિટન.
 ૧૮૭૬ લોર્ડ લોરેન્સ મરણ પામ્યો.
 ૧૮૮૦-૮૪ લોર્ડ રિપન.
 ૧૮૮૫-૮૮ લોર્ડ ડફિન.
 ૧૮૮૫-૧૮૮૬ બ્રહ્મદેશ ખાલસા કર્યો.
 ૧૮૮૮-૯૩ લોર્ડ લેન્સડોન.
 ૧૮૮૯-૯૦ પ્રિન્સ ઓફ વેલ્સનો વડો દીકરો, તે આપણી મહારાણીનો
 પૌત્ર પ્રિન્સ ઓલબર્ટ વિક્ટર હિંદુસ્તાનમાં આવ્યો.
 ૧૮૯૧ મિરઝનાઇ, ચિનલુશાઈ, કાળા પવંત અને મણીપુરની ચઢાઈઓ.
 ૧૮૯૨ પ્રિન્સ ઓલબર્ટ વિક્ટર મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૩ મહારાજા ધુલીપસિંહ વિલાયતમાં મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૪-૯૯ લોર્ડ એલગીન.
 ૧૮૯૫ ચિત્રાલપર ચઢાઈ.
 ૧૮૯૫ રોયલ કમિશન હિંદુસ્તાનનો લખલૂટ ખર્ચ તપાસવા નિમાયું.
 ૧૮૯૬ આપણી મહારાણીનો જમાઈ એડેનબરોનો શાહુજીદો એશાન્ટિમાં
 લાવથી મરણ પામ્યો.
 ૧૮૯૬ હિંદુસ્તાનમાં બ્યુબોનિક પ્લેગ શરૂ થયો.
 ૧૮૯૭ તા. ૨૧ તા. ૨૨ ભુનના દિવસો ડાયમંડ બુથિકી માટે તહે-
 વાર શરૂ પાળવામાં આવ્યા.
 ૧૮૯૯-૧૯૦૪, અને ૧૯૦૫-૫ લોર્ડ કર્ઝન

ઈ. સ.

ખીનાઓ.

૧૯૦૧ આપણી મહારાણી વિક્ટોરિયાનું મરણ.

૧૯૦૩ ઈંગ્લાંડમાં આપણી મહારાણીનો દીકરો ૭મો એડવર્ડ, ઝાંદીએ બેઠો તે માટે દિલ્હીમાં એક અતિ મોટું દરવાર બરાયું.

૧૯૦૪ સતારાનો રાજા રાજરામ મરણ પામ્યો; આનાસાહેબે રાજ્ય ગાદી લીધી.

૧૯૦૩-૪ તીબેટ ઉપર ચઢાઈ.

૧૯૦૫ નામદાર પાટવી કુંવર અને યુવરાણી (પ્રિન્સ અને પ્રિન્સેસ ઓફ વેલ્સ) હિંદુસ્તાનમાં આવ્યાં.

૧૯૦૫ લોર્ડ મિન્ટો.

૧૯૧૦ ઈંગ્લાંડમાં આપણા શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડનું મરણ.

૧૯૧૦ લોર્ડ હાર્ડિંગ.

૧૯૧૧ ઈંગ્લાંડમાં આપણા મરહુમ શહેનશાહ સાતમા એડવર્ડના દીકરા પાંચમા જ્યોર્જનો રાજ્યાભિષેક.

